

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Eőri Teréz: A XXI. század multifunkcionális mezőgazdaságának stratégiai

Lentner Csaba: A „magyar modell” nemzetközi és hazai összefüggésrendszere, fenntarthatóságának esélyei

Ambrus Attiláné: Folytatódik-e a HUF felértékelődése?

Szabady Balázs: Házassági mobilitás – társadalmi struktúra és házasság

Schmidt Péter: A Johan Béla Népegészségügyi Program és az egészségügyi alapellátás kapcsolata

Csengei Gábor: Költséggazdálkodás és forrásallokáció az egészségügyben

Almásy Sándor: A független Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai háttere

Tompos Judith: Kína és a szocialista piacgazdaság

2003/1

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG
ÉS
TÁRSADALOM

14. évfolyam 1. szám, 2003

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Andrásy Adél egyetemi tanár,
Dr. Dézsy József egyetemi tanár (Bécs),
Dr. Fecske Mihály egyetemi tanár,
Dr. Gidai Erzsébet egyetemi tanár
(a szerkesztőbizottság elnöke),
Dr. Lentner Csaba egyetemi docens

Megjelenik félévente

GT

**A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2004 júniusában készült.**

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány

ISSN 0865 7823

Szerzőink:

Prof. Dr. Almásy Sándor egyetemi tanár
Ungvári Egyetem

Ambrus Attiláné egyetemi tanársegéd,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Csengei Gábor orvos doktorandusz

Dr. Eöri Teréz kandidátus, főszaktanácsadó,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Lentner Csaba egyetemi docens,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Schmidt Péter
Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal és
Egészséges Nemzedékért Alapítvány (Győr)

Dr. Szabady Balázs főmunkatárs,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Tompos Judit ügyvéd, egyetemi adjunktus

Tartalom:

GAZDASÁG 9

Eőri Teréz:

A XXI. század multifunkcionális mezőgazdaságának stratégiái 9

Lentner Csaba:

A „magyar modell” nemzetközi és hazai összefüggésrendszere,
fenntarthatóságának esélyei 25

Ambrus Attiláné:

Folytatódik-e a HUF felértékelődése? 41

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA 50

Szabady Balázs:

Házassági mobilitás – társadalmi struktúra és házasság 50

Schmidt Péter:

A Johan Béla Népegészségügyi Program és az egészségügyi
alapellátás kapcsolata 63

Csengei Gábor:

Költséggazdálkodás és forrásallokáció az egészségügyben 77

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS 110

Almásy Sándor:

A független Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai háttere 110

Tompos Judith:

Kína és a szocialista piacgazdaság 135

Támogatóink: 153

Eőri Teréz

A XXI. század multifunkcionális mezőgazdaságának stratégiái

Összefoglalás

A XX. század második felében úgy felgyorsult a fejlődés, illetve a természeti kincsek egyenlőtlen pazarlása, hogy ma már az irány „visszatérés a természet rendjéhez”. A levegő piszkos, a vizek mérgezettek, az élelmiszer kevés. Ahhoz, hogy a jóslások szerinti 2050-ben a 9 milliárdodik embernek is legyen jó levegője, tiszta vize és kenyere, a mezőgazdálkodásunkat át kell alakítani környezetvédő természetessé. A napfény, a szél, a vízi energiák összegyűjtése mellett fel kell használni a megújuló energiákat: az erdőtelepítést, a biomassza, az őszi búza, kukorica, fehérje és az alternatív növények termesztését. Ezek a növények a növénytermesztésben a jövőben jelentős helyet foglalnak el a sokoldalú hasznosítás, a környezetkímélés, a jó levegőt biztosító, talajjavító stb. hatás miatt. A biodízel alkalmazása, tisztítás után a mindennapi étkezésben felhasználva pedig hozzájárulhat az éhínség csökkentéséhez.

Az EU-előírások szerint 2010-re 15, 2050-re pedig 60%-át kell az összenergia felhasználásnak megújuló energiával fedezni a fenntartható fejlődés érdekében.

Ezt a programot 1987-ben Bruntland asszony, a norvég miniszterelnöknő hirdette meg, majd a Rio de Janeiró-i értekezlet fogadta el azért, hogy a Földet lakható állapotban adjuk át unokáinknak.

Korunk embere egyre több intézkedést hoz környezete védelmére. Ez a folyamat már a XX. század második felében megindult, miután a természetben sok minden tönkrement. A víz, a levegő, a föld elszenyveződött a különböző „rablógazdálkodási” módszerek miatt, mert a technikai vívmányok és az ember esztelensége eddig csak zsarolta a természetet. Most már csak lassítani tudjuk a folyamatot. Nagy tekintélyű tudósok attól félnek, hogy a jövőben nem lesz az emberi élethez megfelelő *élelem, tiszta víz és jó levegő* (Konrád Lorenz, Balogh János). Ezért minden munkálkodásunkat ezeknek a tényezőknek a szolgálatába kell állítanunk szilárd erkölcsi tartással és egymás megbecsülésével.

A jövő *életminősége* attól függ ugyanis, hogy mennyire lesz képes ez a mai „okos” ember a természet rendjét helyreállítani, mert addig lesz csak helye a földön még a leggazdagabbnak is. Hogy mi a környezeti válság fő oka? Elsősorban a környezetszennyezés, másodsorban pedig a túlnépesedés (nem Európában), ahogy azt Madách Imre a Nógrád megyei parókián hosszú téli estéken már a XIX. században megfogalmazta, amikor így szól többek között az eszkimó:

*„Ha Isten vagy, tegyed,
Könyörgök, hogy kevesebb ember legyen
S több foka.”*

A Világbank becslése szerint 2050-re 9 milliárd ember lesz, az energiakészletek pedig fogynak. A súlyosan szennyezett vizekben már 25%-kal csökkent a halállomány. A termőföldeknek 15%-a kimerült, a széndioxid-kibocsátás pedig óriási méreteket ölt. Az ember jelenleg 20%-kal gyorsabban aknázza ki a természeti erőforrásokat, mint ahogy azok megújulni képesek (Hankó, 2002). Fontos, hogy a természeti kincsekből ne csak az „atomhulladékot” hagyjuk hátra unokáinknak.

Egy görög mondás szerint: „amikor az ember megeszi az utolsó darab kenyeret, az utolsó szelet marhát, rájön, hogy az arany semmit sem ér!” Ezért meg kell szüntetnünk az erőszakos erdőirtásokat, a felelőtlen vízszennyezéseket, valamint át kell alakítanunk az esztelen „motorizálást”. Az elmúlt 40–60 év gazdálkodásait felül kell vizsgálnunk ahhoz, hogy a fenntartható fejlődést biztosítani tudjuk.

A mezőgazdaságban sem az a legfontosabb, hogy minél nagyobb termést érjünk el gazdasági növényeinknél, hanem minél környezetkí-

mélőbb módon folytassuk a termesztést, minél kevesebb káros vegyszert felhasználva, és az eredményből jusson minden embernek, mert az Isten mindenkit, feketét, fehéret egyformának teremtett.

U. Tant ENSZ-főtítkár már 1969-ben összehívta, az 1. Környezetvédelmi Világkongresszust az emberiség figyelmeztetésére. Aztán a nagy ipari gócpontokban (a Rajna vizéből már 1973-ban) kipusztult az élővilág, az autópályák mellett elhaltak a fák stb. Ez okozta a nagy kríziseket, és ekkor kezdtek a tudósok fokozottabban a környezetvédelem felé fordulni. 1992-ben Rio de Janeiróban, 1997-ben Kiotóban, 2001-ben Stockholmban, majd legújabban 2002-ben Johannesburgban hívtak össze környezetvédelmi kongresszusokat.

Dennis Meadows (Hopfenbeck, 1993) szerint, ha változatlan marad az iparosodás, a népesség alakulása, az élelmiszertermelés és környezetszennyezés, mintegy száz éven belül elérjük a növekedés határait. Különösen érvényes ez az energiaforrásokra, hiszen a minket körülvevő világ minden folyamata energiát fogyaszt. Az elmúlt században az energiafogyasztás értelemszerűen a fejlett országokban nőtt a leggyorsabban, hiszen az emberi életminőséget kényelmesebbé tevő technikák mind rendkívül energiaigényesek. Az egy főre jutó energiafelhasználás aránytalansága a világtátlaghoz (100%) megdöbbentő képet mutat (1. táblázat).

1. táblázat: Energiafelhasználási mutatók

Országok	Energiafelhasználás %-a
Egyesült Államok	410
Európai Unió	220
Magyarország	150
Kína	33
Fekete Afrika	1
Világtátlag	100

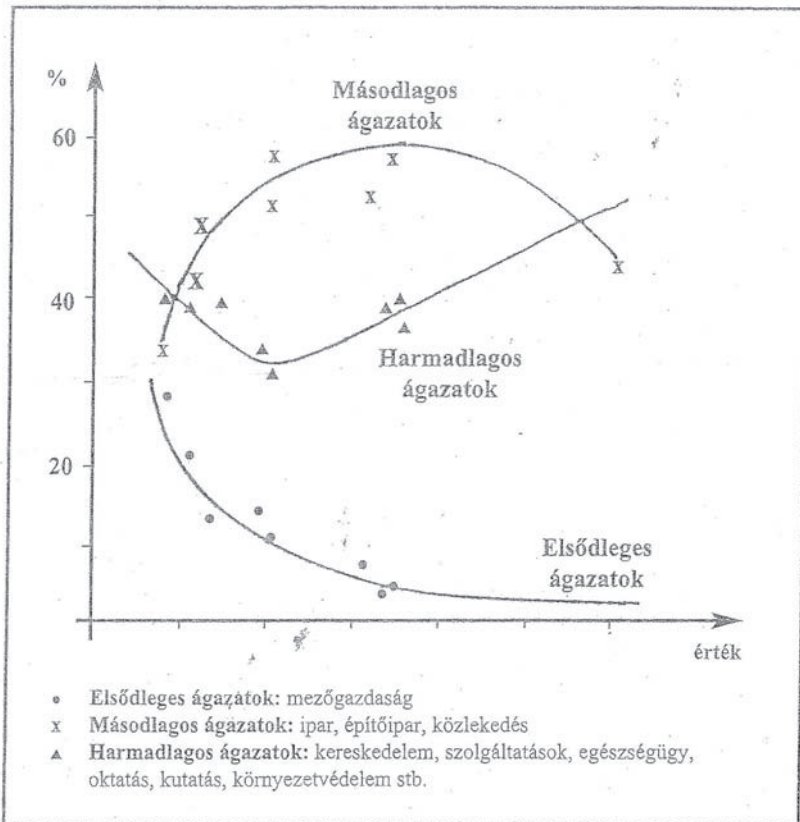
Tartósan megengedhetetlen, hogy a világ népességének leggazdagabb 1 százaléka ugyanannyit fogyasszon, mint a legszegényebb 44 százaléka. A természeti erőforrások 80 százalékát mindössze a népesség 20 százaléka használja fel (USA, Kanada, Ausztrália, az EU tagállamai, Japán (Hankó, 2002).

Egyelőre nincs a világon olyan technológia, amely a globális felmelegedésért felelős széndioxidot a tüzelés során vissza tudná tartani. Létezik az atomenergia, de annak szilárd hulladékai szennyezik a környezetet, és emiatt nagyon meg kell gondolni használatát. Ennek ellenére a legutóbbi Környezetvédő Konferencián (2003-ban) az USA, aki a káros energiafelhasználás 23%-át és Oroszország, aki a 18%-át állítja elő, nem írta alá az energiacsökkentésre irányuló kutatásokat.

Az ásványi energiahordozók és a nukleáris energia mellett ígéretesek a különböző megújuló energiaforrások. Különösen fontos ez az olyan országoknál, mint hazánk, ahol a szükséges energia 2/3 részét importból fedezzük, azaz devizafüggőek vagyunk. Ezért mind vizeinket, mind mezőgazdaságunkat – ugyanis ezekből van a legtöbb – energiaszolgáltatóvá, illetve környezetvédővé kell átalakítanunk.

Hazánk jelenleg a trianoni diktátum következtében medence jelleű. Ebből következően a mérsékelt égövi növények mind természetűtők, sőt a hegyek napfény- és hővisszaverése miatt kiváló minőségű búza, kiváló aromájú gyümölcsök, tüzes borok és C-vitaminban gazdag, kiváló paprika, paradicsom állítható elő különböző vidékeinken.

Ezért volt hazánk a Habsburgok éléskamrája 400 évig, az oroszoké 45 évig. A világ azonban megváltozott, és az előállítási költségek, valamint a javító- és tartósítószeres miatt nem biztos, hogy nálunk termelteti meg az EU korábban kiváló minőségű mezőgazdasági áruinkat. Át kell alakítanunk a mezőgazdaság szerkezetét úgy, hogy a vidék is megéljen tisztességes módon. A gazdasági változások, a piacosodás, a nálunk korábban el nem ismert humánszféra infrastruktúra (nem termelő szféra, terciérszféra) előretörése egyre jelentősebb a hazai és nemzetközi piacokon. Ide tartozik az oktatás, kutatás, az egészségügy és a mezőgazdaságot leginkább érintő környezetvédelem. A gazdaságpolitika új értékrendje teljesen más gazdasági stratégiát (struktúrát) igényel. A primer ágazat (mezőgazdaság), amely korábban meghatározta az ország jellegét, a fejlődésnek ezen a szintjén kissé háttérbe szorul, illetve átalakul a környezetvédelem (harmadlagos ágazat), azaz a megújuló energiák és oktatás szolgálatába (Fecske, 1997; *1. ábra*).

1. ábra: Egy főre jutó bruttó nemzeti termék (dollár)

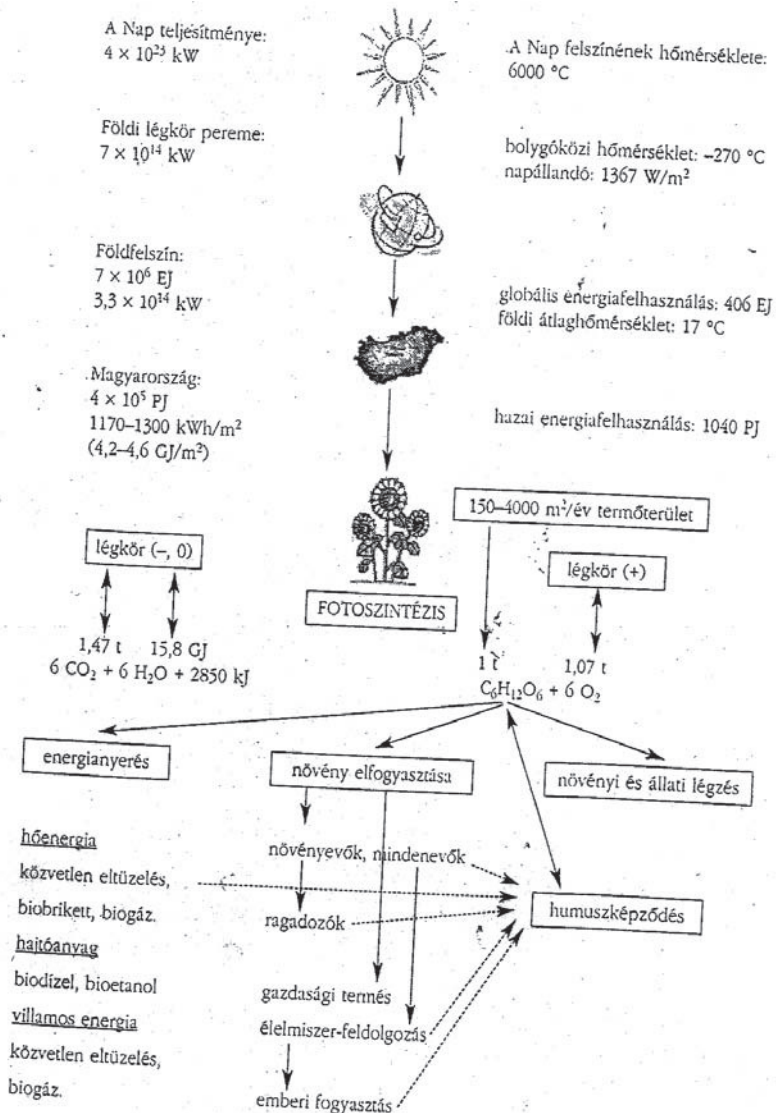
A megújuló energiaforrások közé soroljuk a vízi energiát, a szélenergiát, a geotermikus energiát (70–120 °C-os hévizek), az erdőket, a biomassza hasznosítását és az alternatív növények termesztését. Hazánkban a világviszonylatban is jelentős geotermikus energiahordozókat (Hubai, 2001; 2. ábra) még csekély mértékben sem hasznosítjuk – kivéve a gyógyászati és turisztikai felhasználást –, pedig léteznek korszerű megoldások, mint pl. a hévíz hőlépcsős hasznosítása: geotermikus erőmű, kommunális fűtés, uszodaüzemeltetés, üvegházak, fóliasátrak melegítése stb., valamint vidéki turizmus (tavak fűrése, horgászat, további gyógyfürdők).

Környezetvédelmi szempontból kerülnek most előtérbe az erdőtelepítések, valamint a biomassza, a szántóföldi és alternatív növények termesztése, különös tekintettel az olajos növényekre, így a napraforgóra és a repcére is. Az energia-előállítás sémáját a természetben a 3. ábra érzékelteti.

A mérsékelt égöv legnagyobb területét az őszi búza és egyéb cereáliák foglalják el, amelyek nemcsak táplálkozásra szolgálhatnak. A Föld szervesanyag-termelését a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat: A Föld szervesanyag-termelése
(Forrás: FAQ, 1999 és saját kalkulációk)

Primer produkción		Szekunder produkción		Tercier produkción
Szántóföldi növények (M t)		Szarvasmarha (Mrd db)	1,34	(Mrd t)
Gabonafélék	2064	Sertés	0,91	2–2,5
búza	576	Juh	1,07	
kukorica	591	Tyúkféle	14,1	
rizs	599	Kacsa	0,83	
Olajnövények	309	Pulyka	0,24	
Gyökérnövények	650	Kecske	0,71	
Egyéb kultúrnövények	268	Bivaly	0,16	
Zöldségnövények	629	Teve	0,02	
Gyümölcs	475	Lófélek	0,15	
Melléktermékek (Mrd t)	4–5	Összesen	19,5	
Gyökérmaradványok	2–3	Testtömeg (Mrd t)	0,8	
Erdők (Mrd t)	70-80	Trágya (Mrd t)	10-12	
Füves területek	20-30			
Tengeri élőlények (Mrd t)	300-400			
Változás (%)	+/-2		+1-2	
Összes biomassza (Mrd t)	400-500	Változás (%/év)		
A Föld felszíne (Mrd ha)	51	0		
Földterület	16,9	0		
szántó	1,4	+/-1		
erdő	4,1	-0,8		
Összlakosság (Mrd fő)	6,056	+1,3		

3. ábra: A biomassza képződésének és alapfelhasználásának alapfolyamatai

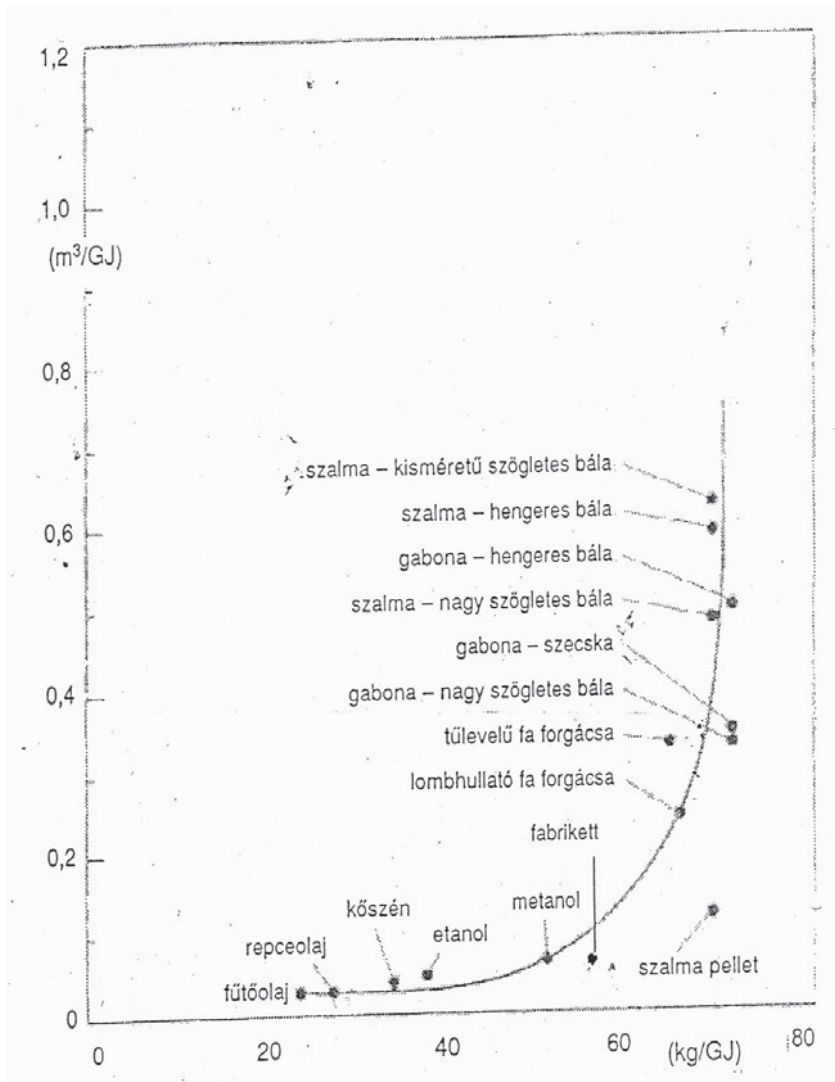
(Forrás: Barótfi, 1993 és Bai, 2002)

Hazánkban a búza, kukorica és más kalászosok együttesen 3 millió hektárt tesznek ki. Jelentős szerepe van még a repce termesztésének is (130 000 ha), amely még tovább növelhető (300 000 ha-ra), ugyanis az EU engedni a repce területi növelését, nem olajipari célú felhasználásra.

Lényeges kérdés, hogy ezt a kedvező arányt ki tudjuk-e megfelelő módon használni a magyar mezőgazdaság, ill. mezőgazdasági termelőink számára, vagy átengedjük a nálunk jobban termeszto EU országoknak. Ezeknek a növényeknek a termesztésével nagyban hozzájárulhatunk a környezetvédelemhez, a munkahelynöveléshez, az energiapótlásához, azaz a biomassza-termeléshez (3. ábra). Akár a teljes növény, akár a mag elégetésekor ugyanis *csak annyi széndioxid szabadul fel, mint amennyit a növény fejlődéséhez felhasznált*, így a levegő oxigéntartalmát egyensúlyban tartják. Fontosak ezek a növények, mert

- a búza a legfontosabb táplálékunk, amely stratégiai fegyver, illetve bartelkereskedelemben könnyen cserélhető, mert mindig van rá igény;
- világviszonylatban a második legjobb minőség (1. Kanada, 2. Magyarország) termeszthető hazánkban, mely a jó minőségű kenyér sütéséhez elengedhetetlen;
- szesz állítható elő belőle (energia);
- a búzacásra a legfontosabb teljes értékű tápelem (gyermekélelmezés, betegek);
- mindegyik növényfajból az egész növény elégethető (4. ábra);
- az égetés során a levegő *oxigénegyensúlya* nem változik;
- ezek a növények egymásnak elő- és utónövényei, és csökkentik az energiafelhasználást a talajmunkák során, így a vetésforgóba jól beilleszthetők;
- ősibúza-termesztés, amíg ember él a földön, mindig lesz, mert enni kell (a búza, kukorica és az olajnövények legfontosabb gazdasági adatait a 3. táblázat mutatja);
- az energia fű több éves kaszálása és bálázása nagy mennyiségű energiát biztosít (kevés talajmunka);
- a kukorica a legnagyobb energiamentiséget leadó szántóföldi növényünk;
- egyik említett növényünk sem beruházásigényes, mert a gabonabetakarító gépekkel megoldható a termesztése;

- a repce a legolcsóbb talajjavító és istállótrágyát helyettesítő (a mai istállótrágya-szegény időszakunkban nagy jelentőséggel bír);
 - a talajt gyommentesen hagyják vissza;
 - vetésforgóban mindegyik növény környezetkímélő módon termesztető (biológiai növényvédelem);
 - a visszamaradó szár és a gyökérmaradványok a talaj termőképességét javítják;
 - hozzájárulnak a talaj levegősebbé és vízáteresztőbbé tételéhez;
 - korán lekerülő árunövények, melyeket mindig el lehet adni és befektetni a termelésbe;
 - a repce olaja keresett kozmetikai cikk, mert nem keményedik a levegőn;
 - a repceolaj a modern koleszterincsökkentő táplálkozás, a zsírszegény főzés alapanyaga;
 - 1 ha repce nektárjából 100 kg kiváló repceméz nyerhető ki, és 3-4 méhcsalád megerősödik a virágporán;
 - a repce olaja *biodízel*olajként használható kis átalakítás után (5. táblázat);
 - sokkal kevesebb kéndioxidot (0,04 g/kg) tartalmaz (amely hozzájárul a savas esők kialakulásához), mint a dízelolaj (< 3 g/kg);
 - a forráshiánnyal küszködő magyar mezőgazdaságot bizonyos mértékig függetleníteni lehetne költségarányos árképzéssel a világpiaci árártól;
 - a helyben felépítendő kis sajtolóüzemekben megtankolhatók a mezőgazdasági gépek, és így nem is terhelnék feleslegesen a szűk és nagy forgalmú közutainkat;
 - felsorolt növények energianövényként való felhasználását az EU-kvóta nélkül engedélyezi és támogatja;
 - így sok vidéki családnak munkalehetőséget biztosítanak a segélyek helyett, természetesen más gazdasági növényeink termesztésével együtt.
- Végezetül ezeknek a növényeknek a termesztése hozzájárul az *éhség* csökkentéséhez.

4. ábra: A fontosabb energiái tömörítvények összehasonlítása
(Forrás: Marosvölgyi, 1996)

3. táblázat: Az olajnövények, a búza és a kukorica legfontosabb gazdasági adatai
(Forrás: KITE, IKR alapadatok, szakértői vélemények és saját becslés)

2001	M. e.	Repece				Napraforgó				Búza	Ku- ko- rica
		(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(1)
Termelési érték (5)	E Ft/ha	94	128	128	104	112	138	138	112	103	110
Termelési költség	E Ft/ha	88	118	133	114	101	131	146	127	115	144
Személyi jell. költs. (6)	E Ft/ha	6	7	6	6	6	7	6	6	7	7
Általános költségek	E Ft/ha	9	13	13	10	11	14	14	11	10	11
Változó költségek	E Ft/t	20	20	21	21	20	20	21	21	10	12
Állandó költségek (7)	E Ft/ha	52	68	80	72	61	81	93	85	72	72
Termésátlag	t/ha	1,8	2,5	2,5	2	2	2,5	2,5	2	4,3	6
Értékesítési ár (2001)	E Ft/t	48	48	48	48	52	52	52	52	22	17
Teljes önköltség	E Ft/t	49	47	53	57	51	52	58	64	27	24
Nettó jövedelem (8)	E Ft/ha	6	10	-5	-10	11	7	-8	-15	-12	-34
Jövedelmezőségi ráta	%	7	8	-4	-9	11	5	5	-12	-10	-24
Bruttó jövedelem (9)	E Ft/ha	13	15	2	-3	17	12	11	-6	-3	-27
Fedezeti összeg (10)	E Ft/ha	15	23	8	0	22	21	6	-4	-2	-23
Költs. remanencia (11)	E Ft/ha	2	2	0	0	2	2	0	0	0	3
Fedezeti pont (12)	t/ha	1,6	2,1	2,7	2,4	1,7	2,3	2,7	2,5	5,3	12,8

Jelmagyarázat:

(1) – országos átlagadatok (2001) saját gépparkkal;
(2) – KITE, IKR technológiák alkalmazása saját gépparkkal;
(3) – KITE, IKR technológiák alkalmazása bérelt gépekkel;
(4) – elvárható termésszint a biodizel előállítóknál, saját talajművelő eszközök, de bérelt egyéb eszközök esetén;
(5) – (árbevétel x átlagtermés) + állami támogatás (8 E Ft/ha);
(6) – kézi munkaerő, traktoros (földmunkáknál), általános tevékenység (bérszolgáltatásokon kívül szükséges);
(7) – számításba véve a gázolajából visszaigényelhető részt is (8 E Ft/ha);
(8) – termelési érték – termelési költség;
(9) – nettó jövedelem + személyi jellegű költség;
(10) – nettó jövedelem + általános költség;
(11) – a speciális befektetett eszközök állandó költségei;
(12) – 8 E Ft/ha állami támogatással.

4. táblázat: A biodízel előállításakor lejátszódó anyag- és energetikai folyamatok

(Forrás: Marosvölgyi /1999/ és a gyártó cégek alapadatai alapján Bai /2002/ kalkulációja)

Rész-folyamat	Bemenő anyag				Köztes-/végtermék			
	neve	mennyisége, költsége			neve	mennyisége, költsége		
		kg	GJ	E Ft		kg	GJ	E Ft
Termesztés	ráfordítások		17-20	90-100	olajmag	2000	48	80-120
					növényi szár	3500	50-55	60-70
Tárolás	olajmag	2000	48		olajmag	2000	48	
	energia		0,5					
Tisztítás	olajmag	2000	48		olajmag	1960	47	
					idegen anyag	20	-	
Kondicionálás	olajmag	1960	47		olajmag	1960	47	
Préselés	olajmag	1960	47		nyersolaj	760	25	(68-75)
	energia		3,5		olajpogácsa	1200	10	30-35
Finomítás	nyersolaj	760	23		szűrt olaj	680	25	70
	energia		0,5					
Észterezés	szűrt olaj	680	25		biodízel	680	25	60-70
	metanol	70-80	1,4		nyers glicerín	200	8	-
	egyéb anyag	20-70	-		metanol	0-14	0,3	0-0,5
	energia		7		egyéb anyag	10-50	-	2-5
Várható energiaráfordítás és költség					Várható energiahozam és bevételek			
Anyagköltség				80-120	Biztosan hasznosítható			
energia				2-3	biodízel	680	25	60-70
segédanyag				10-15	olajpogácsa	1200	10	30-35
Béreköltség				2-5	Esetlegesen hasznosítható			
Egyéb termelési költség (licenc, amortizáció, közvetett költség)				10-15	tisztított glicerín	90-190	8*	10-17
Kamatköltség				30-60	növényi szár	3500	50-55	60-70
Összesen:			28-30	130-160		35/95	100/170	
<p>Jelmagyarázat: *</p> <p>- világgpiaci ára nagymértékben ingadozik</p> <p>Néhány fontos adat:</p> <p>Fűtőértékek: biodízel: 37-38 MJ/l; olajmag: 23-25 GJ/t; szár: 13-15 GJ/t; gázolaj: 40-42 MJ/l</p> <p>A biodízel sűrűsége: 0,88 l/kg (napraforgóból); 0,91 l/kg (repcéből)</p> <p>Az olajnövények szem/szár aránya 1:1,8-2</p> <p>A technológiai hatásfokok szélső értékei: nyersanyag/olajmag: 0,3-0,4; szűrt olaj/nyersolaj: 0,8-0,97; biodízel/szűrt olaj: 1/1</p>								

Látható, hogy a GOFR növények széles körű felhasználhatósága előkelő helyet biztosít ennek a növénynek a környezetvédő és energia-termelő gazdálkodásban. Ezért lényeges, hogy jelentőségére odafigyeljünk.

Európa az előrejelzések szerint hosszú távon vásárlóként jelentkezik (4. ábra). Minden azon múlik, hogy megfelelünk-e a várakozásoknak, vagy nem, illetve, hogy az agrártárca mennyire tartja fontosnak ezen növények termesztését. Nem szabad a mezőgazdaságot csak önmagában szemlélni, hanem a kiszolgáló ipar áraival együtt, mert valójában az az „igazán” drága. A nyugati kormányok ezt már 40-50 éve tudják, és sokkal nagyobb mértékben támogatják a hazai termelést. A bemutatott előnyök mind a GOFR növények termesztésére ösztönöznek. Semmi kétség sincs az iránt, hogy *a jövő tiszta, olcsó és veszélytelen energiaforrásait a megújuló energiák jelentik*, s ezeknek a kutatását állami szinten is támogatni kell. Termésátlagainkat és a „vidékfejlesztési” támogatásokat úgy kell emelni, hogy az a gazdálkodóknak is megérje. Vessük minél nagyobb területen ezeket a növényfajokat, mert biztos a piac, ha nem mindegyik elégethető, így mindenképpen biztos jövője van!

Különösen fontos lenne még a biomasszát, benne az erdőt és a rétet, mint az egyéb újratermelődő energiákat, valamint a szél- és napenergiát megbecsülni. Így lehet a mezőgazdaságot a környezetvédelem szolgálatába állítani.

Az EU-előírások szerint 2010-re az összenergia felhasználásunknak 15%-át, 2050-re legalább 60%-át kell megújuló energiával fedezni. Így elmaradnának a „gazos” földek, nem kellene feleslegesen ugaroltatni, és nem utolsósorban a vidék munkahelyteremtő helyzete is javulna. Az ott élők szívesen dolgoznának, ha ez megéri és engedik.

A fenntartható környezetbarát fejlődési modellt Bruntland asszony, a norvég miniszterelnöknő készítette 1987-ben „Közös jövőnk” címmel. Ennek leglényegesebb gondolatai az alábbiak (Hubai, 2001):

A fenntartható fejlődés (sustainable development)

„Olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen igényeit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyét arra, hogy ugyanezekkel az igényekkel a jövőben is élni tudjanak...”

...a fenntartható fejlődés nem állandósított harmónia, hanem inkább folyamatos változás, amelynek során a beruházások célja, a technológiai fejlődés iránya és az intézményi változások összhangban vannak mind a jelen, mind a jövő igényeivel...

A fenntartható fejlődés elméletéből értékmegőrzőként szerepelnek a jövő számára:

- az egymás mellett élő és egymást követő generációk közötti egyenlőség;
- erőforrásaink korlátozottak – ennek figyelembevétele;
- kitüntetett természeti erőforrások (napenergia, termőföld stb.) megkülönböztetett használata;
- az erőforrások védelme (talajvédelem), a természet és környezet megtartása;
- a táj, a biológiai sokféleség megőrzése;
- a termelékenység és gazdaságosság fokozása;
- az emberi életben maradás javítása, életminőség;
- a kockázatok mérséklése a környezet és társadalmi élet terén stb.

A 2. Környezetvédelmi Világkongresszuson (Rio de Janeiro, 1992) ezt a környezet- és természetvédelem-koncepciót fogadták el a fenntartható fejlődéshez. Ezek szerint feltétlenül szükség van arra, hogy a mezőgazdaságot a környezetvédelem szolgálatába állítsuk, és az emberiség táplálékát ilyen módon megtermeljük.

Igaz, hogy az EU a csatlakozás során az élelmiszeripari növényeknek 3 570 000 ha-t engedélyezett, de az újratermelődő energia területét nem korlátozta. Természetesen fontos, hogy arra használjuk a termett terményt, amelyre engedélyt kapott.

Hazánk EU-csatlakozásának egyik legfontosabb alapfeltétele, hogy a jogharmonizációt végrehajtsuk a környezetvédelem területén is, figyelembe véve a mezőgazdaság lehetőségeit, amelyet az EU 163. számú *Fehér könyve* tartalmaz.

A mezőgazdasági növények sokféle funkcióját kihasználva meg tudjuk menteni a Földet, illetve biztosítani tudjuk *a jó levegőt, a tiszta vizet és a mindennapi kenyeret.*

Végezetül gondoljuk meg: ha a sikerülne *egymással és a természettel is megbékélve*, minél több kultúrnövényünket környezetbarát módon termesztetni és felhasználni, akkor talán az éhínség is csökkenne, és újra megszépülhetne az ember szorgalmas munkájával az öreg *Föld* – s erre mindannyian annyira vágyunk. Ezért viszont a civilizált társadalmak a felelősek!

Legyünk a mindennapi életben is ember- és környezetvédők!

Felhasznált irodalom:

- Bai Attila, és társai (2002): A biomassza felhasználása. Szaktudás Kiadó Ház
- Barótfi (1993): Energiagazdálkodási kézikönyv. Széchenyi Nyomda
- Brundtland, G. H.(1988): Közös jövőnk. A Környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése. Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 404.
- Eőri T. (2001): A repce termesztése. Budapest 23-36.
- Fecske M. (1997): Az oktatás és tudományos kutatás jelentősége, megítélése a magyar gazdaságban. Gazdaság, oktatás, kutatás. Akadémiai Kiadó, Bp. 59-61.
- Hankó (2002): Mentőkötél Noé bárkájának. Budapest. Magyar Demokrata 42.
- Haase J. – Haase G. (1971): Mensch-Umwelt Problematik. Geogr. Berichte. 243-250.
- Hopfenbeck, W. (1993): The Green Menegament Revolution, Lessons in Environmentel Excellence, Prentice Hall
- Hubai I. (1996): Környezetgazdálkodás, környezetvédelem. Budapest, Külkereskedelmi Főiskola 31, 68.
- Hubai I. (2001): Magyarország természeti erőforrásainak külgazdasági földrajza. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. 38.
- Kimber, D. (1996): Bulletin GCIRC Előrejelzés no. 5. Paris. P 59.
- Parzefall, J. (2000): Rapsanbau 2000. Praxisnah 3/99 Züchtung ist Zukunft 10.

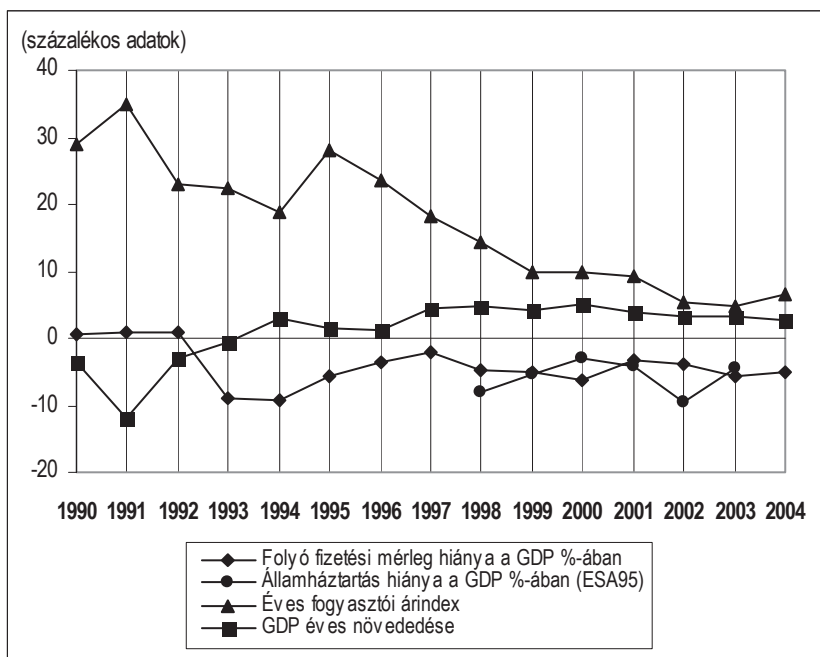
Lentner Csaba

A „magyar modell” nemzetközi és hazai összefüggésrendszere, fenntarthatóságának esélyei

Az 1996-os évtől Magyarország gazdaságtörténeti szempontból kedvező pályát futott be. Folyamatosan magas volt – 4,5 százalékot meghaladó – a gazdasági növekedés, két számjegyű a feldolgozóipari termelékenységnövekedés, stabil és javuló a külső egyensúly. A konszolidáció útján haladt az államháztartás, folyamatosan csökkent az infláció és a munkanélküliség. Emelkedtek a reálkeresetek, és bővült a fogyasztás. A gazdasági növekedés elérte, sőt meg is haladta az 5 százalékot, a maastrichti kritériumrendszer szerinti kedvező mutatók és egyensúlyi pozíciók mellett. A növekedési főlény pszichózisába esett hivatalos magyar gazdaságpolitika az eredmények láttán „magyar modellről” beszélt. (A magyar államháztartás 1990-2004 közötti pénzügyi pozícióit szemlélteti az *1. ábra*.) A magyar gazdaság – az optimista vélemények szerint – fenntartható növekedési pályára állt. A külső tőkebevonásra építő gazdasági szerkezet átalakítás az 1990-es évek második felére a végéhez közeledett.

Már az ezredfordulón azonban tisztán látszott, hogy a legfőbb gyenge pontja a magyar modellnek, hogy a gazdasági növekedés alapvetően külső erőforrás vezérelt, és nominálértékeiben növekvő pénzügyi egyensúlytalanságot eredményez, a tényleges közteherviselés elmaradása pedig társadalmi feszültségeket vált ki. (Lásd bővebben Lentner, 2001.)

A maastrichti szemléletű mutatók és a reálfolyamatok kedvezőnek vélt alakulása mellett azonban az előző kormányzat és kritikusai részéről is egyöntetűen felismerésre került, hogy a kedvezőtlen világgazdasági jelenségek és a védekezésre csak gyenge hatásfokkal képes magyar pénzügypolitika következtében a magyar gazdasági növekedést meghatározó külföldi tőkebefektetések megtorpanhatnak, ennek következtében pedig gazdasági és foglalkoztatási feszültségek várhatóak.

Megjegyzés: 2003, 2004 előre jelzett adatok

1. ábra. A magyar államháztartás pénzügyi pozíciói (1990–2004)
(Forrás: KSH, Miniszterelnöki Hivatal és MNB adatai alapján
a szerző számításai)

Az ezredfordulón azonban bevezetésre került a Széchenyi Nemzeti Fejlesztési Terv, amely az elapadó külső tőkebefektetések gazdasági növekedést értelemszerűen már nem dinamizáló hatását felismerve a hazai, illetve a Magyarországon működő nemzetközi nagyvállalatok állami költségvetési pénzeszközökből történő nyílt, azaz nem piacokonform támogatását biztosította. A Széchenyi Terv 400 milliárdot meghaladó – de a probléma mélységéhez képest sekély és csekély – támogatási kerete azonban a világgazdasági recesszió magyarországi hatásait érdemben nem tudta kompenzálni. A Széchenyi Nemzeti Fejlesztési Terv azonban felfogható egy a piactudományi átmenetben alapvetően Európai Unió mezsgyén araszoló közép-európai ország belső

erőforrás fejlesztésére irányuló átfogó és egyben utolsó kitörési kísérletének is. A kieső külföldi működőtőke-befektetések helyettesítése belföldi, illetve belföldivé minősített külföldi erőforrásokkal kétségtelesen enyhítette a világgazdasági recesszió magyarországi következményeit, ám a „magyar modell” fenntarthatóságát tartósan nem tudta biztosítani. Hatásai pozitívak, ám a gazdasági problémák mélységi kezeléséhez csekélyek.

Kétségtelen, hogy a magyar gazdaság fejlődésében, illetve a piacgazdasági átmenetben a külföldi tőke meghatározó szerepet tölt be. Alapvetően ennek következménye, hogy az elmúlt évtizedben megkészsereződött Magyarország világkereskedelmi jelentősége. Gazdaságtörténeti szempontból igazolható, hogy az elmúlt 50 évben rendkívül szoros összefüggés alakult ki az egyes országok felzárkózásának, modernizálásának sebessége és a külföldi tőkebefektetések beáramlásának sűrűsége között. Igazolható az is, hogy a nemzetközi tőkeáramlásoktól elzárkózó országok pedig az elmúlt évtizedekben a leszakadó vagy a periferikus pozícióból kitörésre képtelen nemzetgazdaságokká váltak. Magyarország tőkevonzási paramétereiben 1994 év végére a volt szocialista országok között tartotta az első helyét, hiszen a befektetett működő tőke több mint 50%-a hazánkba érkezett. Ez az érték azonban a 2001. évi halmozott eredmények alapján már 25%-ra redukálódott. Figyelembe kell venni azt is, hogy a magyar tőkevonzási feltételek igazi csúcspontja a tömeges privatizáció időszakára esett, míg a környező közép-európai szocialista országok csak jobbra az ezredfordulót követően – tehát a magyar privatizáció lezárását követően – indítják meghatározó külföldi tőkebevonási privatizációs ügyleteiket. Tehát az a helyzeti versenyelőny, amellyel Magyarország 1998-ig és tovagyűrűző hatásait tekintve az ezredfordulóiig rendelkezett, az ezredfordulót követően megszűnőfélben van.

Ennek egyik bizonyítéka, hogy a külföldiek magyarországi közvetlen tőkebefektetései 2002-ben (is) lényegesen kedvezőtlenebbül alakultak, mint a korábbi években. A tulajdonosi hitelek nélkül számított tőkebeáramlás az év első hat hónapjában mindössze 474 millió eurót ért el. Tulajdonosi hitelekkel együtt 677 millió eurós tőkét fektettek be a külföldiek Magyarországon, amely – az 1995–1998-as évekhez ké-

pest igen nagy mértékben szerény 2001. évi bázishoz képest is – több mint 50%-os visszaesést jelentett.

2002 első hat hónapjában a Magyarországra történő közvetlen tőkebevonás kevesebb volt, mint a megelőző két év hasonló időszakában, továbbá ugyanebben az időszakban a közvetlen magyar tőke-export is jócskán elmaradt az egyébként is alacsony 2001. év első hat hónapjának teljesítményétől. Ez a jelenség részben magyarázható a világgazdaságban az elmúlt időszakban bekövetkezett gazdasági növekedés lassulásával.

Az üzleti beruházások fellendítése érdekében elkészült, és ősszel a parlament elé került a kormány „Smart Hungary” elnevezésű befektetésösztönző csomagja. A csomag célja, hogy megszilárdítsa a befektetői bizalmat, új lendületet adjon a beruházásoknak, gyorsítsa a beruházások növekedési ütemét, új befektetőket vonzzon az országba. Ehhez érdekeltté kell tenni a vállalkozásokat nyereségük fejlesztési célú visszaforgatásában, továbbá a magyarországi kutatási-fejlesztési és innovációs képességek jobb kihasználásában. Ugyancsak célja a programnak, hogy a feldolgozóipari beruházások növekedési ütemének gyorsítása mellett a stratégiai szolgáltatások aránya is növekedjék, valamint hogy regionális vállalati irányító központok, szolgáltatócentrumok alakuljanak ki Magyarországon. A hátrányos helyzetű, kihasználatlan munkaerő-felesleggel rendelkező térségek tőkevonzó képességének erősítése szintén a prioritások között szerepel.

A program három részből tevődik össze. Tartalmazza:

- az EU követelményekkel összhangban álló befektetési adókedvezmény-rendszer kialakítását,
- meghatározott célokra fókuszált költségvetési támogatásokat, valamint
- a hatósági eljárások egyszerűsítését.

A piacgazdasági átmenet közel másfél évtizedes időszakában folyamatosan napirenden lévő államháztartási konszolidáció átfogó eredményességéhez a folyamatos költségvetési reformintézkedések, és az európai uniós értelemben vett korszerű koppenhágai és maastrichti mutatók szerinti elvárásoknak való megfelelés valódi eredményessége azonban számos sebből vérzik, mint ahogy az ezek bázisán – vagyis a változatlan bázisfeltételek mellett – kidolgozott „Smart Hungary” prog-

ram is. Alapvető probléma, hogy a Magyarországon működő nemzetközi és hazai vállalatok államháztartási pénzügyi környezete számos bizonytalanságot sugall. Az infláció leszorítására irányuló jegybanki lépések a vállalatok nemzetközi versenyképességét rontják, folyamatosan emelkedik a költségvetés hiánya, amely előbb-utóbb inflatorikus hatásokat gerjeszt majd. A pénzügyi egyensúly mutatói – évek óta romló tendencia szerint – ellentmondásosan alakultak a 2002. év első hat hónapjában is. A folyó fizetési mérleg hiánya az első negyedévben 560 millió euró volt, amely jelentősen meghaladja a 2001 azonos időszakában mért hiányt. Az év egészében a fogyasztási import bővülése elérheti – becslésem szerint – a 700 millió eurót is, a második félévben pedig a készletek feltöltése és a beruházási import növekedése emelheti a külkereskedelmi deficitet. A folyó fizetési mérleg 2002. évi hiánya várhatóan 3-3,5 milliárd euró körül fog alakulni, amely GDP arányosan – 5-6 százalék – magasabb az előző két évinél. Az adósságot nem növelő külső finanszírozás a működő tőke beáramlás alacsony szintje következtében az első negyedévben csupán 56%-át fedezte a fizetési mérleg folyó tételei deficitjének és éves szinten sem várható ennek a tendenciának a változása, sőt, számításaim szerint a közvetlen külföldi befektetések értéke a folyó hiány kevesebb, mint 30%-át fogja csak várhatóan finanszírozni.

A központi költségvetés 2002. évre tervezett hiánya 500 milliárd forint értékűre volt beállítva, ám az év utolsó negyedévének közepén már közelítette az ezermilliárd forintot. A maastrichti értelemben számolt költségvetési hiány/GDP mutató értéke így a 3%-os elvárás helyett akár a négyszeresére is emelkedhet az év végére. A társadalombiztosítási alapok korábbi években megszokott „langyos”, 40 milliárd deficitet előírányzó tervezése helyett a 2003. év költségvetési törvényében már helyből 275 hiány értékkel számolnak.

A tömeges privatizáció lezárultát követően, majd a világgazdasági, és ezen belül a fő kereskedelmi partnerünk, az Európai Unió pénzügyi nehézségeinek következtében a magyar gazdasági növekedés motorját jelentő külföldi tőkebefektetések elapadtak. Ezt követően pedig az alternatív gazdasági helyettesítő programként számításba vehető Széchenyi Nemzeti Fejlesztési Terv, illetve az új kormány „okos Magyarország” fantázianevű befektetésösztönző politikája egyaránt szűk moz-

gásterű. A meglévő, teljesítményeiben és Magyarországra vonzódásában leredukálódott külföldi működő tőke állami támogatásáról, illetve befektetési kedvezményeit biztosító, pénzügypolitikai értelemben „technikai” jellegű eszközökkel való, tehát nem alapvető szemléletváltást tükröző gazdasági programokról van szó. Az apadó magyarországi tőkebefektetések maradásra bírása azonban sérti egyrészt az Európai Unió versenyjogi szabályait, nem konform az EU-ban szokásos befektetési elvekkel, másrészt pedig a magyar költségvetés reálértékben, és az igények szintjéhez mérten apadó közkiadási oldalán – az elvont pénzek miatt –, a közszféra „térfelén” feszültségeket vált ki.

A magyar gazdasági növekedés nemzetközi pénzügyi összefüggései

Amikor a magyar gazdaság ezredfordulót követő növekedési trendjeiről és további lehetőségeiről beszélünk, óhatatlanul számot kell vetni azzal a nemzetközi pénzügyi környezettel is, amelynek közegében a magyar gazdaság működik. A növekedési fölény pszichózisára építő magyar modell az ezredfordulón alapvetően azt kívánta jelképezni, hogy Magyarországon az Európai Unió, illetve a világgazdaság átlagát kétszeres, háromszoros mértékben meghaladó gazdasági növekedés érhető el. Ám, mint utaltam rá, ez a növekedés növekvő pénzügyi egyensúlytalanság mellett következett be, privatizálva a nemzeti erőforrások legjavát a külföldi befektetőknek, elvonva ezzel a belső erőforrásokra építő autonóm pénzügypolitika elől a lehetőségeket.

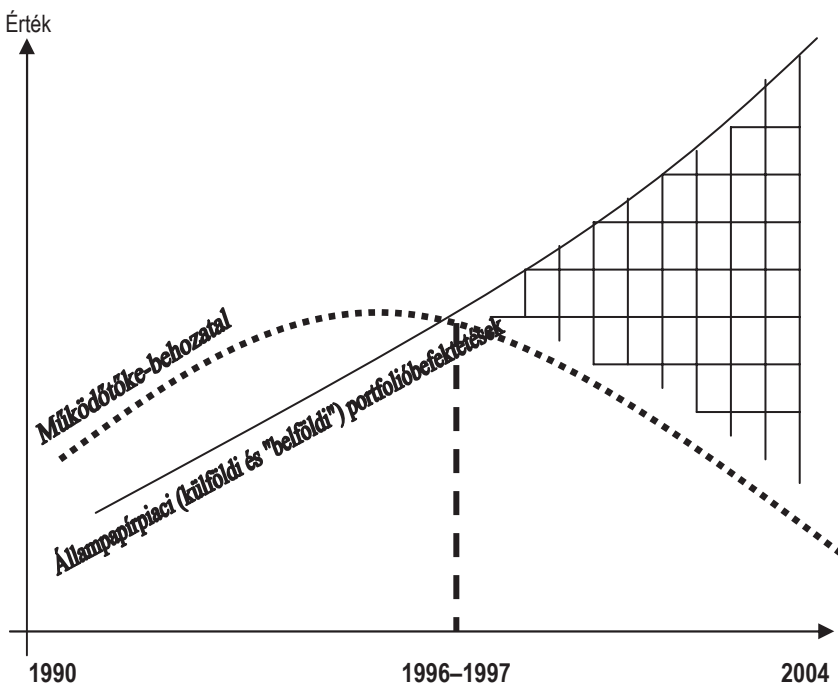
A világgazdaság történetében az 1950-es években, a II. világháborút követő időszakban figyelhető meg a magyarhoz „hasonló” léptékű gazdasági növekedés. A háború alatt késleltetett, illetve visszafogott polgári fogyasztási kereslet robbanásszerű megjelenése, és a háborút követő gazdasági újjáépítés óriási távlatokat nyitott a világgazdaság fejlődésében. Az 1950-es évektől az 1970-es évek elejéig megnyilvánuló expanzió a világgazdaság fejlődésének aranykora volt, amikor az egy főre jutó GDP évi növekedési üteme az 5%-ot meghaladta. Az impozáns fejlődési folyamat azonban egy stabil, szabályozott pénzügyi koncepciónak, a Bretton Woods-i rendszer korszakalkotó „pénzügyi biztosítéki” szerepének volt tulajdonítható. A Bretton Woods-i mechanizmus alapvető jellemzője volt, hogy a pénzt árutermelést serkentő

funkciójában alkalmazta. Megállapították az USA-dollár aranyként történő kezelését, szabad utat engedve ezzel a termelőerők biztonságos és dinamikus fejlődésének. Az amerikai kormány biztosította a devizakülföldieknek, hogy amerikai dollárköveteléseiket aranyra váltják át egy rögzített árfolyamon. A világháborút követő keresleti sokk mellett a II. világháború utáni gazdasági értelemben is legerősebb (győztes) világhatalom pénzügyi politikája, illetve az amerikai dollár értékállósága és értékállandósága biztosított egy látványos fejlődési korszakot. Ám a Bretton Woods-i rendszer nem bizonyult időtállóknak. A pénzügyi koncepció ugyanis feltételezte, hogy az amerikai kormány olyan pénzügypolitikát folytasson, amely biztosítja a dollár értékállóságát és értékállandóságát. Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején azonban a bizalmat aláásó fejlemények történtek. A szénhidrogén-származékok világpiaci árrobbanása, a könnyelmű, jobbra politikai természetű hitelezések behajthatatlanná válása az Egyesült Államokban, illetve a világgazdaságban elindított egy válságfolyamatot, amely a Bretton Woods-i pénzügyi mechanizmus alapjait is aláásta. Az olajválság, illetve annak inflációs következményei miatt a nemzeti kormányok szociális terhei megemelkedtek, amelyet a leépülő ipari kapacitások miatt adóbevételi többletekből – értelemszerűen – eleve nem tudtak kompenzálni. Sőt, a gazdasági növekedés lassulása, a kormányzati költségvetés bevételi oldalának apadása a közkiadási oldalon az állam gazdaság- és szociális szervező, támogató funkciójára fokozottabban rászoruló gazdasági szféra és társadalom között ellentétes, feszítő hatást váltott ki. A világgazdaságban ettől az időszaktól megtapasztalható válságterápia módszer a tőkemozgások liberalizálása és a nemzeti kormányok pénzpiaci szabályozó szerepének folyamatos feladása, illetve a pénzpiacokra való egyre nagyobb mértékű támaszkodás. Az egyre terebélyesedő nemzetközi pénzpiacok így a nemzeti költségvetések legfőbb hitelezőivé, ezáltal befolyásolóivá, majd mindezek együttes hatásaként az ellenőrizőivé, sőt irányítóivá válnak. Az 1970-es évek elejétől az arany demonetizálódása elindított egy nemzetközi valutaválságot, amelyben a nemzeti autonóm pénzügypolitikai eszközök, végső soron az önálló pénzügypolitikai státusok felszámolódtak. A pénz hagyományos árutermelést serkentő funkciójának érvényesülése helyett az árutermelést kikerülő funkcióiban működik, tehát nem mint termelési té-

nyező vesz részt a munkatermékek előállításában, illetve cseréjének közvetítésében, hanem önálló, az árutermelést elkerülő tranzakcióival a pénz önmagában is pénzteremtésre válik alkalmassá. A devizapiacok és a nemzeti kormányok költségvetését finanszírozó állampapírpiacon folyamatok óriási pénztömeget szívnak fel, és óriási – a reálszektorban elérhető tételeknél lényegesen magasabb – értéktöbblettömeget képesek „kitermelni”, így a pénz improduktív pénzszektorban tartása állandósul a pénztulajdonosok részéről.

Az 1971-es és az 1973-as olajválság azonban nemcsak a fejlett piacgazdaságokat érintette, nemcsak a kapitalista termelési mód kerekei között emelkedett az infláció, illetve váltak labilissá a nemzeti költségvetések. Magyarország (is) – a környező szocialista országokhoz hasonlóan – az 1970-es évektől egyre nagyobb mértékben külföldi hitelekre szorul. (A magyar külső eladósodás folyamatát és okait lásd bővebben: Gidai, 1996.) Az ipari szektor – végül elmaradó – szerkezetátalakítására felvett hitelek, majd később már az 1980-as években az életszínvonal fenntartására irányuló külföldi pénzforrás igénybevételek végső soron az ország külső eladósodását okozták, növekvő társadalmi kamatterheket jelentenek, ennek következtében szociális és társadalmi feszültségekhez vezetnek, amely jelenségek egybefüggően a gazdasági, majd néhány évvel később a politikai rendszerváltozást „kiprovokálják”. A kezdetben külföldi hitelek felvételével kompenzáló magyar pénzügypolitikák azonban az 1980-as évek végétől egyre nagyobb tételekben a termelési alapok privatizációján keresztül külföldi működőtőke-bevonásra helyezik a hangsúlyt. A külső tőkebevonás csúcspontja az 1995-1997-es években a stratégiai fontosságú bank-szektor és energiaszektor eladása volt. A tömeges külföldi tőkebevonás jótékony, gazdaságot serkentő hatásai az ezredfordulóig tartották magukat, 5, illetve 5% feletti gazdasági növekedést eredményezve. Magyarország az olcsó, szakképzett munkaerővel és pénzügyi adókedvezményekkel övezett friss működő tőke hatására kétségtelenül a világátlagot meghaladó növekedést volt képes elérni. A magyar modell bűvölete azonban a komparatív magyar előnyök „elolvadásával” és főleg az eladható, stratégiai előnyöket magában hordozó nemzeti vagydon megszüntésével elmúlt. Az ezredforduló gazdasági visszaesésbe hajló trendjeit az akkori pénzügypolitika észlelte, ám a szűkös költség-

vetési források, és a még inkább szűkösebb pénzügypolitikai mozgáster hiányában megfelelő módon nem tudta kezelni. Az 1990-es évek végétől zuhanó külföldi működőtőke-befektetési trendvonalat így „felváltja” a gazdaság hektikus rángásait (is) visszatükröző költségvetési hiány tételek növekedésére pénzügyi lefedést biztosító külföldi (és belöldi) portfólióbefektetők állampapír-állományának növekedése. (A Magyarországra irányuló portfólió- és működőtőke-befektetések empirikus közelítésű függvényeit, illetve „nyílásszögét” lásd a 2. ábrán.)

2. ábra. A Magyarországra irányuló portfólió- (állampapíripiaci) és működőtőke-befektetések empirikus közelítésű elvi függvényei 1990–2004

(Forrás: Lentner, saját modell)

Összhatásait tekintve az ezredfordulót követően a magyar gazdasági növekedés trendvonala (is) „beilleszkedik”, illetve „hozzá idomul”

a fejlett piacgazdaságok, illetve erőforráscentrumok alacsonyabb növekedési ütemű trendvonalához. Magyaránként: a világgazdaságban az 1970-es évektől megfigyelhető jelenség, hogy a pénzügyi termékek (derivatívák) növekvő részesedése a pénz szférájának a gazdaság reálszférájától való elszakításával jár. Alapvetően ez az a nemzetközi monetáris válság, amely a tartós gazdasági növekedéstől növekvő arányban von el pénzforrásokat, és ez a folyamat vezet el a gazdasági növekedési ráták csökkenő irányzatához a tőkés típusú világgazdasági rendszerben. A fejlett piacgazdaságok ezen „irányváltáson” már az olajválságokat követően közvetlenül keresztülmentek, illetve az 1950–1970-es gazdasági aranykorszakhoz hasonló növekedést azóta sem tudnak felmutatni. A magyar gazdaság, amely végül is az 1970-es évek eleje óta egyre nagyobb mértékben a külföldi pénzpiacokra, az 1980-as évek végétől viszont a működőtőke-importra, majd az ezredfordulót követően alapvetően ismét a pénzpiacokra támaszkodva tartja működésben a nemzetgazdaságát, illetve államháztartási pénzügyeit, most, a III. évezred elejétől – a magyar modell növekedési látványosságait hátrahagyva – teljesen „besimul” a működő- és porfoliótőke „szállítói” növekedési trendvonalába. (Valószínű, hogyha a világgazdaság recessziója folytatódik, a magyar növekedési ütem a fejlett piacgazdaságok növekedési szintjének is alája száll.)

Jelentős a veszélye annak, hogy a jelenleg kilábaló világgazdaság ismét visszasüllyed a recesszióba. Az Economist Intelligence Unit előrejelzése szerint 2003-ban Nyugat-Európa lesz a világgazdaság leglassabban fejlődő térsége, alapvetően a német gazdaság gyengesége miatt. A londoni Economist csoport szakemberei Nyugat-Európa esetében 1,7%-os GDP növekedéssel számolnak, a korábbi 2,3%-os várakozásukkal szemben. Magyarország esetében 3,9%-ra csökkentették az egy hónapja kiadott 4,1%-os gazdasági növekedési előrejelzésüket. Ezen gazdaságstatisztikai adatok a magyar államháztartás teljesítményeinek és pénzügyi egyensúlyának további gyengülését vetítik előre. Az elmúlt évtized európai uniós „menetelési iránya” végül is a magyar felzárkózás helyett az 1980-as évek végére kialakult piaci térvesztés növekedését (végső soron) igen jó eredménnyel akadályozta meg. Látva azonban a magyar modell sebezhetőségét, gyenge érdekérvényesítő képességét, legfőképpen a kifulladását és az államháztartási pénzügyi

rendszer további egyensúlyromlásának esélyét, Magyarország sajnos – egy esetleges európai uniós csatlakozás mellett is – a periférikus pozíciójú országok körébe fog lesüllyedni.

A magyar gazdasági növekedés fenntartásának esélyei

A rendkívül külkereskedelem érzékeny, működtetőke-importra és növekvő költségvetési hiányán keresztül a nemzetközi pénzpiacokra utalt magyar nemzetgazdaság elviekben aligha tűzhet ki távlatibb célt, mint a fejlett piacgazdaságokhoz való szolid felzárkózást, az Európai Unió egyenrangú gazdasági státusú tagságának elérését. Ezen hivatalos magyar célkitűzések eléréséhez azonban fel kell tételezni, hogy a magyar ipari kultúra bázisán lennének olyan kitörési pontok, amelyek kiemelt gyors fejlesztésével a csatlakozás, illetve a felzárkózás bekövetkezhetne.

Gazdasági megközelítésben a magyar ipari és ezáltal a nemzetgazdasági teljesítmények zömét az alapvetően vámszabaderületeken működő nemzetközi nagyvállalatok adják. A gazdasági erőforrások hatékony fejlesztéséhez szükséges másik szegmens, a hazai kis- és középvállalkozói kör azonban a rendszerváltozáskor megtapasztalható gyenge erőforrás-allokáció, majd azt követően a kormányzati pénz- és adópolitikák gyenge érvényesülése következtében aligha jöhet már számításba mint nemzetgazdaságot önmagában is dinamizálni képes erőforráskör. Így a nemzetközi nagyvállalatok Magyarországon történő megtartása, illetve (esetleg) befektetések ösztönzése jöhet számításba mint a magyar gazdasági növekedést fenntartó (egyedüli) tényező. A célszerű az lenne, hogy a már letelepedett multinacionális nagyvállalatok a realizált profitot magyarországi járulékos befektetésekre visszaforgassák, és egyre nagyobb arányban vegyék igénybe a magyar kis- és középvállalkozói szektor tevékenységét. A nemzetközi nagyvállalatok működtetőke-befektetési hajlandóságának számottevő visszaesése mellett azonban aggasztó jelenség, hogy nem kötődnek közvetlenül a magyar fogyasztói és primer termelői szektorhoz, ráadásul versenyképességük és a tulajdonosok tőkejövedelmének fenntartása érdekében az elmúlt időszak tapasztalatai alapján olyan országokba helyezik át árutermelésüket, ahol a maximális profitot tudják realizálni a befektetések után, még a világgazdasági recessziós környezet állan-

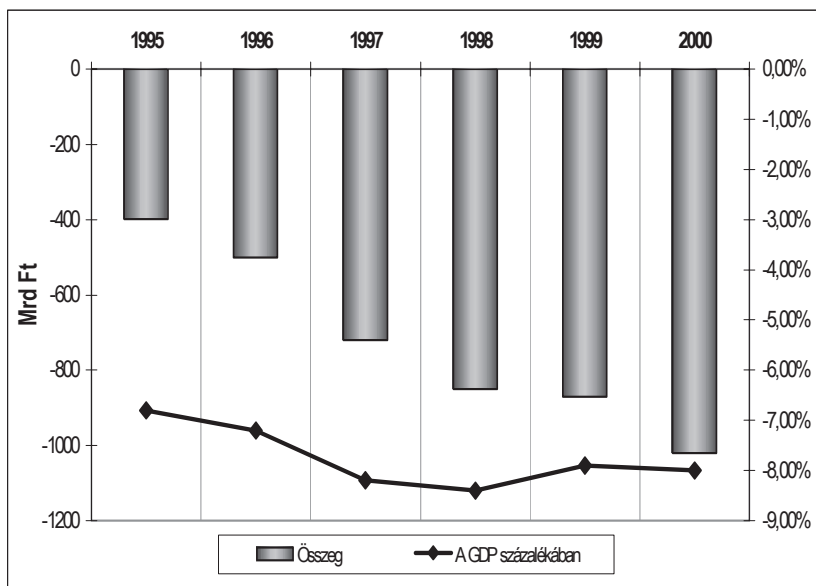
dószulása estén is. Az ezredfordulóig Magyarországon létesített munkaigényes termelési folyamataikat, üzemeket hatékonyságuk fenntartása, illetve további növelése érdekében Kelet-Európába, Ukrajnába, Romániába és Kínába helyezik át. Ez a tendencia érzékelhető már 2001-től folyamatosan, bár az igazi látványos csúcs 2002. november 30-án, a székesfehérvári IBM üzem bezárása volt. A PHILIPS 2001 áprilisában Székesfehérváron megszüntette a videójátékos gyártását, és áttelepítette Kínába. A Flextronics számos magyarországi üzemében szüntette meg a gyártást. Folyamatosan költöztette át a gyártást először Kelet-Magyarországra, majd Ukrajnába. A sárbogárdi Mannesmann üzem ugyancsak Kínába települt át. Alapvető döntési tényezők a külföldi cégek üzletpolitikájában, hogy a munkaigényes, az extenzív tőkebefektetési időszakban létesített magyarországi üzemek fajlagos bérköltségmutatói már nem annyira kedvezőek, illetve a közép-európai piac árufeltöltöttsége is egyre inkább kialakul az általuk gyártott termékekből. Magyarországon a fajlagos bérköltség 4,81 euró/óra, Romániában 1,33 euró/óra, míg Kínában 0,81 euró/óra, amely adatok a magyar versenyképesség – relatív – romlását jelentik meg. Lényeges, hogy Magyarországon a „zöldmezős” külföldi tőke tipikusan azon munkaigényes, átlagot meghaladó dinamikájú iparágakban települt meg, amelyek gyors megtérülési rátákkal, magas jövedelmezőségi mutatókkal, és ugyanakkor technikailag, felszerelésileg gyorsan mobilizálható eszközparkkal rendelkeznek. A munkaerőköltségek emelkedése vagy az adókedvezmények bizonytalanná válása esetén bármikor elmozdíthatók. A kutatásigényesebb, képzetesebb, egészségesebb munkaerőt igénylő iparágak, a komplex – jelentősebb piaci értékű – üzletágak Magyarországra települése azonban nem vált általánossá.

A Magyar Nemzeti Bank 2001 óta alkalmazott inflációkövető monetáris politikája és jobbjára a fő kereskedelmi, illetve működőtőke-befektető partnerünkötől, az Európai Unióból „importált” alacsony inflációs értékek okán a magyar nemzeti valuta jelentős felértékelődési folyamaton ment keresztül. Ez számottevően lerontotta a magyar vállalatok nemzetközi versenyképességét, de a Magyarországon működő nemzetközi nagyvállalatok piaci cégértékét is. Rövid távon a vállalatok nominális felértékelődéséhez való alkalmazkodása alapvetően két módon valósult meg: egyrészt a költségeik csökkentésén keresztül

csökcentették a béremelés ütemét, másrészt olyan fedezeti stratégia bevezetésébe kezdtek, amellyel az exportárak forintban kifejezett értéke stabilan tartható. A hazai vállalatok költségalapú versenyképessége a nominális árfolyam felértékelődétől függetlenül is romlott az elmúlt években. Ebben szerepet játszott, hogy a bérköltségek növekedésében az árfolyamváltozás reálhatása az összes emelkedésben csak 30%-os, míg a vállalati béremelések hatása 70%-os volt. Mindezeket összefoglalva elmondhatjuk, hogy a forint jelenlegi erős árfolyama kevéssé hat a cégek jövedelemtermelő képességére, ám a hatásai nem elhanyagolhatóak a magyar cégek nemzetközi versenyképességének alakulásában.

A jelenleg érvényesülő magyar pénzügy- és monetáris politika, illetve a nemzetközi pénzügyi hatótényezők sugarában a magyar GDP-növekedés a világlátnál gyorsabban aligha nőhet az elkövetkező években, évtizedekben, így a „magyar modell”-nek nevezett „gazdasági csoda” fenntarthatósága kétséges. A Magyarországon megtelepült nemzetközi nagyvállalatok üzletpolitikája és üzleti elvárásai számos ponton eltérnek a magyar kormányok elvárásaitól. A tőkerepatriálás rejtett és nyílt csatornákon folyik tovább. (A külföldre történő nyereségkiáramlás tényleges és GDP arányos adatait a 3. ábra tartalmazza.) A belföldi (hazai) erőforrások fejlesztését segítő belföldi pénzügypolitikai növekedési ösztönzők alkalmazhatósága pedig a Széchenyi Nemzeti Fejlesztési Tervvel – mint a piacgazdasági átmenet első átfogó, de egyúttal utolsó kitörési kísérletével – végső soron kimerült.

A külföldi vállalakozások belföldi továbbmaradásra ösztönzéséhez kétségtelenül a magyar államháztartási pénzügyi környezet stabilizálására lenne szükség, hiszen a magyar pénzügypolitika a tömeges privatizáció idején csúcsra járatott extenzív növekedési időszakában, és azt követően sem dolgozta ki minőségi tőkevonzási feltételeit és annak komplex pénzügypolitikai intézményrendszerét. A költségvetés pénzügyi egyensúlyba hozása, majd a többletbevételek közkiadási oldalon történő felhasználása az oktatási, jogbiztonsági, egészségügyi területek konszolidálására olyan minőségi (kutatás- és magas szellemimunka-igényes) tőkét vonzó tőkebefektetés-ösztönző tényező lehet, amellyel a magyar nemzetgazdaság optimum növekedési szintre juthat el, a társadalom és az igényesebb külföldi működőtőke konformizetének javítása mellett.

3. ábra: A külföldre fizetett és az onnan kapott jövedelmek egyenlege
(Forrás: KSH, 2002)

Összefoglalás, tézisek

Magyarországon a külső tőkebevonásra építő gazdaságiszerkezet-átalakítás az 1990-es évek végére befejeződött. Az ezredfordulóra a gazdasági növekedés elérte az 5%-ot, lassuló infláció és a maastrichti kritériumrendszer szerinti kedvező államadósság és egyensúlyi pozíció mellett. A hivatalos gazdaságpolitika az eredmények láttán „magyar modellről” beszél.

2001–2002-vel azonban az általános világgazdasági teljesítményromlás időszakában a magyar gazdaságban is a lassulás jelei mutatkoznak, pénzügyi egyensúlytalanság és az infláció növekedése kísért.

A pénzügyi elemzésem alapján levonható tézisszerű megállapítások:

- A külső fundamentum vezérelte „magyar gazdasági modell” alapvetően világgazdaság-függő, a nemzetközi hatótényezők keresztsu-

garában helyezkedik el, amely tartós világgazdasági recesszió esetén máris a kifulladás jeleit mutatja.

- A magyar gazdaságban egyszerre van jelen a vámszabadterületekhez kötődő látványos fejlődés és a hazai válságágotokban tapasztalható mély recesszió. A nemzetközi nagyvállalatoknál alkalmazott magyar állampolgárok életszínvonala emelkedik, jónak mondható, ugyanakkor a belső erőforrás vezérelte mezőgazdaságban és a kisvállalkozásoknál foglalkoztatottak életminősége folyamatosan romlik, vagy a jobbik esetben stagnál. Ezek a körülmények a magyar gazdasági és társadalmi szerkezet kétarcúságát mutatják.
- A magyar modellnek nevezett 14 éves piacgazdasági átmenet eredményeként kialakult gazdasági és társadalmi formáció annyira magyar, mint amennyire nyugati, és annyira nyugati modell, mint amennyire magyar. Működésének külső fundamentum vezéreltsége ennek következtében a kedvezőtlen hatások ellentételezhetőség nélküli érvényesülését, a hazai gazdasági és társadalmi viszonyok sebezhetőségét, illetve a „magyar modell” gyenge nemzeti érdekérvényesítő képességét mutatja.

A „magyar modell”, illetve a hozzá kötődő eddigi gazdasági növekedés és az átmeneti stabilizáció fenntarthatóságának lehetőségei:

- A belső piacot tudatosan fejlesztő „konzervatív” állami gazdaságpolitika elért eredményeinek és gazdaságpolitikai eszközeinek fenntartása.
- A Széchenyi Nemzeti Fejlesztési Terv kibővítése kisvállalkozói adókedvezményekkel és a kereskedelmi bankszektor forráskihelyezéseinek ötvözésével, illetve érdekeltté tételével.
- A külső fundamentumok zavaró tényezőitől igen nagy mértékben függetleníthető magyar gazdasági növekedés optimumának megtalálása, majd a külgazdasági és belső államháztartási pénzügyi egyensúly elérésével ennek az optimális növekedésnek a fenntartása.
- A külső fundamentumok belső erőforrásokkal való kölcsönös, egymást kiegészítő alkalmazása, és a nemzetgazdasági érdekeknek megfelelő hasznosulásuk.
- A külső tőkebevonás és -vonzás minőségi ismérveinek kidolgozása, majd alkalmazása az extenzív tőkevonzási feltételek fokozatos helyettesítésével.

- A Magyarországon megtermelt értéktöbblet jelenleginél nagyobb arányú társadalmosítása a magyar államháztartás és a társadalom tagjai javára, a külföldi működőtőke-honosítás és a bérszínvonal emelése révén.

Magyarországon a gazdasági fejlődés és a vele együtt járó társadalmi stabilitás a minőségi tőkevonzási feltételek kialakításával, majd ennek révén a magyar államháztartás feltőkésítésével lehetséges. A minőségi tőkevonzás feltételeinek kialakításával a tőkét befogadó társadalmak, országok, nemzetek alárendeltsége, illetve gyenge érdekérvényesítő képessége jelentősen mérsékelhető. Az Európai Unió világ-gazdasági versenyképességét javíthatja, ha Magyarország, illetve Közép-Európa gazdasági integrációja feltőkésített nemzeti költségvetésekben, stabil, kiegyensúlyozott társadalmakban, a külső, illetve a belső erőforrásokat optimálisan kombináló közép-európai gazdaságpolitikákban ölt testet.

Az elmúlt évtizedben a világgazdaság, és ezen belül az Európai Unió a magyar gazdaság számára vonzási pontok és felzárkózási irányok lettek. Az újabban megtapasztalható csökkenő húzóhatásuk azonban a XXI. századi magyar gazdaságpolitikát mind a fenntartható gazdasági fejlődés, mind a kiegyensúlyozott és minőségi társadalmi pozíciók megteremtése érdekében paradigmaváltásra kényszerítik – a világgazdaság lassulásának tartós vagy átmeneti jellegétől függetlenül.

Hivatkozások:

- Gidai Erzsébet (1996): Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára, Püski Kiadó, Budapest, 1996.
- Lentner Csaba (2001): Pénzügyi kihívások az ezredforduló Magyarországon. In. Pénzügyi Szilánkok (szerk. Uő.), Soproni Pénzügyi Szakkollégium Kiadó – NYME-KTK, 2001

Ambrus Attiláné

Folytatódik-e a HUF felértékelődése? (avagy a forint első szabad éve)

A forint plusz/mínusz 15% széles árfolyamsávjának bevezetése 2001. május 4-én és az azt követő devizaliberalizáció erősen megváltoztatta a forintpiac – a hazai bankközi devizapiac – képét. Mivel 2002 végéig sem árfolyamsávon belüli, sem sávszéli devizapiaci intervenció nem volt, a forint gyakorlatilag szabadon mozgó kurzusa növekvő számú külföldi befektetőt és spekulánst vonzott Magyarországra, ami mind az árfolyam volatilitásában, mind a forgalom növekedésében megmutatkozik. A nemzetközi non-deliverable forward piac – ahol a liberalizációt megelőzően külföldiek a forint árfolyamának változására spekuláltak – a devizaforgalomra vonatkozó korlátozások feloldásával gyakorlatilag megszűnt. Azóta nem kell úgynevezett nem konvertibilis forintszámlára helyezni az állampapírok vásárlása céljából forintra konvertált devizát, és az üzleti közönség előtt megnyílt a lehetőség mind a kedvező (a vezető devizákéhoz mérten magasabb) reálkamat, mind a forint – kezdetben – viszonylag egyértelmű erősödésének kihasználására.

A 2001. május 4-i sávszélesítés, illetve a forintműveletek 2001. június 18-i liberalizációja óta alapjaiban változott meg a magyar deviza piaca. A forgalom ugrásszerű növekedésével párhuzamosan a befektetők (és más forinttulajdonosok) kockázata is lényeges mértékben nőtt, mivel a 30%-os szélességű árfolyamsáv jóval nagyobb teret enged az árfolyam-ingadozásnak.

Emlékeztetőül: a Magyar Nemzeti Bank (MNB) az addig érvényesített – 4,5% széles lebegtetési sávot alkalmazó – „kvázifix” árfolyamrendszert „kvázi ERM-II” típusú rendszerre alakította át három lépésben a következők szerint:

- 2001. május 3. A Jegybanktanács döntött a forint lebegtetési sávjának plusz/mínusz 15%-ra történő azonnali hatályú kiszélesítéséről.
- 2001. június 16. Hatályba lépett az a kormányrendelet, amely gyakorlatilag a forintműveletek teljes devizaliberalizációját jelentette.

- 2001. október 1. Megszűnt a csúszó leértékelés, a forint ingadozási árfolyamának centrumát 276,1 forint/euró értéken rögzítette az MNB.

A következő nappal hatályossá váló sávszélesítés bejelentésének időpontjában (2001. május 3-án) a még 267-es euró/forint kurzus a másnapi zárásra a 260-ig erősödött. S minthogy a csúszó leértékelés intézménye még érvényben maradt, a forint lebegtetési sávjának középértéke naponta 2 fillérrel emelkedett.

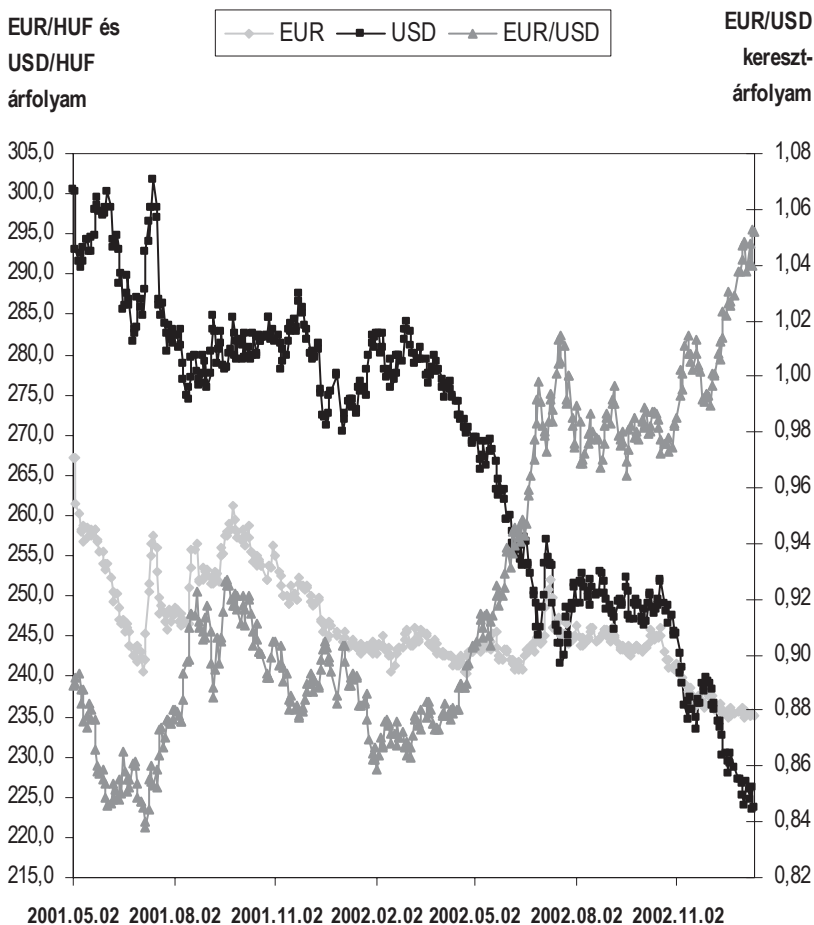
Az, hogy a Magyar Nemzeti Bank Jegybanktanácsa 2001 májusában a pénzügyminiszterrel egyetértésben az addigi +2,25%-ról +15%-ra szélesíthette a forint árfolyamsávját, igen nagy mértékben a Magyar Nemzeti Bank 2001-ben törvényileg garantált független pozícióinak megteremtésével hozható összefüggésbe.¹

A régen várt döntés mind a belföldi, mind a külföldi befektetők körében egyértelmű pozitív visszhangra talált. Jó és biztos befektetésnek tűnt hosszú forintpozíciókat nyitni, hiszen a 2001. július elején kirobbant kisebbfajta devizapiaci válság kezdetéig fizetőeszközünk megközelítőleg 30 forinttal, vagyis több mint 10%-kal erősödött az euró viszonylatában. A likviditás növekedése a piac forgalmának megugrásában érhető leginkább tetten. A sávszélesítést követő hónapban a forint/deviza ügyletek átlagos napi volumene csaknem 60 milliárd forinttal, a többszörösére nőtt az év első négy hónapjában tapasztaltnál képest.

Nem sokkal ezután, 2001. június 18-ával a forint újabb mérföldkőhöz érkezett. A forintműveletekkel kapcsolatos devizális korlátozások eltörlésével gyakorlatilag konvertibilissé vált, és Magyarország egy lépéssel közelebb került ahhoz, hogy eleget tegyen az Európai Monetáris Unióhoz való csatlakozás technikai feltételeinek. Mindaddig a forintpiac szorosan kapcsolódott a magyar kereskedelmi bankokhoz: nem-rezidens bankok az értékpapírügyleteikhez szükséges mennyiségben felül nem tarthattak forintpozíciókat. Ha tehát egy londoni bankház forintot vett egy hazai kereskedelmi banktól, akkor ezt az összeget nem konvertibilis forintszámlára kellett helyezni, ahonnan csak meg-

¹ Dr. Lentner Csaba :A Magyar Pénzügyi Szektor Európai Uniós Integrációs állapota az ezredfordulón. Megjelent: A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete 10 éves Jubileumi Közgyűléssel egybekötött tudományos ülésének előadásai, Nyíregyháza 2002.

határozott jogcímenen utalhatta tovább. Ennek megkerülésére épült ki Londonban az úgynevezett non-deliverable forward (készpénzes elszámolású határidős) piac, amelyen az érdekeltek a magyar „fizikai” piacon kívül vehettek fel pozíciókat.

1. ábra: Az EUR/USD árfolyam alakulása 2001.05.01.–2003.01.10
(Forrás: CIB Bank)

E fejlemények nyomán a piac egyik sajátosságává vált, hogy időnként erősen megváltozott a likviditás és az árfolyam volatilitása. A 2001. évi argentin, illetve a lengyel válság legnehezebb napjaiban a forintpiacon lényegesen csökkent a likviditás, kiszélesedtek a spreadek. Sokan ügyféllimiteik, sokan pedig veszteséglimiteik kimerülése miatt ideiglenesen felfüggesztették a kereskedést. Az egyirányú – folyamatos forinterősödést hozó – piac tehát csak 2001 júliusának elejéig létezett, akkor a feltörekvő piacokról érkező negatív hírek több devizát is megráztak. A legnagyobb veszteséget szenvedők között volt a lengyel zloty is; árfolyamának esése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a forint hirtelen gyengült. Július 4-én devizánk jegyzése az euróhoz képest – addigi legerősebb pontján – 241-nél ingadozott, ami az intervenció sáv közepétől számítva 12,3%-ot jelentett. Ilyen körülmények között érte a feltörekvő piaci válság. Az árfolyam ezt követően mutatkozó gyengülése általános meglepetést keltett: a forint az euró viszonylatában a következő pár napban egészen a 260-as technikai ellenállási határig gyengült.

A hosszú forintpozíciók lezárása nem a magyar gazdasággal szembeni bizalmatlanság jele volt, a befektetők a más feltörekvő piaci országokban elszenvedett veszteségeik fedezésére realizáltak a nálunk elhelyezett eszközeiken profitot. Ez a reakció nyilvánvalóvá tette, hogy az addig viszonylag likvid és egyirányú magyar piac komoly külső hatások következtében nagyon volatilisá válhat.

A dél-amerikai, illetve a lengyelországi helyzet enyhülése után a forint ismét erősödni kezdett. A befektetőkben tudatosult, hogy a magyar devizában tartott befektetések végleges likvidálása értelmetlen volna, és bizalmuk lassan kezdett visszatérni. Igen érdekes volt azonban látni, hogy a 2001 júliusának végén, augusztusának elején megszakítatlanul a 246-250-es sávban mozgó euró/forint kurzus a lengyel költségvetési vita újbóli elmérgesedését követően ismét 258-ig gyengült. A forint ezt követően némileg függetlenedni tudott a többi feltörekvő piaci deviza árfolyamának alakulásától, és az euró viszonylatában csupán egyszer, 2001 szeptemberének végén törte át (akkor is csak rövid időre) a 260-as határt. Mindezek után a forint csúszó leértékelésének 2001. októberi megszüntetéséről szóló döntést a piac már a liberalizációs folyamat automatikus következményének tekintette, és ekként is üdvözölte.

Változások az elmúlt egy évben

„Az intervenció sáv kiszélesítésének várható eredményei

Az intervenció sáv kiszélesítésével véleményem szerint valóban felértékelődne a HUF legalább 2-3%-ot. Ennek eredményeként azonban nettó exportőr vállalatok profitja csökkenne jelentősen, amely kedvezőtlen hatást gyakorolna a kereskedelmi mérlegre, ami a HUF leértékelődésének irányába hatna. Ez elméletileg elindíthatna egy önszabályozó mechanizmust, amely a szabad lebegés irányába hatna. A felértékelődés akkor lehetne tartós és antiinflációs hatású, ha a nettó exportőr vállalatok hatékonyságban és termelékenységben fel tudnak zárkózni a felértékelődés ütemében. Figyelembe véve a BÉT 2001. éves siralmas teljesítményét, s tekintettel arra, hogy a tőzsdei cégek döntő része nettó exportőr, további negatív folyamatokat indíthatna el.”²

A forintpiac legszembetűnőbb változása az említettek jegyében a forgalom és a külföldiek aktivitásának megugrásában érhető tetten. Új fejleményként értékelhető emellett, hogy a nemzetközi fejlemények hatása sokkal élesebbé vált. A piac 2001. nyári megnyitásával a bankközi forintüzletek volumene minden elképzelést felülmúlóan bővült. Az átlagos napi forgalom a 2001. májusihoz képest több mint a duplája, 300 milliárd forint lett. A likviditás, illetve a kereskedés kockázatának változását jól érzékelteteti a vételi és az eladási árfolyamok közötti rés (spread) alakulása. Míg az árrés a sávszélesítés előtt jóval kisebb volt 10 filléernél, addig a kritikus időszakokban (mint például a sávszélesítés napja vagy a 2001-es feltörekvő piaci válság időszaka) 60-100 fillér közelébe ugrott.

Érdekes tapasztalat, hogy a liberalizációt követően számottevően megnőtt a bankok külföldi partnerekkel kötött devizaüzleteinek részaránya. A forint/deviza ügyletek volumenének megközelítőleg 70%-át nem-rezidens partnerekkel kötik. Ha figyelembe vesszük, hogy a külföldiek egymás közötti tranzakcióit a piaci statisztikákat gyűjtő MNB adatai nem tartalmazzák, ez az arány még magasabb is lehet.

² Ambrus Attiláné: Felértékelődik-e a magyar forint? (A magyar devizaárfolyam-rendszer jövője) Megjelent: Pénzügyi Szilánkok, Szerkesztette: Dr. Lentner Csaba NYME KTK, Pénzügyi Kollégiuma, Sopron, 2001.

A liberalizáció, illetve ezzel összefüggésben a nem-rezidens szolgáltatók nagyobb aktivitásának következtében alaposan megváltozott a magyar devizapiac képe. A fejlett devizapiacokhoz hasonlóan az árfolyamok mozgásában itt is kiemelkedő szerepe lett a pszichés ellenállást, illetve támasztékot képező technikai határoknak, amelyek közelében érezhetően – akár hét-nyolcszorosára is – bővíthet a kereskedés volumene.

Ezzel kapcsolatos az a jelenség, hogy a forint árfolyama a gazdasági és a politikai fundamentumok lényeges eltérése ellenére az elmúlt időszakban szoros korrelációt mutatott a lengyel zlotyével. Magyaránként az kínálkozik, hogy a befektetők hajlamosak nemcsak országokban, de térségekben is gondolkodni, valamint az, hogy a nemzetközi bankokban, amelyek figyelve egyre inkább a magyar forint felé fordult, ugyanazok a részlegek, ugyanazok az üzletkötők foglalkoznak mindkét devizával. Az euró/forint árfolyam alakulását mutató ábrán jól látható, hogy az első hónapok tanulási periódusa, az azzal járó szükségszerűen nagyobb kilengések után a forint kiegyensúlyozottan mozgott anélkül, hogy az MNB-nek egyszer is be kellett volna avatkoznia a piaci folyamatokba.

A forgalom a sávszélesítés bejelentése után azonnal a kétszeresére, a liberalizációt követően pedig több, mint a háromszorosára nőtt, s 2002-ben is folyamatosan bővült. A sávszélesítéssel járó erősebb ingadozás egyre nagyobb spekulatív érdeklődést vonzott, és a gazdálkodókat is devizapozícióik aktívabb kezelésére készítette. A devizakorlátozások megszüntetése, azaz a nem-rezidensek konvertálási szabadságának teljessé tétele még ennél is nagyobb hatást fejtett ki. A forgalom 2001-ben az argentin válság kitörésekor mutatkozott a legélénkebbnek (napi átlagban több mint 400 milliárd forinttal), amikor a sávszélesítés és a liberalizáció előtt és után felépített hosszú pozíciókat próbálták egyszerre túl sokan lezárni. Ezt követően a nemzetközi helyzettel és szezonális okokkal összefüggésben a forintpiaci forgalma rövid időre némileg lanyhult. Az üzlettípusok alapján adódó szerkezete azonban – feltehetően a külföldiek aktivitásának köszönhetően – számottevően átalakult ez idő alatt: lényegesen csökkent az azonnali üzletek aránya.

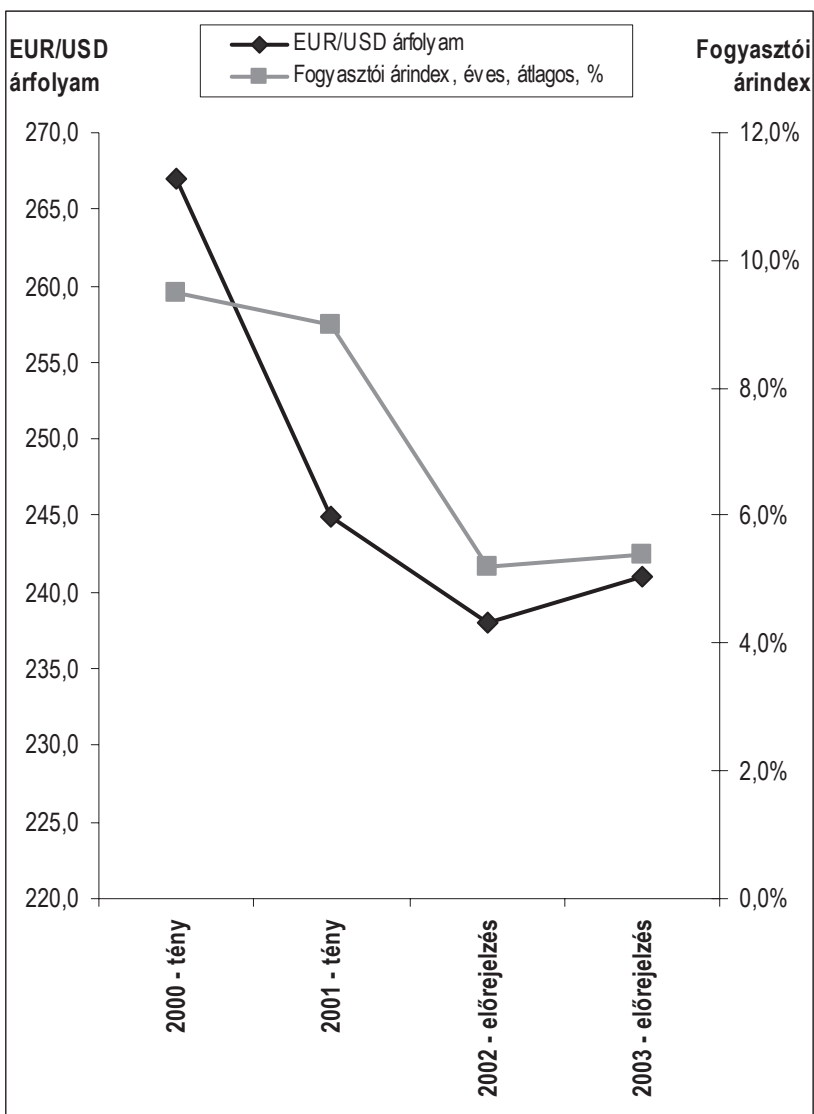
Érdekes képet mutatott a forgalom alakulása az Egyesült Államok elleni 2001. szeptember 11-i terrortámadás után. Emlékeztetőül: a Fed

és a többi központi bank annak idején arra kérte a piaci szereplőket, hogy csak a legszükségesebb konverziókat bonyolítsák le. Ezt a jelek szerint az érintettek tiszteletben is tartották. A 2001-ben még időszaki csúcsnak számító összegek regisztrálása után azonban 2002-ben további növekedés következett.

A további tartós növekedés az új üzletágak – például a devizaopciós üzletek – lassú fejlődésétől, illetve az Európai Unióhoz és az eurózónához történő csatlakozás folyamatának sikerességétől függ.

A negyedéves átlagok mögé nézve ugyanakkor a napi forgalom tekintetében erős ingadozást látunk. Az üzletek volumene 2002 júliusának elején a bizonytalan lengyel helyzet kapcsán kialakult fokozott érdeklődés nyomán az 500 milliárd forintot is meghaladta, míg augusztus végén – szezonális hatások miatt – épphogy elérte a 200 milliárdot. Az ingadozások szinte mindannyiszor a külföldiekkel kötött swap-ügyletek volumenének változásával magyarázhatók. Ezt támasztja alá az a már említett tény is, hogy a legdinamikusabb fejlődést – az össz-forgalomban is – a nem-rezidens partnerekkel kötött üzletek volumenében figyelhettük meg.

Az üzlettípusok szerinti szerkezet tehát markáns változást mutat: az úgynevezett FX-swapok (deviza-csereügyletek) részaránya már 2001-ben 2-3%-ról 30% közelébe nőtt, ami 2002-ben már jóval túllépte a 60%-ot is. Ezt az instrumentumot elsősorban nem-rezidensek használják, részben nyitott devizapozícióik „görgetésére”, részben az árfolyamkockázat tekintetében fedezett forintbefektetéseik finanszírozására. (Az ügylet keretében például a dollárral rendelkező befektető a swap azonnali piaci „lábán” eladott dollárért kapott forintból magyar állampapírt vesz. A swap határidős „lábát” képező dollárvásárlási pozícióval pedig eliminálja árfolyamkockázatát. A vásárolt papír futamideje jellemzően hosszabb, mint a vételt finanszírozó swap-ügylet lejáratára, a swapot tehát a lejáratkor mindig tovább kell görgetni. Az ügylettel megcélzott haszon abban van, hogy a – befektető reményei szerint – csökkenő kamatláb jóvoltából a finanszírozási költség egyre kisebb lesz, ráadásul a jó ideig ereszkedő kamatszint a vásárolt állampapíron is tökenyereséget hoz.)

2. ábra: Hazai makrogazdasági mutatók és előrejelzések
(Forrás: CIB Bank)

Az elemzéshez csatolt diagramok és kimutatások egyértelműen mutatják a forint 2001. május hónapjától bekövetkezett erősödését, valamint a fogyasztási infláció és az EUR árfolyam lineáris kapcsolatát. (Forrás: Bank&Tőzsde)

A $\pm 15\%$ széles sávú árfolyamrendszerben a jegybanki nettó devizakészletek várhatóan nem nőnek tovább, ám számottevő csökkenésük sem vélelmezhető. A sávszélesítés következtében a sterilizációs veszteségek megszűnhetnek, amely a jegybanki eredménypozíciókra kedvező hatást gyakorolhat. A kedvező változások azonban nem feltétlenül ellensúlyozzák a forint erősödése miatt várható árértékelődési veszteségeket és a kiegyenlítési tartalékban eddig felhalmozódott közel 45 milliárd forintos hiányt.³

³ Dr. Lentner Csaba: Magyarország Európai Unió csatlakozásának nyitott kérdései – különös tekintettel a pénzügyi szektorra. Megjelent: Tudományos értékeink. Szerkesztette: Dr. Lentner Csaba, NYME KTK Pénzügyi Kollégium, Sopron, 2001.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Szabady Balázs

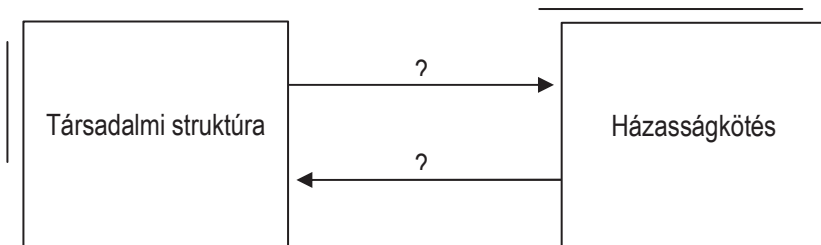
Házassági mobilitás – társadalmi struktúra és házasság

A probléma felvetése

A házasság és a társadalmi struktúra kapcsolata két irányból közelíthető meg, és így a kérdések is két irányból tehetők fel.

- Hogyan befolyásolja a társadalmi struktúra a házasságkötéseket?
- A házasságkötések milyen szerepet játszanak a társadalmi mobilitásban?

A kiinduló séma tehát a következő:

1. ábra

Tehát miközben a társadalmi struktúra jelentős részben meghatározza a házasságkötéseket, a házasságkötések módot adnak a strukturális korlátok átlépésére, fellazítására, esetleg hozzájárulhatnak a társadalmi struktúra megmerevedéséhez.

Hosszabb távon azt mondhatjuk, hogy a társadalmi struktúra, illetve a házasságkötések rugalmas („dialektikus”) kölcsönhatásban vannak, egymással kapcsolatban bizonyos szabályozó, kiegyenlítő, „biztonsági szelep” hatások érvényesülnek: ugyanazon rendszernek önálló, ugyanakkor egymást kölcsönösen befolyásoló alrendszeiről van tehát szó.

A társadalmi struktúra hatása a házasságkötésekre

Először is felmerül, hogy milyen tényezők befolyásolják a házasságkötések létrejöttét?

Korábban évezredekken át ez nem volt „tudományos” kérdés, de természetesen jogi, társadalmi, vallási szempontok erőteljesen meghatározták, ami az akkori szemlélettel inkább determinisztikus mechanizmusnak számított. A művészetben uralkodó szerelemfelfogásnak nem kellett szükségképpen kapcsolatban lennie a házasság társadalmi meghatározottságával.

A modern korban – más tudományokhoz hasonlóan – e tekintetben is elterjedtek a „piaci” jellegű megközelítések.

A két házas fél kiegészíti egymást, tehát valamilyen „komparatív előnyök” elérése érdekében választják egymást (miként egykoron Ricardónál megtalálta egymást a portugál bortermelő és az angol textilgyáros). Ez akár nemhez kötött, akár nem, a *homo oeconomicus* ilyen papírízű megközelítése a gazdasági életben még elfogadható absztrakció, az emberi kapcsolatokban viszont elfogadhatatlan, miként lényegében soha nem is sikerült érvényességét igazolni.

A kétkeresős családok újabkori előnyei bizonyos feltételek között a házasságkötés mellett szólnak, de nem magyarázzák meg, hogy a házasság éppen kik között fog létrejönni. Valójában ez is embertelen megközelítés. Összeköti-e az ember az életét valakivel pusztán azért, mert ezáltal csökken az 1 főre jutó áramfogyasztás?

A párválasztást, a házasságkötést, annak időzítését kutatva egyes befolyásoló tényezőket szociológiai, demográfiai vizsgálatokkal már korábban megállapítottak. A szülői háttér, a származás, a vallás, az iskolai végzettség, a műveltség hatása persze minden vizsgálat nélkül, pusztán a mindennapi szemlélődés révén megállapítható. A szülők válása vagy a házasságkötéseknek az utóbbi évtizedekben tapasztalt elhalasztása már áttételesen, közvetve hat a párválasztásra.

Ha a házassági homogámiával és heterogámiával kapcsolatos vizsgálatokat nézzük, tulajdonképpen bizonyos rendszertelenség, káosz bontakozik ki.

Az időbeli, térbeli változások, a kohorszok közötti különbségek, a különböző kontrollváltozók hatása valójában nemigen teszi lehetővé egyértelmű, könnyen kimondható törvényszerűségek megfogalmazá-

sát. Mindazonáltal rafinált statisztikai módszerekkel többnyire ugyanazok a következtetések vonhatók le, mint egyszerű, józan megfontolás alapján. Így senkit nem lep meg, hogy a házassági életkor kitolódása csökkenti a szülői ház hatását, hogy az iskolázottabb szülők lányai kevésbé sietik el a házasságkötést, hogy a vallási hovatartozás hatása nemcsak időben, a szekularizáció előrehaladtával csökken, hanem keresztmetszetileg, a településnagyság növekedésével is. Nem lehet meglepő magának a házassági homogámiának a létezése sem, hiszen a homogámiát történelmileg nem túl távoli korban még szigorú normák, olykor törvények biztosították. A műveltségi és az iskolai homogámia is egyszerű tapasztalati tény, hiszen a házasságkötés előtt kell valahol találkozni, miként beszélgetni is szokás, lehetőleg közös témákról. Így aztán a házassági piac fogalma, ha gazdasági mellékzöngéje miatt némileg taszító is, nemcsak reális, de valójában nem is embertelen. Hiszen átérezhető az iskolában, munkahelyen, közlekedési eszközön, a „piactéren” naponta megjelenő potenciális partnerek látványa: ki ne gondolna közben arra, milyen a „kínálat”, a „felhozatal”, milyen a kereslet, a „konkurencia”, hányan vannak „ők”, és hányan vagyunk „mi”, hiszen ez az arány is befolyásolhatja az esélyeket. A „piacon” tehát meg kell jelenni, és fel kell mutatni az „erényeket”: származás, gazdagság, műveltség, egyéni kiválóság, szépség, és persze rejtgetni kell a hiányosságokat.

Mindazonáltal az a tény, hogy a tudományos vizsgálatokból kevés időtálló törvényszerűség bontakozik ki, nyilvánvaló. Korábbi, törvényszerűségnek gondolt összefüggések elhalványulnak, egyik országban, egyik társadalmi rétegnél érvényesülő szabályszerűségek másutt nem jellemzőek stb. Ezért felvetődik a kérdés: a módszerekkel van a baj, a hipotézisekkel, vagy maga a jelenség nem kutatható?

Ugyanis, ha a levont „törvényszerűségek” csak egy konkrét adatbázisban érvényesülnek, akkor mitől törvényszerűségek?

A probléma újrafogalmazása. Mi a megfigyelés tárgya?

Ha ugyanazt a társadalmi jelenséget térben és időben másutt vagy máskor vizsgáljuk, a fő összefüggések megmaradnak, legfeljebb módosulnak.

De ugyanazt a jelenséget vizsgáljuk-e?

Mondhatjuk-e, hogy a házasság fogalma térben és időben mindig és mindenütt ugyanazt jelenti? Ugyanazt jelenti-e a házasság fogalma Magyarországon, mint Svédországban vagy Lengyelországban, ugyanazt jelenti-e ma, mint 200 évvel ezelőtt, ugyanazt jelenti-e Budapesten, mint egy rábaközi faluban, ugyanazt jelenti-e egy katolikus, egy zsidó vagy egy „hithű” ateista számára? Nyilvánvalóan nem! Akkor tehát maga a szó is különböző fogalmakat takar. Ha különböző fogalmakról van szó, akkor a „házasságok” egyáltalán összehadhatók-e, illetve összehasonlíthatók-e?

A társadalomtudományokban vizsgált fogalmak soha sem tökéletesen egyformák. Nincs két egyforma ember, mint ahogy nincs két egyforma házasság sem. A fogalmak összehasonlíthatósága, összehadhatósága, összemérhetősége ezért a társadalomtudományokban *mindig* viszonylagos. A feltett kérdések, a vizsgált hipotézisek alapján dönthető el, hogy adott esetben azonos fogalmat takarnak, vagy különböző fogalmakat is takarhatnak-e azok a kifejezések, amelyekkel dolgozunk. Tehát ami egyes szempontokból összehasonlítható, az más szempontból nem.

De miről látható, hogy baj van a fogalmainkkal? Ha az általunk használt kifejezésekkel (melyekkel a fogalmat jelölni akarjuk) a vizsgált hipotézisek ingadozó törvényszerűségekhez vezetnek, meg kell vizsgálni, hogy a fogalom ugyanazt takarja-e minden esetben? Ha nem, akkor meg kell nézni, milyen újrafogalmazással, esetleg dezintegrációval tudunk egyértelműbb, homogénebb fogalmat előállítani.

Az előbbiekből láttuk, hogy a „házasság” kifejezés térben és időben nem ugyanazt a fogalmat takarja. Mert mit nevezünk házasságnak? Azt, amit egy adott ország *jogrendje* az adott időpontban annak tekint. A probléma abból fakad, hogy ez a jogi fogalom *szociológiailag* más-más fogalmakat takar. Ahhoz, hogy szociológiailag értelmes, használható fogalmaink legyenek, meg kell különböztetnünk a házasságokat funkciójuk szerint, aszerint, hogy milyen társadalmi feladatoknak, céloknak felelnek meg.

Ha megpróbáljuk felsorolásszerűen összegyűjteni a házasság funkcióit, illetve a házassággal szemben támasztott igényeket, akkor az európai keresztény civilizáció normarendszere szerint nagyjából az alábbi sorrend kapható.

1. *Szeretet, közösség, kiegyensúlyozott élet, családi légkör.* Keresztény elvi szempontból a szeretet az alapvető kérdés minden emberi kapcsolatban, tehát ezt a kérdéskört tekinthetjük elsődlegesnek.
2. *Utódok létrehozása.* Sokáig ezt tartották a keresztény házasság fő céljának. Ez azokban a századokban fordulhatott elő, amikor az emberek közötti szeretet fogalma és követelménye elhalványult, és helyette az aszkézis, mint az Isten-szeretet megnyilvánulása került előtérbe.
3. *Utódok felnevelése.* Ez történelmileg nem mindig járt együtt a 2. pontban említett követelménnyel. Gondoljunk a hordatársadalmakra, a törzsi kor nagycsaládjaira, vagy akár bizonyos újabb kori kommunisztikus törekvésekre.
4. *Gazdasági közösség.* Nem minden történelmi korban számított a házasság funkciójának, akárcsak az előző pontban említett feladat. Az előző fejezetben említett modern házasságszociológia viszont az esetek többségében – akár hallgatólagosan is – ezt tekinti elsődleges kérdésnek. Amikor a *homo oeconomicus* a leendő partner anyagi helyzete, jövedelmi helyzete, a piacon kurrens iskolai végzettsége, vagy éppen költségcsökkentés (kétkeresős családmodell) miatt választ párt magának, akkor a szociológus érdeklődését valószínűleg erre az egy pontra szűkítette le. Ez a szemlélet persze kap némi alátámasztást a fejlett ipari társadalmakban eluralkodott anyagi-gondolkodásmódból is.
5. *Két ellentétes nemű ember társulása szexuális igények kölcsönös kielégítésére.* A történelem folyamán ezen funkció jelentősége is nagyon ingadozott, hiszen egyrészt az a tény, hogy a szexuális igények házasság nélkül, illetve házasságon kívül is kielégíthetőek, egyes korszakokban (miként napjainkban is) teljesen elfogadhatónak tűnt, másrészt viszont a házasság nemi igényt kielégítő funkciója soha nem halványodott el teljesen, aszkétikusabb, bizonyos szempontból „erkölcsösebb” időszakokban pedig határozottan előtérbe került. Persze ahol a házasságnak ez az *egyetlen* funkciója, ott többnyire időben nagyon is korlátozott házasságok jönnek létre, akár előre megjósolhatóan is.

Természetesen létezhet a fenti házasságfogalomtól eltérő definíció is, illetve a funkciók fontossági sorrendje tekintetében is lehet külön-

vélemény. Mindenesetre mi most induljunk ki ebből a széles körben elfogadhatónak tűnő funkcionális házasságfogalomból.

Ekkor viszont felmerül a kérdés: a házassági homogámiát és heterogámiát elemző kutatásokban vizsgált házasságok nagyjából homogénnek tekinthetők-e a fenti 5 szempontból, és az 5 funkció azonos súllyal vesz-e részt minden házasság létrejöttében, illetve fennmaradásában? Nyilvánvalóan nem. Ahhoz viszont, hogy homogén, összehasonlítható, összevethető, összeadható fogalmaink legyenek, a házasságok sokaságát dezintegrálnunk kellene aszerint, hogy az 5 részfunkció milyen súllyal szerepel az adott házasságban. Azon kívül, hogy a súlyozás egyénekenként is változhat, nyilvánvaló, hogy a világban a társadalmi, jogi, kulturális és gazdasági változások, illetve térbeli különbségek a házasság különböző értelmezését helyezhetik előtérbe, ezáltal megkérdőjeleződik mind az időbeli, mind a térbeli összehasonlítás.

A funkciók felsorolásából viszont látható, hogy ezek csak verbálisan ragadhatók meg, jelenlétük sok esetben felderíthetetlen, de mindenképpen mérhetetlen, így reménytelen vállalkozás lenne megkísérelni mennyiségi súlyozásukat akár egy adott házasságban, akár egy adott populációban.

Tehát más utat kell választani.

A társadalomtudományban, ha maga a vizsgálandó jelenség megragadhatatlan, keresni kell olyan megfigyelhető, egyúttal kvantifikálásra alkalmas változót, amellyel – legalábbis hihető módon – megközelíthetjük a mögöttes jelenséget. Persze, mivel a társadalomtudományok jelentős részben verbális életet élnek, a narrációnak nagyon nagy jelentősége van, így el kell ismerni, hogy egy másik narráció más eredményhez vezethet. Ez azonban nem gátolhat meg bennünket abban, hogy a házasság fogalmát a látható eredménye alapján osszuk fel alkategóriákra, az alábbiak szerint.

1. Házasság, ami legalább 5 évig fennállt, és legalább 2 gyermek született belőle.
2. Az előzőeken kívüli házasság, ami legalább 5 évig fennállt, és 1 gyermek született belőle.
3. Az előzőeken kívüli házasság, ami legalább 2 évig fennállt.
4. Az előzőkön kívüli házasság, ami tehát egyáltalán létrejött.

Ezen kategorizálás áttekinthető formában látható az *1. táblázatban*.

1. táblázat: Az egyes házassági kategóriák a gyermekszám, illetve a házasságtartam függvényében

A házasság fennállása években	Gyermekszám			
	0	1	2	2<
<2	4.	4.	4.	4.
2 – 5	3.	3.	3.	3.
5<	3.	2.	1.	1.

Mint látható, a házasságok kategorizálása során elsősorban a gyermekszámból, másodsorban a házasság élettartamából indultunk ki. Gyermekszám esetén a kategóriahatárok az 1, illetve a 2 gyermek, házasságtartamnál pedig a 2, illetve az 5 év. Ezek a határok nyilvánvalóan intuíción alapulnak és önkényesek. Ha bebizonyosodna, hogy kutatási célokra egy másik kategorizálás jobban megfelel, természetesen azt kell alkalmazni. A lényeg az, hogy a házasságok sokaságát ne tekintsük homogénnek, mert akkor a tényleges társadalmi hatások és összefüggések mindig kicsúszhatnak a kezeink közül. Mindenesetre számunkra úgy tűnik – ez tekinthető paradigmának vagy akár rögeszmének is –, hogy a házasságnak a fentebb felsorolt 5 funkciója szempontjából ennek a 4 kategóriának az alkalmazása lehet a leghatékonyabb.

Hogyan használható tehát ez a 4 kategória az empirikus kutatásokban? Úgy, hogy amikor a házassági homogámiáról, illetve a házasságoknak a társadalmi rétegződéssel való kölcsönhatásáról beszélünk, akkor nem általában a házasságok nyilvánvalóan inhomogén sokaságát kell vizsgálni, hanem a fent elkülönített 4 kategóriát külön-külön. Ugyanis, ha nyilvánvalóan nem vehetünk egy kalap alá egy éppen csak megkötött, és nemsokára felbomló házasságot egy olyan házassággal, amelynek tartósságát és szilárdságát az évek múlása és a belőle származó gyermekek sokasága igazolja, akkor miért várhatnánk, hogy a házasságoknak akár a származási, akár az iskolai homogámiája vagy heterogámiája eredményesen vizsgálható, ha azonosnak tekintjük azt, ami különböző. Például 1 alma és 1 körte bizonyos absztrakció mellett még összeadható és összehasonlítható, tehát tekinthető egy kategóriának, de 1 alma és 1 sertés már sokkal nehezebben.

Ily módon tehát a házasságokkal számolni – bármilyen statisztikai módszerrel – véleményem szerint csak úgy lehet, hogy a házasságok sokaságát dezintegráljuk (például az általam fentebb felállított 4 kategóriára), a számításokat kategóriánként végezzük el, és a következtéseket is kategóriánként vonjuk le.

A házasság létrejöttét befolyásoló tényezők

A társadalmi státusz és a házasságkötés viszonya

Tapasztalati tény, hogy a társadalmi státusz minden történelmi korban hatott a házasságkötésekre. De a társadalmi státusznak akár gazdasági, akár kulturális elemeit nézzük, a státuszt akár származási kategóriaként, akár az életút során elért helyzetként értelmezve, nem tételezhető fel, hogy a házasságkötésekre más nem hat.

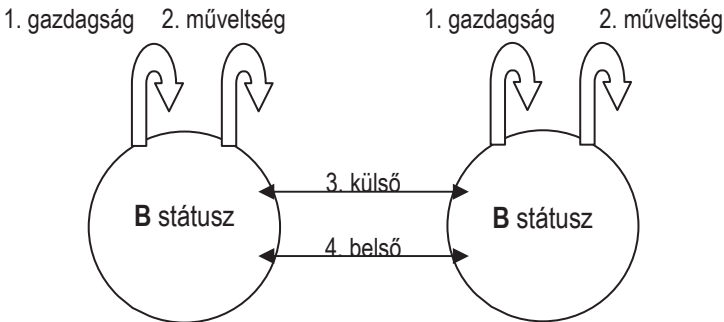
Ezért, ha a társadalmi hovatartozásnak a házasságkötésekre gyakorolt hatását kívánjuk vizsgálni, célszerű előbb áttekinteni a házasságkötést, a párválasztást befolyásoló tényezőket. (A sorrendet nem tekintjük fontossági sorrendnek.)

1. *Gazdagság.* Akár a vagyon, akár a jövedelem nagyságát tekintjük a gazdagság mutatójának, a gazdagság akár származás, akár személyes erőfeszítés eredménye, ebben a tekintetben minden történelmi korban tapasztalható bizonyos mértékű homogámia, tehát hasonló gazdasági helyzetben lévő felek között könnyebben jött létre házasság. A gazdagság tehát a párválasztást szükségképpen befolyásoló tényező. Ez tulajdonképpen a *homo oeconomicus* döntése, az emberi önzés megnyilvánulása, de itt most a jelenséget nem erkölcsi szempontból kívánjuk vizsgálni, hanem a ténylegesen, empirikusan érvényesülő hatásokat vesszük számba.
2. *Műveltség.* A gazdagságnál emberibb szempont, de még mindig erős a társadalmi meghatározottsága. Tág fogalomról van szó, hiszen a műveltség kategóriája nemcsak vertikálisan, hanem horizontálisan is szegmentált. A párválasztásban tehát nemcsak az iskolai végzettség, hanem az érdeklődési terület is szerepet játszik. Mindazonáltal az egyén műveltsége nem független az öröklött vagy elért gazdasági helyzettől, mindkettő a társadalmi státusz része, tehát osztály, illetve rendi meghatározottsággal bír.

3. *Külső vonzerő.* Hatása tagadhatatlan. Miután túlnyomórészt teljesen egyéni, szubjektív kategóriától van, objektív, adatszerű megragadásával kár is lenne próbálkozni. Egy skálának például semmi értelme nem lenne, hiszen különböző egyedek az ellentétes nemüeket külső vonzerő szempontjából teljesen különbözően rangsorolhatnak, ezért egy ilyen rangsorolásból készített *adatnak* az általánosság igényével fellépő szociológiai megközelítésben semmi értelme: a rangsor csak egy egyénre érvényes, aki éppen azt a rangsort állította fel. Emellett a külső hatása közvetett, áttételes, ezért a rangsor még egy egyénnél is változhat időben.
4. *Belső, lelki, erkölcsi értékek, vallási kategóriák.* Materializálódó világunkban a tömegmédiá és a mögötte álló erők igyekeznek ezt a dimenziót jelentéktelennek feltüntetni, de sok esetben a párválasztás legfontosabb tényezőjének tekinthető. Van némi kapcsolata a 2. tényezőként említett műveltség fogalmával, hiszen az ember érdeklődési köre nem független az általa internalizált lelki, erkölcsi értékektől, de azzal nyilván nem azonos. Annál is kevésbé, hiszen míg a műveltség jelentős részben a gazdasági háttérrel is összefüggően státusz-meghatározottságú, addig a lelki tényező, mint a legemberibb sajátosságok halmaza, a státusztól teljesen függetlennek tételezhető fel.

Az első két hatótényező tehát a társadalmi struktúrával függ össze, míg a két utóbbi attól független, az egyénből, az emberből fakad.

Hogyan rendszerezhetjük tehát ezen tényezők párválasztásra gyakorolt hatását a társadalmi státuszt is figyelembe véve? A hatásmechanizmust leegyszerűsített formában, szemléletesen a 2. ábra mutatja.

2. ábra

Tehát az első két tényező elsősorban az azonos státuszúak közötti házasságot eredményezheti, vagyis házassági homogámiát elősegítő tényező. Törekvés természetesen mindig is volt a „felfelé” történő házasságra, hiszen ez alkalmas a társadalmi státusz emelésére. Ennek a „magasabb” társadalmi helyzetben lévők nyilván igyekeznek ellenállni, hiszen a rangon aluli házasságok „felhívítják” a kasztot, ami ellen természetesen a védekezés. Ha ez a védekezés eredménytelennek bizonyul, akkor a 3. és a 4. tényező hatására bekövetkezik a házassági mobilitás, ami házassági heterogámiát eredményez.

A külső vonzeró és a belső értékek tehát alkalmasak a rétegek közötti házassági mobilitás, ezáltal heterogám házasságok létrehozására, de ez nem jelenti azt, hogy ezen tényezők eredménye csak heterogám házasság lehet. Sőt, miután azonos réteghez tartozók eleve könnyebben találkoznak a „házassági piacon”, mondhatnánk a „piactér” ugyanazon részén járatosak, a külső és belső emberi tényezők természetesen homogám házasságok létrejöttéhez még inkább hozzájárulhatnak, hiszen a „piactér” azonos sarkán is könnyebben létrejön egy házasság, ha az első két tényezőtől kívül a 3. és a 4. is mellette szól.

Hangsúlyozni kell természetesen, hogy egy konkrét személy esetében ez a definíció egy *személyes* rangsorolást eredményez, hiszen például a külső és belső értékek megállapítása alapvetően szubjektív. De talán még ennél is szubjektívebb az, hogy a 4 tényezőnek ki milyen fontosságot tulajdonít a választás során, tehát milyen *súlyozást* alkalmaz. Szubjektív mennyiségek szubjektív súlyozása nyilván egyértelműen szubjektív eredményt ad, az objektivitás halvány árnyát mindössze a származási és műveltségi homogámiával kapcsolatos – időben és térben ingadozó – számítási eredmények mutatják.

Miután tényezők súlyozásáról van szó, ebből következik, hogy egy személy döntését a következő összefüggéssel ábrázolhatjuk (ez természetesen úgy értelmezendő, hogy az i-ik személy j-ik személlyel kapcsolatos döntése, de ezeket az indexeket itt most nem tesszük ki):

$$V = b_0 + b_1T_1 + b_2T_2 + b_3T_3 + b_4T_4, \text{ ahol}$$

V – az i-ik személy számára a j-ik szóba jöhető ellentétes nemű személy „értéke”,

T₁ – a gazdagsági tényező értéke,

T₂ – a műveltségi tényező értéke,

T_3 – a „szépség”,

T_4 – a belső értékek tényezője.

Miután mind a 4 tényező pozitív irányú összefüggésben van a „cél-személy” értékével, ezért

$$b_1 > 0$$

$$b_2 > 0$$

$$b_3 > 0$$

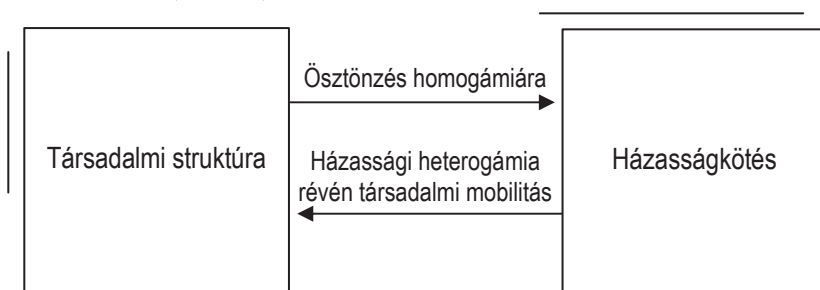
$$b_4 > 0 \text{ fennáll.}$$

Ebből egyúttal az is következik, hogy a 4 tényező alkalmas egymás helyettesítésére, tehát valamelyik tényező gyengeségét, hiányát egy másik tényező hatása pótolhatja. Triviálisan: testi vagy lelki értékek lehetővé tehetik a státuszkülönbségnek a felfelé való leküzdését, másrészt: a testi vagy lelki értékek, előnyök nagyfokú hiánya magasabb státuszú személyt is „lefelé” házassodásra kényszeríthet.

Természetesen ez egy elvont modellt, a szubjektív hatótényezők miatt tényleges helyzetben való kvantifikálásra nem alkalmas.

Az eddigiekből is látható, hogy a házassági heterogámia következtében lefelé vagy felfelé mobilitás is értelmezhető: házasság révén az egyik lejjebb is kerülhet a társadalmi státuszok létráján, de ugyanakkor felfelé is léphet. A két fél elmozdulása lehet olyan is, hogy kettejük eredeti szintje között állapodnak meg valahol.

A dolgozat elején felvetett kérdésekre (1. ábra) tehát a következő válasz adható (3. ábra).

3. ábra

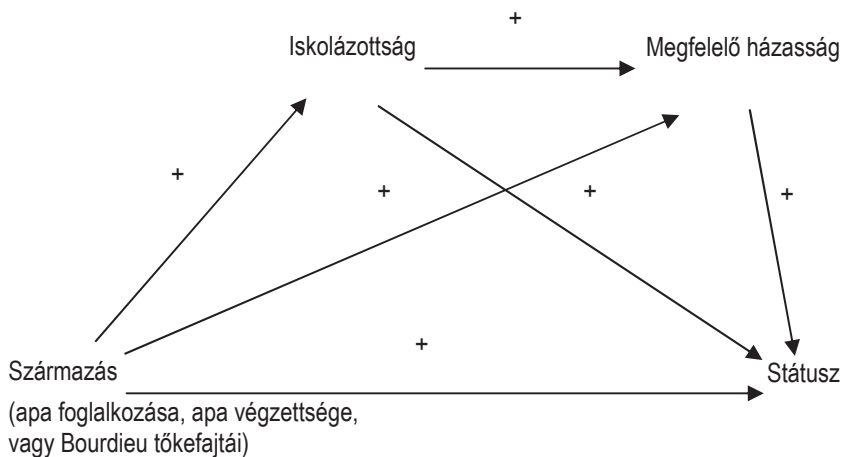
A társadalmi struktúra és a házasságok ily módon nem egyoldalú viszonyban vannak, hanem egymást kölcsönösen befolyásolják. A társadalom nyitottságához tehát jelentősen hozzájárul az, ha a házassá-

gok létrejötte során az emberek belső és külső tulajdonságaiból fakadó vonzereje képes áthágni a gazdagságból és a műveltségéből fakadó korlátokat. Ez a kapcsolat nyilván soha nem lesz egyoldalú: a történelmi helyzetnek és az adott társadalom körülményeinek megfelelően hullámzó, ugyanakkor az extrém helyzeteket megelőzendő kölcsönösen kiegyenlítő szerep érvényesül. Nyilvánvaló, hogy a házassági homogámia és heterogámia vizsgálatokban ezért nem kaphatók „örökérvényű” paraméterek, de még általános érvényű összefüggések sem.

A házasság szerepe a státuszmegszerzés folyamatában

Végezetül, ha a státuszmegszerzés folyamatát nézzük, a házasságkötések szerepe ott is tetten érhető.

Ha a származás és az iskolázottság hatását vizsgálva a státuszmegszerzésre (lásd pl. Róbert P. 2000) azt kiegészítjük a házasságkötés hatásával, az alábbi képet kapjuk (4. ábra):

4. ábra

A 4. ábrán a „megfelelő házasság” szerepe lényegében csak erősíti a Róbert P. által felvázolt ábra eredeti gondolatmenetét: a származás a státuszra nemcsak közvetlenül hathat, hanem az iskoláztatáson és egy „megfelelő” házasságon keresztül is.

Az összefüggés akkor is hasonló, ha a fentiek mellett bevezetjük a kulturális erőforrások, az anyagi erőforrások, a foglalkozás és a kereset kategóriáját a modellbe, illetve kontrollváltozókat vezetünk be. Bárhogyan is ragadjuk meg az eredeti státusz és az iskolázottság fogalmát, a házasságkötés egy velük egy idejűleg ható endogén változó lesz a modellnek, amely erősítheti a többi változó hatását, de bizonyos „külső” hatások következtében (egyéni külső és belső értékek) azokkal ellentétesen is hathat.

A házasság tehát egyrészt függvénye a társadalmi struktúrának, másrészt, mivel „önálló életet” él, egyúttal befolyásolja is azt.

Felhasznált irodalom:

- Bukodi Erzsébet (2001): A házassági homogámia és heterogámia időbeli változása. Statisztikai Szemle, 2001. 142-161.
- Ferge Zsuzsa (1972): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. (In: Ferge Zs.: Társadalompolitikai tanulmányok. Bp. Gondolat, 1980)
- Róbert Péter (2000): Társadalmi mobilitás. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest, 2000
- Utasi Ágnes (1992): Vallási homogámia és kulturális reprodukció. Szociológiai Szemle, 1992. 45-59.

Schmidt Péter

A Johan Béla Népegészségügyi Program és az egészségügyi alapellátás kapcsolata

A 80-as évek végén és a 90-es évek elején jelentős változások történtek az egészségügyi alapellátásban, amit reformként emlegetünk. A reformok egyik fontos eredménye a háziorvosok munkájának megbecsülése és szakmai elismertségük emelkedése. Közismert, hogy Magyarországon az 50-es évektől kezdve a körzeti orvosok szakmai presztízse igen alacsony volt, ami jelentősen meghatározta a társadalom körzeti orvosok iránti bizalmát (bizalmatlanságát.)

Az, hogy az egészségügyet az elmúlt 30–40 évben a nem termelő szférába sorolták be, folyamatosan, évtizedeken keresztül végigkísérte az egészségügy gazdasági-közgazdasági mutatóit, így az egészségügy a nemzeti össztermékből (GDP) mindössze 3,7– 4,2%-ban részesült.

Az egészségügyi dolgozók – összehasonlítva a többi ágazatban foglalkoztatottakkal – megalázóan alacsony bérért dolgoztak, az egészségügyi intézmények állaga az elmúlt évtized végére folyamatosan leromlott, s ez a tény különösen érezhető volt az egészségügyi alapellátás terén. Gondot jelentett az elmúlt évtizedek egészségügyének megítélésében a magyar egészségügy kórházcentrikussága. Ebből adódóan az alapellátás, így főképp a körzeti orvosok társadalmi és szakmai elismertsége igen alacsony volt.

Szakmai körökben az a vélemény volt túlsúlyban, hogy a körzeti orvos legtöbb esetben csak arra volt jó, hogy beutalót írjon, szakrendelésre, illetve kórházba utalja betegét, így szakmai önállósága az esetek többségében minimális volt.

1992. július 1-jével – az egészségügyi alapellátás reformjának beindítását követően – új típusú háziorvosi ellátás kezdődött hazánkban. Ettől az időponttól kezdődően a korábbi körzeti orvosok felnőtt-, illetve gyermekháziorvosként végezték munkájukat, s lehetőség nyílt számukra, hogy tevékenységüket – a megfelelő szerződések birtokában – vállalkozási formában is elláthassák.

A kezdeti bizonytalanságot követően a háziorvosok többsége felmérte azt a hatalmas lehetőséget, melyet a vállalkozási forma nyújt

számára. Ezért 1993 januárjától kezdve folyamatosan egyre több házi-orvos választotta ezt a működési formát mind országosan, kiemelten Győr-Moson-Sopron megyében.

A házi-orvosok önállóvá válásával szakmai tekintélyük megnőtt, a korábbi szigorú, egyes települések utca szerinti felosztásához kötött körzeti ellátás helyébe a szabad orvosválasztás lépett. A házi-orvosok adott város vagy település más, korábban nem hozzájuk tartozó részéből is fogadhattak betegeket, vagy akár más településekről is. A házi-orvosnál jelentkezett állampolgárok regisztrálására a páciensek számára postai úton eljuttatott ún. „*betegbiztosítási kártya*” szolgált. Ezt a házi-orvosnak pecsétjével igazolnia kellett, egyúttal a praxisban a beteg nyilvántartása a státus felvételével és adminisztrálásával megtörtént.

A házi-orvosok önállóvá válásával számos olyan feladattal – az egyes finanszírozások nyomán követése, az adózás szabályainak betartása, precíz könyvelés stb. – kellett a házi-orvosnak szembenéznie, mellyel korábban nem kellett foglalkoznia: a gondok megoldására a vállalkozó házi-orvosok többsége könyvelőt fogadott, aki a praxis anyagi-számviteli feladatait elvégezte. Az egyes felnőtt- és gyermek-praxisok önállóvá válásával a házi-orvosok érdekeltté váltak a korszerűbb orvosi műszerek beszerzésében, kevés kivétellel, számítógépes rendszerrel dolgoznak. Az egyes gyógyszerképviseltek orvos látogatói révén is a legújabb terápiás ismeretek birtokába jutnak.

A 6/1992. (X.31) NM minisztériumi rendelet, amelynek alapján megkezdte működését a jelenlegi házi-orvosi rendszer, 1992 márciusában lépett hatályba. Ez természetesen nem az előzőektől alapvetően eltérő rendszerként, hanem a korábbi körzeti orvosi szolgálatokra építve jött létre.

Meghatározta a humán erőforrásokat: ki az, aki ezt végrehajtja, megvalósítja, milyen szakmai és képzettségi feltételeknek kell megfelelnie, illetve ha nem felel meg azoknak, milyen időintervallumon belül és hogyan tehet eleget nekik. Előírta, hogy a szakmai megvalósításhoz milyen eszközök (rendelő, dokumentációs rendszer, felszereltség) szükségesek, és hiány esetén mennyi idő áll rendelkezésre ezek pótlására. Mindezek eredményeként 2000-ben nem volt alkalmatlan személyzet vagy rendelő Magyarországon, azaz – a szubjektív hatásokat és objektív akadályokat nem számítva – az ezredfordulón nem volt

olyan háziorvosi szolgálat, amely a többitől eltérő színvonalú szolgáltatást nyújtott volna.

Szakmailag definiálta az általános orvoslást. Leírta a körzeti (általános) orvoslás fő tevékenységi körét, középpontba helyezte a prevenció szemléletű gondozást, és megfogalmazta az általános (házi-, család-) orvoslás sajátos, más egészségügyi ellátáshoz nem mérhető, autentikus helyzetét, adottságát az eredményes megelőzésben. *Az egészségügyi alapellátás reformja szorosan kapcsolódott a Népegészségügyi Program sikeres megvalósításához, melynek főbb ismérvei a következők.*

Egészség évtizedének Johan Béla Nemzeti Programja

Az „Egészség Évtizedének Johan Béla Nemzeti Programja” célja, hogy minden magyar állampolgár a lehető legegészségesebben éljen. Ennek eredményeként tíz év távlatában legyen három évvel hosszabb a születéskor várható élettartam Magyarországon mindkét nem esetében.

Ennek két fő útja van:

- az egyes állampolgárok egészségének védelme és fejlesztése egész életük során;
- a főbb betegségek, sérülések, halálokok gyakoriságának csökkentése, az ezekkel járó szenvedés mérséklése.

Három alapvető érték vezérli a Nemzeti Program kidolgozását:

- az egészség alapvető emberi jog;
- az egyenlőtlenségek csökkentése és a szolidaritás;
- az egyének, csoportok, intézmények és közösségek részvétele és felelőssége az egészség fejlesztésében.

A magyar lakosság egészségi állapota nemzetközi összehasonlításban rendkívül kedvezőtlen, és jelentősen elmarad attól, amit társadalmi-gazdasági fejlettségünk általános szintje lehetővé tenne. Egyes megbetegedések, halálokok tekintetében hazánk vezető helyet foglal el a nemzetközi statisztikákban.

Jelenleg a születéskor várható élettartam a férfiaknál 68, a nőknél 76 év, ami messze elmarad az Európai Unió tagállamaitól. Különösen tragikus a középkorú férfiak kimagasló halálozása. Ez a helyzet elfogadhatatlan, és hatékony cselekvést igényel. A magyar lakosság kirívóan rossz egészségi állapota számos történelmi, társadalmi, gazdasági

gi, kulturális ok bonyolult eredője, de közvetlenül és meghatározó módon a lakosság életmódjával függ össze.

Fontos célkitűzés az elsődleges megelőzés érvényesítése a társadalomban. Kiemelt figyelmet kap:

- a dohányzás visszaszorítása,
- az alkohol- és drogprevenció,
- az egészséges táplálkozási szokások elterjesztése és az élelmiszerbiztonság fejlesztése,
- az aktív testmozgás elterjesztése,
- a közegészségügyi és járványügyi biztonság fokozása, valamint
- az egészséges fizikai környezet kialakítása.

Társadalmi hatások

A Program várható társadalmi hatásai egy évtizedes távlatban a következőkben foglalhatók össze

- a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál legalább 71, a nőknél legalább 79 esztendőre meghosszabbodik;
- megnő az egészségesen leélt életevek száma, javul a lakosság életének minősége;
- csökkennek a lakosság egészségi állapotában megnyilvánuló egyenlőtlenségek;
- esély teremődik a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek egészségügyi és szociális felzárkóztatására;
- az egészséges életmód társadalmi szintű mintává válik, eszerint változik a lakosság értékrendszere és mindennapi életvezetése;
- minden szinten kialakul és rendszeressé válik az ágazatközi együttműködés az egészség érdekében;
- megerősödnek a közösségi akciók, a civil szféra szerepe az egészség fejlesztésében.

Szakmai hatások

Az egészségügy szemszögéből a szakmai hatások évtizedes távon a következőkben foglalhatók össze:

- csökken a megelőzhető és az idő előtti halálozás, a krónikus nem fertőző megbetegedések korai előfordulása;
- csökken, illetve az idős korú ellátás irányába átalakul a Program által megcélzott betegcsoportokban a gyógyító-ellátó igény;

A Johan Béla Népegészségügyi Program és az egészségügyi alapellátás kapcsolata

- csökkennek az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés területi, társadalmi egyenlőtlenségei;
- fejlődnek és gazdagodnak az egészségügy megelőző célú szolgáltatásai;
- javul az egészségügyi ellátás minősége és költséghatékonysága;
- a korszerű igényeknek megfelelően átalakul a népegészségügyi intézményrendszer, és illeszkedik az EU-normákhoz;
- fejlődik a népegészségüggyel kapcsolatos kutatás és képzés.

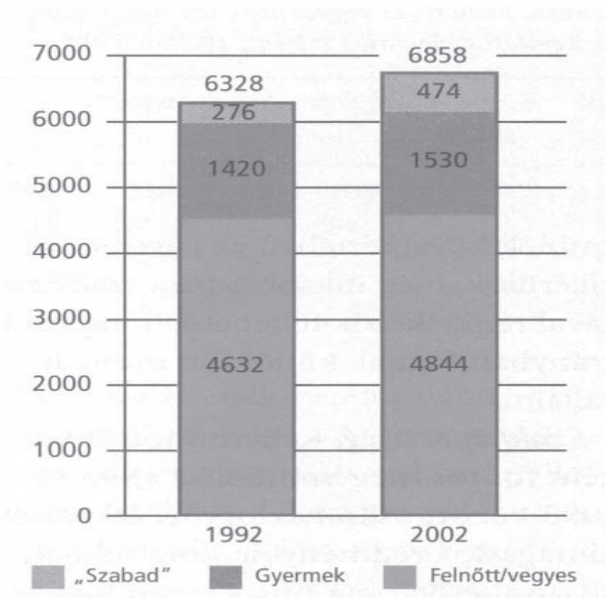
EGÉSZSÉGET TÁMOGATÓ TÁRSADALMI KÖRNYEZET KIALAKÍTÁSA	EGÉSZSÉGES ÉLETMÓD PROGRAMJAI, AZ EMBERI EGÉSZSÉG RIZIKÓFAKTORAINAK CSÖKKENTÉSE
AZ ELKERÜLHETŐ HALÁLOZÁSOK, MEGBETEGEDÉSEK, FOGYATÉKOSSÁG MEGELŐZÉSE	AZ EGÉSZSÉGÜGYI ÉS NÉPEGÉSZSÉGÜGYI INTÉZMÉNYRENDSZER FEJLESZTÉSE AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT JAVÍTÁSA ÉRDEKÉBEN

Új finanszírozás, új lehetőségek

A háziorvosi rendszer kiépítésével a korábbi, egyedi alkun alapuló bázisfinanszírozást felváltotta a *teljesítményalapú, életkorkorrigált fejkvóta*. Ez volt az úgynevezett *kártyapénz*, amely nevét a közben bevezetett, az orvosválasztás eszközeként szolgáló társadalombiztosítási igazolványról kapta. 1992-ben a bázispénzt a teljesítménydíj egészítette ki, amit a praxis kialakult betegszáma és az életkortól függő pontérték alapján határoztak meg. *Az ellátás költségeit figyelmen kívül hagyva ekkor még fennmaradtak a bázispénzek körzetek közötti akár hatnyolcszoros különbségei*. 1993-ban a kártyapénz duplájára nőtt, a bázispénz helyetti fix támogatás viszont – ami az összfinanszírozás 25%-át jelentette – több száz esetben a bevételek gyors csökkenéséhez vezetett, hasonló elégedetlenséget keltve, mint idén az 50%-os béremelés keretének teljesítménydíjba olvasztása.

A lépés célja a rendszer igazságosabbá tétele volt: az, hogy a finanszírozásban elsősorban a *teljesítmény* legyen a meghatározó. Egyöntetű a vélemény, hogy mindent egybevetve *az első évek voltak* a háziorvoslás legjobb évei. Ezt az eddig leírtakon kívül az az el nem hanyagolható

tény is magyarázza, hogy a társadalombiztosítási keret a korábbiakhoz képest 63%-kal, 5,2 milliárd forinttal nőtt. Összességében tehát megállapítható, hogy a finanszírozás változása, a teljesítményalapú elszámolás finomított és javított a rendszeren, a döntő tényező azonban nem az elszámolási módszerek, hanem a felhasználható keretösszeg nagyságának változása volt. Akkor sok vita előzte meg, és még ma is sok vita övezi a kapitációt: jó-e, alkalmas-e, és nem lenne-e jobb helyette valamilyen tételes elszámolás. A kapitáció melletti érv lehet, hogy Európában ma is ez a legelfogadottabb módszer, nem jár túlzott mértékű adminisztrációs teherrel, nem igényel(t) bonyolult informatikai alapokat, és nem járt a járóbeteg-ellátásban tapasztalt pont-forintérték-csökkenéssel.

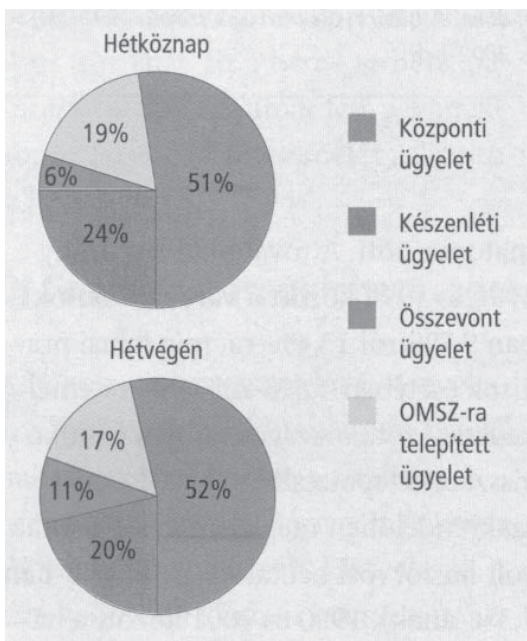

I. ábra: A háziorvosi praxisok száma 1992-ben és 2002-ben

Praxisszám. 1992 és 2000 között mind a felnőtt- és vegyes, mind a gyermekkörzetek száma szerény mértékben növekedett. A feltételek 1991 és 1996 között voltak a legkedvezőbbek, a növekedés ennek ellenére mérsékelt volt. Az első néhány évben tapasztalt körzetkialakítási kedv a későbbiekben mérséklődött, az új gyermekkörzetek szakmai-

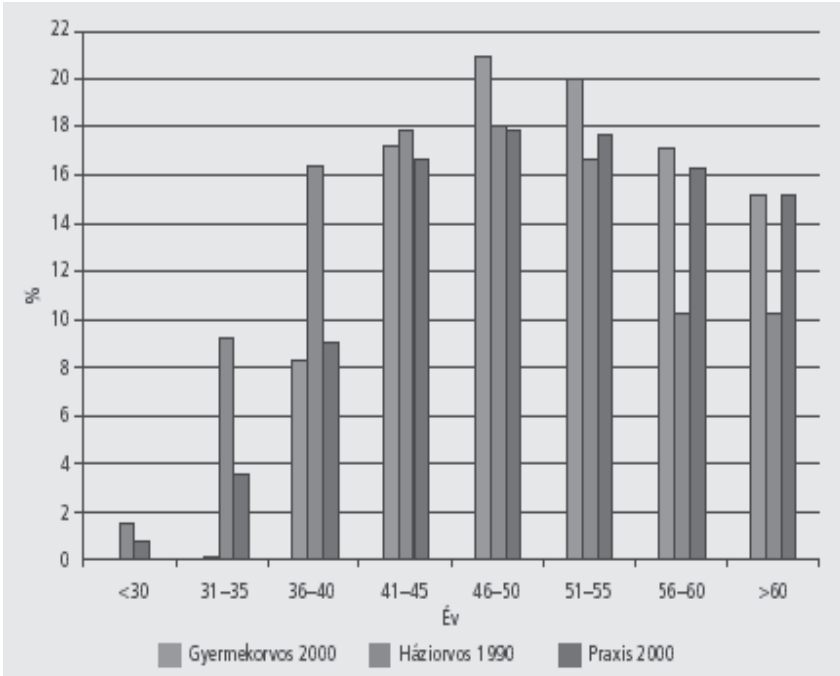
lag nem örvendetes módon vegyes körzetekké alakultak vissza. A területi ellátási kötelezettség nélküli (szabad) praxisok száma látszólag emelkedett, az ábrán viszont nem látszik, hogy az utóbbi 4-5 évben számuk mintegy 50-nel csökkent, meghatározó ellátásuk valójában nincs.

Forgalom. A háziorvoslás első éveiben, amikor a továbbképzések hatékonyan működtek, a KSH adatai szerint a háziorvosi beutaló alapján ellátott betegek aránya folyamatosan nőtt. A továbbküldési arány 1992 és 1998 között a városi praxisokban 9,7%-ról 13,4%-ra, míg falusi praxisok esetében 4,8%-ról 7,9%-ra emelkedett. Azóta országos szinten kifsokú visszaesés tapasztalható (2001-ben a szakrendelőben megjelenők 4,2%-ának volt háziorvosi beutalója, míg 1998-ban 4,3%-ának). 1992 és 2001 között a háziorvosi forgalom összességében 25%-kal, a szakrendelők forgalma 118%-kal, a kórházban ellátottak száma pedig 27%-kal nőtt. Amíg 1992-ben 11-szer fordult meg egy „átlag” magyar az orvosnál, 1998-ban 18-szor, 2001-ben pedig 22-szer.

2. ábra: Felnőtt- és vegyes praxisok megoszlása az ügyeleti szolgálatok szerint

Ügyelet. Az elmúlt évtized során mind a hétközi, mind pedig a hétvégi ügyeleti ellátás során a központi ügyeleti forma vált általánossá, ugyanakkor a jövő útja lehet egy, az Országos Mentőszolgálatra (OMSZ) telepített ügyeleti ellátási rendszer.

3. ábra: A háziorvosok korcsoportonkénti megoszlása

Öregedő szakma. 1992-ben a 35 év alatti és 60 év feletti háziorvosok száma nagyjából megegyezett, 2000-ben viszont már több mint négyszer annyi 60 év feletti háziorvos dolgozott, mint 35 év alatti. A házi gyermekorvosok esetében az arány még kedvezőtlenebb. A házi orvoslás már most hiányszakma, és amennyiben a családorvoslást választó pályakezdők aránya nem változik, a helyzet tovább fog romlani. Ugyancsak tovább növelheti az orvoshiányt az uniós csatlakozás, aminek következtében az egyetemről kikerülők, még inkább a friss szak-

vizsgával rendelkezők feltehetően nagyobb arányban fognak külföldön munkát vállalni.

Szakképzettség. Kedvező folyamatként fontos megemlíteni az 1993 és 1998 között zajló háziiorvosi átképzés kimagasló eredményeit, amelyeknek köszönhetően ma nincs olyan háziorvos Magyarországon, aki ne rendelkezne megfelelő szakmai képesítéssel, vagy ne állna közvetlenül ennek megszerzése előtt. A magyar egészségügyben egyik szakterület – még a korábbi években igen népszerű üzemorvosi rendszer – sem tud hasonlót felmutatni.

1. táblázat: A háziorvosok szakképzettség szerinti megoszlása 1990-ben és 2000-ben

	Házi-orvostan	Belgyógyászat + 10 év gyakorlat	Nincs (alap) szakvizsga	20 éves gyakorlat	Egyéb szakvizsga	Összesen
1990	948	1108	1679	–	899	4635
2000	3613*	875*	415	558	–	5361

* Területi kötelezettség nélküliekkel (517 praxis) együtt

Anyagiak. A 2000-ben indított teljes privatizáció eredményei a túl közeli történések és a még le nem zárt folyamatok miatt egyelőre nem értékelhetők. Az mindenesetre igaz, hogy a háziorvoslás a korábbi funkcionális privatizációval szemben jelentősen nagyobb mértékű anyagi kockázatvállalást kíván. 1992-ben egy rendelő kötelező műszerei és berendezései 400–500 ezer forintba kerültek. A rendelet szerinti előírások nem változtak, az árak azonban körülbelül tízszeresére emelkedtek. Ha valaki a teljes privatizációnak mondott folyamatban az ingatlanterheket is magára vállalja, olyan jelentős anyagi kockázatot vállal, amelyet a háziiorvosi rendszerből haszonként nem gazdálkodhat ki. A ráfordítható pénz és a biztos megélhetést nem pótolja a hivatástudat. Tetszik, nem tetszik, ma már a lét határozza meg a tudatot.

Saját vizsgálatok és azok eredményei. A képzés és továbbképzés azért fontos a háziorvosok számára, mert a szakmai felettesek elképzelése és célkitűzése az, hogy 1998. december 31-ig valamennyi háziorvos szakirányú szakképesítéssel rendelkezék, melynek legfontosabb irányelvei a következők:

- megfelelő szakmai továbbképzéseken való részvétel;
- pontszerző és fakultatív szakirányú továbbképzés;

- részvétel speciális továbbképző tanfolyamokon (pl. mentőtanfolyam az oxikológiai ismeretek elsajátítására, pszichiátriai továbbképzések, PIC ismeretek megszerzése, ÁNTSZ működésével kapcsolatos ismeretek megszerzése);
- megfelelő kreditpontok és szakmai gyakorlatok megszerzése nyomán hivatalos szakvizsga letétele.

A háziorvosok megfelelő tudásszintjének biztosításához és naprakész ismeretek elsajátításához az 1991/92. tanév óta rendszeresen szervezünk szakmai továbbképző tanfolyamot Győr-Moson-Sopron megye valamennyi háziorvosa részére.

Szemeszterenként öt, évente átlagosan tíz továbbképző tanfolyamot tartunk. Most a XIII. évfolyam 2. rendezvényét készítjük elő, mely sorrendben a 102. Alapellátási Szabadegyetem. Megyénk háziorvosain kívül mind nagyobb számban vesznek részt rendezvényeinken más megyék háziorvosai, sőt egyre több kórházi orvos, egészségügyi szakember, ÁNTSZ-munkatárs is.

A Szabadegyetemen a háziorvosok számára a részvétel díjmentes.

A legfontosabb célnak azt tartottuk, hogy a háziorvosok naprakész információt kapjanak a legújabb terápiás és diagnosztikus ismeretekről. Fontos volt továbbá, hogy megismerjék az egészségügy gazdasági-közgazdasági sajátosságait, sajátítsák el az egészségügyi informatika legfontosabb alapismereteit. Rendszeres tájékoztatót kaptak háziorvosaink az egészségügy jogi és etikai kérdéseiről, sőt ezen túlmenően a viselkedéskultúráról is, sőt menedzserképzést is tartottunk. Az a cél lebegett előttünk: megszereztetni háziorvosainkkal azokat az ismereteket, melyeket egyetemi tanulmányaik során nem tanultak, vagy nem tanulhattak.

A háziorvosok képzésének és továbbképzésének kiemelt területe Győr-Moson-Sopron megyében az Alapellátási Szabadegyetem rendezvénysorozata, melynek eredményeit költség/haszonelemzéssel a következőket támaszthatjuk alá.

A Johan Béla Népegészségügyi Program és az egészségügyi alapellátás kapcsolata

Cost/benefit módszert alapul véve eredményeink a következők:

I. Rendezvények száma:	n =100
Egy rendezvényen megjelent átlagos háziiorvosi létszám:	150 fő
Így 100 rendezvényen összesen részt vett	15 000 fő

II. Egy fővárosi szakmai továbbképzés átlagos költsége egy főre számítva:

útköltség Győr–Budapest–Győr (250 km)	4 500 Ft
részvételi díj:	8 500 Ft
szállásköltség:	6 000 Ft
egyéb kiadás:	3 500 Ft
Összes költség egy főre vetítve:	22 500 Ft

III. 15 000 fő esetében a megtakarítás $15\,000 \times 22\,500 \text{ Ft} = 337\,500 \text{ Ft}$ (azaz *háromszázharminchétmillió-ötszázezer* forint). Ennek a több mint 337 millió forintnak az eszmei értéke sokkal több, hiszen egyrészt megyei szinten biztosítottunk szakmai továbbképzést háziiorvosainknak, másrészt posztgraduális képzést teremtünk a megyeszékhelyen. Továbbképzésünk értékét és szakmai rangját tovább növeli, hogy Győr-Moson-Sopron megyében nincs orvostudományi egyetem.

A költségek megtakarításán felül háziiorvosaink bekerülnek a tudományos-szakmai vérkeringésbe is. Rendezvényeinken üléselnökként, moderátorként, előadóként vagy felkért hozzászólóként szereplési lehetőséghez jutnak, munkájukra országos szinten is felfigyelnek. Esetleg felkérjük őket, hogy más megyében is mutassák be ismereteiket és kutatómunkájuk eredményeit.

Kiemelt eredménynek tartjuk, hogy az Alapellátási Szabadegyetem rendezvénysorozatokon országosan elismert klinikai szakemberek: professorok, minisztériumi vezető tisztségviselők és külföldi szakemberek tartanak előadásokat a háziiorvosok számára.

Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata, az Egészséges Nemzedékért Alapítvánnyal történő együttműködése során tíz éve országosan egyedülálló szakmai továbbképző tanfolyamot szervez háziiorvosok számára. A továbbképzés elismertsége messze túlhaladja a megyehatárt, az érdeklődés más megyékből is igen jelentős.

A rendezvényt sorozatot az elkövetkező években is szeretnénk folytatni azzal a további célkitűzéssel, hogy több megyére kiterjesszük azt.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az egészségügyi alapellátás reformját követő évtizedben a következők állapíthatók meg:

I. 1992–2003:

1. A házi orvosok önállósága és szakmai tekintélye jelentősen megnőtt.
2. A vállalkozási forma bevezetésével kedvező változások történtek az egyes praxisok pénzügyi vonatkozásában.
3. Képzésük és továbbképzésük az egyetemi képzéshez hasonlóan európai szintűvé vált.
4. A jogi-etikai-közgazdasági, informatikai és gazdasági ismeretek birtokában társadalmi presztízsük is kedvezően alakult.

II. 2004–2035:

1. A jövő várható változásai közül kiemelten fontos az egyes praxisok teljes önállóvá válása (praxisok megvásárlásával, annak tulajdonjoga a családorvosoké lesz, teljes anyagi és személyi függőséggel).
2. A betegelőjegyzési-rendszer teljesen korszerűvé válik, az európai normáknak megfelelően a rendelő várójában csak az a beteg tartózkodik, akit az adott időpontba berendeltek.
3. Az egyes európai praxisoknak megfelelő költségek legalább 60%-ának biztosítása praxisonként, mely gyermekkorzetenként 4200–4500 euró, míg felnőtt praxisokban 5000–5300 euró összegnek felel meg.
4. Az egyes praxisok korrekt eladásának, illetve nyugdíjba vonulás, vagy haláleset alkalmából történő továbbadásának megnyugtató anyagi rendezése, mely biztos megélhetést, illetve európai normáknak megfelelő nyugdíjat biztosít a házi orvosok számára.

Irodalom:

- Ágoston G.: Depressziós betegek ellátása családorvosi szinten. Háziorvos Továbbképző Szemle, 4, 399-402. (1999.)
- American College of Physicians: Clinical Guideline: Part III., Screening for prostate cancer, Ann. Int. Med., 126, 480-484. 1997,
- Arnold Cs.: A családorvosi tanszék szerepe és helye a graduális oktatásban, szakképzésben, továbbképzésben és kutatásban. Medicus Universalis, 33. 2-6. 2000.
- Balogh S.: Hátteradatok a háziorvosi ellátásról I. Medicus Universalis, 33. 21-25. 2000.
- Balogh S.: A háziorvoslás első évtizede. Orvostovábbképző Szemle 2003. június (60) X. évf. 6. szám 10-15. o.
- Boros P.: Valóban csőd fenyegeti a társadalombiztosítást? PRAXIS, 9. 9-15. (2000.)
- Dunay Cs.: Konzultáció Alapítvány = Közvetlen betegellátás, Praxisprivatizáció HIPPOCRATES, 2. 44-46. (2000.)
- Fehér János – Hagymási Krisztina: Rajtunk is múlik! Korszerű életmódprogram, növekvő életkilátások. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 1999
- Fejér L.: Javaslatok a járóbeteg-szakellátás finanszírozásának változtatására. Egészségügyi Gazdasági Szemle., 34, 44-45. 1996,
- Gidai E.: Mindenki számára elérhető egészségügyi ellátás. MTA JKB III. Nemzetközi Konferencia – Miskolc, 2003. október 2-3.
- Fodor M., Paksy A., Tóth T. és mtsa: Morbiditási-Epidemiológiai kutatás az alapellátásban ICPC (International Classification of Primary Care) kódrendszer segítségével. Medicus Universalis, 32. 69-78. 1999.
- Hargitai S.: Társadalombiztosítás, egészségügy-finanszírozás. Egészségügyi Gazdasági Szemle, 30, 410-420. 1992.
- Hidas I.: Milyen családorvosokat képzünk és hogyan? Medicus Universalis, 32. 35. 1999.
- Józán P. – Katona T.: Az ezredforduló népesedési viszonyai In.: Demográfia, foglalkoztatás, női munkavállalás. Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központ kiadvány 2003. augusztus. 14. szám 17-55.
- Márton H., Ilyés I.: Elvárások a családorvosi munkával szemben I. Az orvosok szemszögéből. Medicus Universalis, 32. 63-67. 1999.
- Márton H. – Ilyés I. – Varga J.: Elvárások a családorvosi munkával szemben. III. Az orvosok és a betegek véleményének összehasonlítása. Medicus Universalis, 33. 103-108. 2000.
- Schmidt, P.: Aenderungen des Krankengutes der Kinderklinik Győr in den vergangenen 10 Jahren. Der Kinderarzt, 19, 1355-1356. 1988,
- Schmidt, P.: Milyen tüneteknél, milyen gyakran fordulhatnak a szülők a gyermekorvoshoz? Orvosi Hetilap, 130, 1663-1667. 1989,
- Schmidt P.: Wie häufig werden Kinder mit welchen Symptomen dem Kinderarzt vorgestellt? Kinderarztl Prax., 59, 174-178. 1991,

- Schmidt P.: Az egészségügyi ellátás főbb gazdaságossági és szociális követelményei, különös tekintettel a gyermekegészségügyi ellátásra. Kandidátusi értekezés Győr-Budapest, 1992.
- Schmidt, P.: (Szerk.) Önkormányzati Háziorvosi Útmutató, Hazánk Könyvkiadó Kft., Győr. 1992.
- Schmidt, P.: Zur Reforms des ungarischen Gesundheitssystems und ihren Auswirkungen. In: H-U-Deppe: Zur Aktuellen Entwicklung der Gesundheitspolitik in Ungarn. Arbeitspapier Nr. 15/1995. Klinikum der Johann Wolfgang Goethe-Universitaet, Frankfurt a M. Zentrum der Psychosozialen Grundlagen der Medizin Abteilung für. Medizinische Soziologie. Maerz 1995, Frankfurt am Main.
- Schmidt P.: Alapellátási Szabadegyetem Győr-Moson-Sopron megyében – egy országos modell a háziorvosok képzésében és továbbképzésében. Orvosi Hetilap, 137. 1503-1504. 1996.
- Schmidt P.: A képzés továbbképzés fontosságának szerepe a háziorvosi gyakorlatban. In.: Alpok-Adria Egészségnevelési Tudományos Konferencia Győrött (2000. június 8-10.) Egészségnevelés 41, 201, 2000.
- Schmidt P.: A családorvosok képzésének országos modellje Győr-Moson-Sopron megyében. Orvosi Hetilap 142, 484. 2001.
- Schmidt P.: Az egészségmegőrzés, az egészségnevelés szerepe a háziorvosok és egészségügyi dolgozók képzésében, továbbképzésében. Egészségnevelés 2001, 42. 159-161.
- Schmidt P. – Korompáky M. – Bodrogi E. – Kálinger J. – Impert S. – Juhász J.: Anti smoking initiative in Hungary – European model in infanteli Peditry's prevention. 12. Congress of EUSUHM (3-5 September 2003, Ljubljana Slovenia Abstracts pp 99-100.
- Schmidt P.: Gazdaságossági kérdések szerepe az egészségügyi alapellátás reformjához kapcsolódóan. Orvosi Hetilap 145,355-357, 2004
- Simon T.: Az egészségnevelés szerepe az egészségfejlesztésben, hazai eredmények és nemzetközi kitekintés. Elhangzott az Alapellátási Szabadegyetem jubileumi 75. rendezvényén (V. Alpok-Adria Nemzetközi Egészségnevelési Konferencia, Győr, 2000. június 8-10. Összefoglaló kiadvány)
- Vértés L.: Klinikai kongresszus egészségvédelmi előadásokkal. Egészségnevelés 42, 35, 2001.

Csengei Gábor

Költséggazdálkodás és forrásallokáció az egészségügyben

A globalizáció és a magyar egészségügyi stratégia

A struktúraváltás lehetőségei a magyar egészségügyben az Európai Unióhoz való csatlakozásunk küszöbén

Összefoglalás

E dolgozat *témája*, fő mondanivalója a magyar egészségügyi mutatók, a magyar emberek egészségének igen kedvezőtlen helyzete. *Aktualitása*, hogy az EU-hoz csatlakozván, a globalizáció árnyékában feladataink csak sokasodnak, és ahhoz, hogy nyertesén kerüljünk ki a csatákból, igencsak felkészülteknek kell lennünk mind szakmailag, mind nyelvileg, mind rátermettségünket illetően.

Célom, hogy szakembert és civilt egyaránt ráébresszek sorsunk alakulásában betöltött, sokszor fel nem vállalt szerepére, amíg nem késő.

2004. május 1-jével Magyarország hivatalosan is tagja lesz az Európai Uniónak.

Ezen dolgozatban azt szeretném vázolni, hogy ez a csatlakozási aktus mely történelmi folyamatnak a része, hol van, illetve hogy egyáltalán van-e aktív, sorsa-alakító szerepe hazánknak, az állampolgároknak abban a történetben, melyet leginkább globalizáció néven neveznek.

Nem írta elő senki, hogy hazánknak mindent át kellene vennie, és a párját sem, hogy minden nemzetiről le kellene mondanía, de ha előbbre akarunk jutni, bizony abba kellene hagyni azt a pártok és egyéb érdekcsoportok közötti acsarkodást, melynek tanúi vagyunk. A tudásra, az etikára és az erkölcsre építve rohamléptekben el kellene kezdeni a jó értelemben vett felzárkózást, nehogy a globalizáció lavinájának elsodort áldozatai legyünk. A Nyugat kemény kösziklái közt – megtanulhattuk – nemcsak néhány kalandvágyó, hazáját elhagyó, de igen sok eredetileg is ott lakó polgár és vállalkozás hajója tört darabokra.

Tudnunk kell tehát, hogy az EU nem elsősorban az egészségügy és egyéb közjavak biztosításának paternalista felügyelője, hanem nyers gazdasági érdekek megtestesítője és érdekérvényesítője. A subszidiaritás doktrínáját kívánja megvalósítani az egészségügyben: ki-ki oldja meg a problémáját a maga lehető legalacsonyabb szintjén. Attól tartok, az EU bürokratikus apparátusában a bizottságok bábeli zűrzavarában képviselőink nem túl gyakran rúghatnak labdába például kórházaink fennmaradása érdekében. Éppen ezért a magam részéről a jelenlegi egészségügyi ellátásunk védelmezéséért állnék ki, rámutatva, hogy társadalombiztosítási rendszerünk torzulásai éppen a globalizáció következményei.

Bevezetés

Tanulmányom első részében rámutattam az egészségügyi költséggazdálkodás robbanásának fő okaira: a demográfiai olló nyílására, az igények növekedésére, az ágazati infláció szerepére, valamint a tudomány és technika új lehetőségeire. A hazai problémák fő okának nem egyszerűen a forráshiányt és a „teljesítményarányos” finanszírozást jelöltem meg, hanem e két tényezőt együtt, szinergizmusban hatva, ugyanis külön-külön egyik sem okozna olyan nagy problémát: akár bőséges források mellett a teljesítményfinanszírozás, akár önmagában az adott Társadalombiztosítási Alap nagysága.

Az egészségügy területe egy ország költségvetésében valószínűleg a közösségi döntések terepe, így a privatizáció értelmezése is sajátos kell, hogy legyen itt.

Bármiféle költségtervezés és forrásallokáció korrekt morbiditási-mortalitási mutatókra épülhet csak. Míg a teljesítményarányos finanszírozás jelentősen torzíthatja a statisztikákat, addig a standard alapú minőségbiztosítás: tehát hogy egy beteget vagy meggyógyítok, vagy mérhetően magasabb egészségi szintre emelek, nemcsak a terápia hatékonyságát biztosítja, hanem képes lenne kiszűrni az indokolatlan kezeléseket, felesleges vizsgálatokat, realisabb adatokat szolgáltatva a stratégiai döntésekhez.

A továbbiakban 120 oldalas orvos-közgazdász diplomamunkámból közölnék részleteket, különös tekintettel a globalizáció diktálta kóros jelenségekre. Az alábbi összefoglalás az egész munkára vonatkozik.

Az Univerzum és benne az Ember története akarunktól függetlenül zajlik. Az események értelmezése, a kategóriák felállítása emberi absztrakció, a folyamatok pedig ezektől függetlenül, valahogyan szükségszerűen megtörténnek. Szakemberek és laikusok a történelmet térben és időben szakaszokra osztják. Egyesek a jelenkort az elmúlt 50, vagy Kolumbusz színre lépéséig, az elmúlt 500 évig felgöngyölítve globalizációról beszélnek. Az élet alakulásának, a mozgatórugóknak a megértése, tudatosítása adja a kulcsot az egyénnek, a nemzetnek a „globális problémák”-kal való küzdelemhez. Felfoghatatlan ellentmondás, hogy amíg a Világbank 12 USA dollárt elegendőnek tart olyan ország, mint Grúzia lakosainak 1 éves egy főre jutó egészségügyi ellátásához, addig kelet-közép-európai hazánk népbetegségek állítólagos kezelésére szolgáló olyan gyógyszerekkel történő zöldutas elárasztását szorgalmazza – a maastrichti elveknek megfelelően –, amelyek fajtánként és havonta 10–50 000 Ft-ba kerülnek. Meg kell tehát tanulnunk szabadon, felelősséggel szelektálnunk és választanunk, minden egyénnek és intézménynek a maga szintjén és köreibben.

A dolgozat elsősorban forrásfeldolgozásokra épül. Az önálló tevékenység az egyes szerzők fontosnak tartott mondanivalójára történő rávilágítás, asszociációk és a következtetések alapjául szolgáló terep kirakása. Felvállalom tanáraink és a szerzők közléseit és hivatkozásait, hogy majd a jövőben bekebelezvén mondanivalójukat, határozottan képviselhessem a humánus értékeit.

Az események, a szerződéses, a szereplők konkrétak, megfoghatóak, azonban mozgatórugóik, céljaik, valódi eszközeik már kevésbé nyilvánvalóak.

Képzésünkkel újabb lehetőségek birtokába jutunk, de ezek kiaknázása felelősséggel is jár, melynek záloga az egyén érettsége.

Miután a dolgozat témája a magyar egészségügyi stratégia a globalizált világban, sor kerül ezen fogalmak értelmezésére, a meghatározó térségek és országok, az Államok, az Unió néhány gazdaságpolitikai jellegzetességének, elemének kidomborítására, a magyar pénzügyi lehetőségek feltárására.

Ezután megkísérlem bemutatni konkrétan az egyes országok főbb egészségügyi rendszerét, a lakosságuk egészségügyi állapotát tükröző mutatókat, köztük hazánkét.

Hangsúlyozni kívánom a demográfia, a racionális költséggazdálkodás, az ellátáshoz való hozzáférés kihívásait, az egészségügy szereplőinek, az egészségügyi termékeknek és szolgáltatásoknak, illetve a tőkének mint maastrichti kritériumoknak a szabad áramlását az egykori és meglévő határokon át.

A globalizáció Magyarországnak döntően az EU-hoz való csatlakozását jelenti, hiszen Brüsszelbe transzportáljuk a kormányzás, az alkotmányozás, a költségvetés, a rend, a jogi és a honvédelem számos bástyáját.

Mint látni fogjuk, a bővítésben deklarált számos elem az elmúlt évtizedben már megvalósult, s ezen ízelítő véleményem szerint éppen elég kellett volna legyen honfitársaink felelős állásfoglalásához, s ha már a fogyasztói társadalom liberalizált szellemét naivan kiengedtük a palackból, bizony álljunk most már keményen a vártán.

Nem vagyok globalizációellenes, hiszen ez magával a világgal való szembefordulást jelentené, ami egyenértékű az önfeladással, sem multi- – tehát gyógyszercég- – és technikaellenes, hiszen gyógyító munkám minden pillanatában nélkülük semmire sem mennék, de a fékek, a határok betartását elengedhetetlenül fontosnak tartom a velük való kapcsolatban. 1982-ben csatlakoztunk a Világbankhoz és a Valutaalaphoz. Ez alapján jó döntés volt, de az azt követő döntésekért már nem annak kell vállalnia a felelősséget, aki a lehetőségek kapuját kinyitotta.

Az EU-hoz való csatlakozást is mint jó lehetőségek kiaknázásának útját kellene értelmeznünk, nem pedig mint nemzetpusztító fátumot. Megvilágítanám ezt a televíziózás kapcsán. Uniós szabályok szerint jövőre a műsoridő felét európai műsorokkal, filmekkel kellene megtölteni. Senki sem írja elő, hogy agresszió és szex áradjon a műsorokból, épp ellenkezőleg, át lehet venni remek természetfilmeket, történelmi műveket, útleírásokat, hisz nincs az a pénz, amivel Magyarország képes lenne a világ értékes filmiparát felülmúlni. De ha valami téves, hozzá nem értő dramaturgia diktálja a választékokat, a problémák ott kezdődnek. Egy kisgyereket, ifjút, de még felnőttet is akár egyetlen, a morál és etika fékeket nem respektáló jelenet is egy életre lelki sérültté, beteggé tehet, ellenkezőleg, a szép, a nemes, a jó bemutatása pedig interiorizálja a normákat. Amit látunk, hallunk, kihangsú-

lyozva életünk minél korábbi szakában, az rögzül bennünk, énünkké lesz. Többek között itt kezdődik, illetve ezt is jelenti az egészségügyben a megelőzés. A szabadság nem jelentheti a joggal való visszaélést.

Orvos-közgazdász képzésünk a közösségi célok szolgálatában

Orvos-közgazdász képzésünk folyamatának kell, hogy legyen egy célrendszere. Az oktatás a szűkebb, mindennapi egészségügyi szolgáltatást nyújtó tevékenységünk mellett figyelmünket ráirányította olyan területekre, szempontokra, sarokszámokra, összefüggésekre, melyek nemcsak egyszerűen a látókörünket szélesítik, hanem akár alapvetően és döntően megváltoztatják a világról, környezetünkről alkotott képünket s azon belül személyes ténykedésünket, feladatainkat, kötelezettségeinket.

„A közgazdaságtanban nem járatos emberek hajlamosak arra, hogy alábecsüljék a társadalmi gazdasági szervezet működésének hallatlan bonyolultságát, s azonnali intézkedéseket javasoljanak a különböző problémák megoldására. Valójában azonban a feladat nagyon is bonyolult.

A társadalom különböző csoportjai különböző célokat kívánnak elérni közérdek címén s miután ezeket a célokat a dolog természetéből fakadóan közpénzből (mások pénzéből) óhajtják megvalósítani, a célok eléréséhez szükséges erőfeszítések és áldozatok kevésbé szorítják őket, mint a magándöntéseknél.

Elvárhatjuk, hogy azokat a célokat, amelyeket szabályozással vagy közpénzek felhasználásával el kívánnak érni, pontosan és kimerítően definiálják és indokolják. Míáltal, ha teljes egyetértés nem is lesz a célokban, legalább az nyílttá válik, hogy milyen megfontolásokból történt a közpénzek felhasználása.” /1./

Bár egy diplomát fel lehet használni csak az egyéni karrier építésére vagy már elfoglalt pozíciók alábástyázására is, ez utóbbi kétségkívül elengedhetetlenül fontos szempontok vezette *életek csak akkor lesznek teljeseek, ha beágyazódnak a társadalom valamilyen szintű szolgálatába, tehát a közösségi célok és értékek őrzésébe.* Az ember egyik belső rendező-alakító erőpárja egyensúlyt kell, hogy találjon az egyéni, saját maga felé forduló szeretet és az emberiség átkarolása

közt. Ez az, ami az embert az állattól képes megkülönböztetni: szeretetének kiterjesztése embertársaira. A másik erőpár az idődimenzióban működik: a jelenhez viszonyítva a múlt (értékeinek) őrzése, illetve a jövő kihívásaira adott jó válaszok egyensúlya. S mindezt természetesen egy rendezett belső én kell, hogy kormányozza, egy megnyilvánulásaiban, tetteiben a morál és etika védőpajzsával felfegyverkezett, az anyagi és szellemi léttel összhangban álló én. Persze, egyéni érésünk, alakulásunk egy posztgraduális kurzus mellett más forrásból is táplálkozhat, mégis dolgozatomban megpróbálom jelen képzésünk által inspirált világgépetet összefoglalni.

A következőkben járjuk egy kicsit körül az egészség fogalmát, majd a globalizációét!

Az egészség fogalma

„Életünk és az egészség is korlátozott; ebből következik, hogy az egészséget és az életet is meggondoltan kell felhasználni, és ezt a legfőbb értéket gazdaságosan kell alkalmaznunk.

Az elveszített egészség helyreállításának a kiadásait az emberi tőkébe való beruházásnak lehetne tekinteni.

E cél elérésének útján folyamatosan abban a helyzetben vagyunk, hogy több lehetőség között kell választanunk, és ezt a választást racionálisan kell megejtenünk, azaz a lehető legnagyobb hasznukat keressük. Mindenesetre feltétel, hogy az alternatívákat és azok ésszerűségét felismerjük.

Egy kanadai tanulmányból tudjuk, hogy az egészség tényezőiként 24%-ban a környezetet, 37%-ban az életmódot, 29%-ban a humánbiológiát, a konstitúciót és a kuratív medicinát csak 10%-ban lehet megnevezni.” /2./

Rögtön hozzátenném, hogy természetesen ez csak a prevencióra érvényes, miután az ember megbetegedett, sokkal nagyobb hangsúlyt kap a medicina, sőt a többi tényezők kedvezőbb irányba történő módosításához is sokszor az egészségügyi szakemberek (orvosok, dietetikusok, gyógytornászok) közvetítésével vezet az út.

„Az eszközfelhasználás eltolódásaival szektorok között (pl. többet útépitésre, kevesebbet egészségügyre stb.) vagy szektoron belül (pl. többet ambulanter, kevesebbet fekvőbeteg-ellátásra; vagy több meg-

előzést, kevesebb kuratív medicinát stb.) különböző pénzfolyamatok keletkeznek, amelyeket oportunitási költségeknek nevezünk.

Ha megnézünk néhány számot különböző államok statisztikáiból az egészségügyi szolgáltatások pénzfelhasználásáról és hasznáról, úgy látni fogjuk, hogy a felhasznált pénzek mennyisége nem korrelál az egészség növekedésével vagy a várható élettartam meghosszabbodásával.” /2./

A globalizáció aspektusai

Cecil Rhodes az 1890-es években tömören összefoglalta a gyarmatosítás lényegét. „Új földeket kell találnunk – mondta –, ahonnan könnyen szerezhetünk nyersanyagokat, s ugyanakkor hasznosíthatjuk a gyarmatok bennszülött népségének olcsó rabszolgamunkáját. A gyarmatok lerakóhelyet is kínálnak a gyárainkban előállított termékfölöslegek számára.” A gyarmati korban az európai országok kiterjesztették uralmukat az egész földgolyóra.

Mindazonáltal a mai globalizáció számtalan vonatkozásban különbözik az 50 vagy 100 évvel ezelőtti globalizációtól. A világban az elmúlt évszázadban végbement változások teljesen megváltoztatták a világgazdaság jellegét, valamint az emberekre és a természetre gyakorolt hatását.

„Ha létezik egyáltalán valamilyen uralkodó hit manapság a társadalmunkban – írta Soros György –, akkor az a piac csodatévő erejébe vetett hit. A szabadelvű kapitalizmus doktrínája szerint a közjót az önérdek korlátoktól mentes érvényesítése szolgálja a legjobban. Az emberek elbizonytalanodtak abban, hogy mi mellé is kellene állniuk, egyre inkább a pénzt tekintik az érték kritériumának... Az elvekbe vetett hitet felváltotta a siker kultusza. A társadalom elveszítette kapaszkodóit.” /3./

A gazdasági növekedés ára

A neoliberalizmus szerint a haladás legfőbb kritériuma a GDP pénzügyi szempontból fenntartható leggyorsabb növekedése.

A komparatív költségek tanával kapcsolatban a működőtőke-áramlás nem egyértelműen áldás, hiszen munkanélküliséget teremt, és a jö-

vedelemolló szétnyílását eredményezi ott, ahonnan kiáramlik. Ezen felül „...a termelő tőke országról országra történő szabad vándorlása jelentős infrastrukturális beruházásokat tehet feleslegessé az éppen otthagyt országokban, ami a transznacionális vállalatok számára ugyan »externália«, a helyi közösségek számára – és így a globális gazdaság számára is – azonban súlyos veszteséget jelent. A javak és a működő tőke szabad áramlása tehát egyáltalán nem vezet valamiféle optimális erőforrás-elosztáshoz, sőt jelentős veszteségeket, deflációt okozhat.” /31./

Egy világbanki pályázat

A hitelek formájában nemzetközileg szabadon áramló finánc-tőke áramlásáról már láttuk, hogy ez volt az oka az 1982-ben kirobbant és 2000-ben még tartó nemzetközi adósságválságnak, amely az emberiség egyharmadának elszegényedésével járt, és sok-sok esztendőre visszavetette a fejlődést a világ legszegényebb országaiban. /31./

A következőkben dióhéjban bemutatnák egy világbanki projektet. Ez az 1990-es években a legnagyobb horderejű kapcsolat a Világbank és a magyar egészségügy között. Rámutatok azokra a nehézségekre, melyek egy globalizációs igényű pályázat elfogadásához szükségesek. Sokat kell még tanulnunk, már csak annak érdekében is, hogy 2004. május 1-jei EU-hoz való csatlakozásunk után és persze részben már addig is könnyen vegyük a szakmai, jogi, nyelvi akadályokat. Az alábbiak tanulságosak lesznek abból a szempontból is, hogy a *pályázatot kiíró szinte ellenszolgáltatás nélkül tisztában lehet a 160 magyar kórház és klinika legrészletesebb „üzemgazdasági” mutatóival, a nyertések „hasznára” pedig még visszatérnek.*

A „Kórháztervezést Támogató Információs Rendszer Fejlesztési Program”, a KTI azzal a célkitűzéssel indult, hogy elsősorban a kórházak vezetését, másodsorban a kórházi szektor strukturális reformját és az egészségpolitikai döntéshozatalt támogató informatikai fejlesztéseket támogassa.

Az első KTI-val kapcsolatos minisztériumi szakmai terv a kölcsön-szerződés adta 6 éves lehetőséget (1993–1999) arra kívánta kihasználni, hogy három lépésben, előbb négy-öt kórház részvételével teljes körű információrendszer épüljön ki, azután további húsz kórházban menedzsment-támogató, fókuszált információrendszer-fejlesztés történ-

jen, majd az ország összes kórháza kapjon menedzsment-támogató számítógépes programmodult. *A Világbank a félidős felülvizsgálat során nem fogadta el az elképzelést, s 1996 júliusától a forrásmentés érdekében külső szakértőket vont be, hogy átgondoltabb egyszerűsített terv készüljön. /7./*

Az egészségügy számos területét felkavaró programot átlagosan 70%-os szakmai készültségi szinten állították le, illetve a magyar fél visszamondta a hátralévő 50 millió dollár kölcsön igénybevételét. A magyar állam 1998-ig mintegy 14 millió dollárnyi hazai forrással szállt be, míg a Világbank 30 millió dollárral hitelezte a beruházásokat. A kormányváltás után más területeken is lemondott világbanki projektet a kormány, főként annak finanszírozási nehézségeire hivatkozva. Szakemberek szerint az igénybe vehető források közül a világbanki lehet a pénzüpiaci szempontból legkevésbé kecsgetető, ennek ellenére megfelelő menedzsmenti szerkezettel van esély költséghatékony felhasználására. /5./

1998 őszén a szaktárca a regionalizáció helyett a sürgősségi betegellátási rendszer kiépítését részesítette előnyben. A Világbank képviselői tisztában voltak azzal, hogy az új kormány egészségügyi tervei eltérnek a korábbi kabinet elképzeléseitől, s szeretnék mielőbb tisztázni, hogy mely programokat finanszíroznák inkább más forrásokból.

Ennyit dióhéjban a pályázatról.

Világbanki vélemény a magyar egészségügyről

„A Világbank szeretne együtt dolgozni a magyar kormánnyal, és segíteni abban, hogy egy jobban működő egészségügyi rendszer legyen Magyarországon. Az Egészségügyi Minisztérium feladata például az lenne, hogy egészségpolitikai stratégiát fogalmazzon meg a birtokában lévő adatokra támaszkodva. A szaktárca jelenleg azonban nem tudja, hogy ez a feladata, vagy nincs meg a kapacitás arra, hogy igazi és legfontosabb feladatát ellássa. Az OEP-nek az lenne a feladata, hogy – anyagi lehetőségeihez mérten – a legjobb, leghatékonyabb szolgáltatásokat vásárolja meg az egészségügyi intézményektől. Hogy miből mennyit vásárol a biztosító, azt azon prioritások és egészségügyi statisztikák segítségével támaszkodva kellene eldöntenie, amit az Egészségügyi Minisztérium kifejezetten a biztosító számára készít. A meg-

bízható statisztikák hiányában viszont a biztosító jelenleg kénytelen elhinni azokat az adatokat, amelyeket az egészségügyi intézmények nyújtanak. Ezek pedig a szolgáltatás minőségéről nem számolnak be, ami a vevő szempontjából igen fontos kérdés. A szolgáltató oldal, vagyis a kórházak és egyéb egészségügyi intézmények számára olyan ösztönzőrendszert kellene kidolgozni, ami arra készítetné őket, hogy a legjobb egészségügyi szolgáltatást nyújtsák. Ha ez a rendszer rosszul van megalkotva, akkor a kórházak túl sok szolgáltatást nyújtanak feleslegesen, ami nagyon drága is. De az is veszélyes, ha túl kevés szolgáltató várja a betegeket. Lehet a helyes arányt megtalálni? Elsősorban a finanszírozás helyes kialakításával, mind a járóbeteg-, mind a kórházi ellátásban. Másrészt nagy segítséget nyújtana a megfelelő, naprakész informatikai háttér.” /13./

A spekulatív tőkeáramlás, a szerkezetátalakítás mozgatója

A globalizáció legfontosabb terjesztői a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank és a Világkereskedelmi Szervezet.

A nemzetközi hitelekre rászoruló fejlődő, valamint a parancsgazdaságról a piacgazdaságra áttérő országokra úgynevezett szerkezetátalakítási programokat (Structural Adjustment Programs) erőltetnek rá, melynek lényege, hogy ezen országoknak meg kell nyitni piacaikat a fejlett országok sokkal erősebb cégei és fejlett ipari országokból kiinduló spekulációs tőkemozgás előtt (importliberalizáció, tőkemozgás liberalizációja, privatizáció), és belföldön olyan gazdaságpolitikát kell folytatniuk, amely biztonságot nyújt a befektetők számára (szigorú monetáris politika, a költségvetés jóléti kiadásainak lefaragása a külső adósságszolgálat teljesíthetősége érdekében). /31./

Wayne Ellwood a globalizáció kapcsán az adósságról és a szerkezetátalakításról: „A szabad országoknak nyújtandó új kölcsönök fejében a hitelezők az 1980-as és 1990-es években szerkezetátalakítást követeltek meg, hogy nagyobb esélyük legyen pénzük visszanyerésére. Ez azt jelentette, hogy megnyirbálták egyebek között az egészségügyre és az oktatásra fordított kormányzati kiadásokat, épp azokat a szolgáltatásokat, amelyek oly fontosak a szegények (s különösen a nők és a gyermekek) számára. Sok ország oda jutott, hogy már többet költött az adósságszolgálatra, mint állampolgárai alapvető szükségletei kielé-

gítésére. Az 1990 és 1997 közé eső nyolc évből hatban a fejlődő országok az adósságszolgálat keretében többet fizettek (törlesztés plusz kamat formájában), mint amennyit kaptak az új hitelekben – nettó 77 milliárd dollár átutalása a szegény déltől a gazdag északnak. S az új hitelek nagy részét a kamatok törlesztésére és nem termelő beruházásokra fordították.

A szerkezetátalakítás »kondicionalitásai« időközben az adósságtörlesztés és az exporttámogatás felé térítették el az állami bevételeket az olyan dolgoktól, mint például az oktatás és az egészségügy. Ezzel a Világbank és az IMF akkora hatalomra és befolyásra tett szert, amekkorára még a legzsarnokibb gyarmati rendszerek is csak ritkán rendelkeztek.”

A Harvard Egyetemen dolgozó Jeffrey Sachs, a „gazdasági sokkterápia” ismert szorgalmazója 1999-ben ezt írta: „A világ legszegényebb hárommilliárd emberének nagy része olyan országokban él, amelyek kormányait már rég csődbe jutatták a külföldi kormányoktól, a Világbanktól és az IMF-től korábban kapott hitelek. Ezek az országok az IMF reménytelen helyzetű foglyaivá váltak.” /3./

Az egészség és a fejlődés közötti összefüggést eddig eléggé elhanyagolták. Ezzel kapcsolatban rendelkezésre áll egy jelentés, amelyet Bruntland asszony, az Egészségügyi Világszervezet főigazgatója kezdeményezésére létrehozott bizottság állított össze. A makrogazdasági és egészségügyi folyamatokat vizsgáló bizottság jelentése (Sachs-jelentés) megkérdőjelezi az eddigi fejlődéspolitikai megközelítéseket. Összefoglalva: a nemzetközi közösségnek nem lenne szabad abban a tévhitben ringatnia magát, hogy a fejlődési folyamat és a magasabb jövedelem önmagában jobb közegészségügyi állapotokat eredményez. A bizottság arra a sokatmondó következtetésre jutott, hogy az *egészségügybe való beruházások nem csak emberéletek millióit mentik meg, hanem hatalmas gazdasági bevételeket eredményeznek.* A tanulmány közelebbről azzal számol, hogy 2015-ig az egészségügyi szektorba befektetett évi 66 milliárd dollár többletkiadás évente 360 milliárd dollár nyereséget hoz a nemzetgazdaságok számára. A Sachs-bizottság jelentése ezért nagyszabású támogatásokat javasol az egészségügyi rendszer részére. A támogató országoknak új egészségügyi megállapodás keretében bruttó szociális termékük 0,1%-át kellene rendelkezésre bo-

csátaniuk, a fejlődő országoknak pedig ezen kívül saját szociális termékük 1%-át kellene egészségpolitikai célokra investálniuk.

Az Állami Számvevőszék kritikája

Az egészségügyet átalakító terveknek még az alapelvei sem készültek el, ami pedig konkrétumként szerepel az ágazat reformja címén készített anyagokban, gyakran éppen a szükséges változásokkal ellenkező irányba mutat – állapítja meg az Állami Számvevőszék Módszertani Intézetének most elkészült tanulmánya. Az írás arra a következtetésre jut, hogy nem elsősorban a pénzhiány, hanem az elképzelések hiánya, valamint a követelmények elégtelen volta miatt kerül lassan működésképtelen állapotba az ellátórendszer. A kutatás készítői alapvető követelményeket állítottak össze, amelyek nélkül a sokat hangoztatott 1500 milliárdos forrásbevonással sem változna a betegellátás.

Báger Gusztáv, az intézet főigazgatója egészségügyi alkotmánytervezetnek tekinti az átfogó elemzést. A szöveg szerzői megtiltanák, hogy a kórházigazgatók gyógyítsanak, illetve érvényesítenék azt az előírást, hogy a vezetők közgazdász végzettséggel is rendelkezzenek, amit ma az intézmények mindössze 48%-ában tartanak be. Az elemzők – a kormány jelenlegi szándékával szemben – nem az egészségügyi járulékok emelését, hanem csökkentését látnák jónak, viszont szűkítenék az ebből fizetett szolgáltatások körét. Az így elvont ellátásokat kiegészítő biztosításokkal lehetne igénybe venni.

Javasolták, hogy a kórházak magasabb szintű szolgáltatásaiért térítési díjakat állapítsanak meg. Ezzel egy időben viszont azt is ajánlják, hogy kevesebb embert és rövidebb ideig ápoljanak kórházban. Ennek érdekében a háziiorvosi rendszer finanszírozását átalakítanák, a járóbeteg-ellátás szakmai és műszerezettségi színvonalát javítanák. Ehhez „alapsomagot” is javasolnak az elemzők, amelyben minden olyan ellátást összegyűjtenének, amelyeket kötelező lenne a háziorvosnak vagy a járóbeteg-rendelőkben dolgozó szakorvosnak nyújtania.

Mindez pedig azért is különösen indokolt, mert becslések szerint ma a kórházi kapacitások 30-40%-kal nagyobbak a szükségesnél. Kezdeményezik azt is, hogy a jövőben az egészségbiztosítónak legyen lehetősége meglévő szerződéseket felbontani, az egészségügyi szereplőket, szolgáltatókat versenyeztetni, s így valóban csak a szükséges el-

látásokat vásárolja meg a lehető legjobb áron. A főigazgató szerint a meglévő pénzek lényegesen hatékonyabb felhasználását segítheti az is, ha az irányított betegellátás még nagyobb szerepet kapna a magyar egészségügyben, ami ráadásul bizonyítottan még körülbelül 7%-os megtakarítással járna. A vizsgálat készítői megszüntetnék a szubjektív alapon elosztott juttatásokat: így azt, hogy például a különösen drága gyógyszerekért fizetett összegekről hatékonysági vizsgálatok nélkül döntsön az egészségbiztosító. A hálapénztől is megszabadítanák az egészségügyet. Ez amellet, hogy nagyon korrupciógyanus, a jövedelmi viszonyokat is torzítja, s rontja a rendszer működését. Paraszolvenciaként 20-33 milliárd forint kerül a betegellátó rendszerbe, ez a kórházi bérköltségek 20-30%-át teszi ki, ebből egyenlőtlenül részesülnek a dolgozók: 10-14% aránytalanul sokat kap, 27-30% sokat, 40% keveset, míg 20% semmit. Azt ugyan még a vizsgálat vezetője sem tudná megjósolni, hogy a most elfogadott kórháztörvény, illetve ezzel a befektetők bevonása hosszú távon hogyan hat, abban azonban biztos: rövid távon több pénzt, annak pedig hatékonyabb felhasználását eredményezi. /28./

A mátrix kórház

Az emberekben, a köztudatban, de a legtöbb egészség-gazdaságtannal foglalkozó szakember tudatában azok a sztereotípiák élnek, hogy az egészségügy alulfinanszírozott, az emberek általános egészségügyi állapota rossz, alacsony a GDP-ből az ágazat részesedése, vége a paternalista állam jóléti funkciójának, kedvezőtlenek az egészségügyet reprezentáló mutatóink, és természetesen ezek a jelenségek egymással összefüggnek. Persze hogy nem. Itt jönnek a bűvös, misztikus kifejezések, melyek jól illusztrálják a tanácstalan passzív anyáskodást váró emberek és szakértők lelkivilágát: forrásbevonás, privatizáció, több biztosítói rendszer, kapacitások és kassaátjárhatóság, egyszóval struktúraváltás. Újabb sztereotípiák, a passzív, nem gondolkodó ember sztereotípiája, hogy e hangzatos jelszavakat hallva, a problémákkal a megoldásokat asszociálják. Egy ilyen téveszmerendszer véleményem szerint a mátrix kórház.

A mátrix kórház fogalma a kórházi betegellátás evolúciójába illesztve érthető meg.

Az első lépés a kórházak struktúrájának kialakulásakor valószínűleg az ún. invazív, tehát operatív, műtéti tevékenységek, illetve a hagyományos belgyógyászati jellegű ún., non-invazív tevékenységek elkülönülése lehetett. A specializáció, a koncentrált tapasztalat, illetve a költséghatékonyság készítette a progresszív betegellátás hierarchiájának kialakulását. Ez azt jelenti, hogy ahogy gyarapodott a fővárosi-nagyvárosi kórházak mellett a kisvárosi kórházak száma, egyidejűleg zajlott a belgyógyászati és sebészeti jellegű osztályok szakosodása: a belgyógyászból így vált ki a pulmonológia, a kardiológia, a gasztroenterológia etc.; a sebészből pedig az általános sebészet mellett az idegsebészet, a mellkasi sebészet, az érsebészet, a plasztikai sebészet. Ez a specializáció annál kifejezettebb, minél több behatárolt diszciplínába illeszthető beteget lát el egy adott intézmény, hiszen akkor lehet csak gazdaságos működésű, ha optimális betegszámmal dolgozik (fix költség, illetve egyszeri/ismétlődő költségek), így alakultak ki a szak-klinikák: Pulmonológiai Klinika, Érsebészeti Klinika stb.

Ugyanakkor a klinikákra általában a ritkább és költségesebb esetek kerülnek, de földrajzi vonzáskörzetük teljes területéről. A bonyolult és drága megoldások infrastruktúráját, személyi feltételrendszerét tehát a piramis csúcsán álló klinikák biztosítják, a különleges esetek koncentráltabb előfordulása ugyanakkor igazi nagy tudást, tapasztalatot biztosít ezen intézményeknek. A kisebb kórházaknak maradnak az egyszerűbb, rutin esetek, kisebb területről, nagyobb számban, itt a specializáció szintje a legkisebb, adott esetben működik egy belgyógyászati, egy sebészeti, esetleg egy szülészeti-nőgyógyászati vagy gyermekgyógyászati osztály. A közepes megyei kórházakban utóbbi főszakok, tehát a belgyógyászat már diszciplínákra oszlik: diabetológia, mellkasgyógyászati osztály a belgyógyászon belül, a klinikák pedig, mint már említettem, már csak egy-egy diszciplínát képviselnek.

A probléma a kisvárosi kórházak szintjén a következő: specializálódnának, mert ez lenne az elvárása a lakosságnak, az orvosoknak, a szakmának, azonban a ritka és bonyolult, tehát költségesebb esetek eleve a progresszív betegellátás magasabb szintjére kerülnek (megyei-regionális kórházak, klinikák), ahol fejlettebb infrastruktúra, műszerek találhatóak; ugyanakkor korábban sok kórházi eset ma már ambulanter,

vagy a házi orvos szintjén is ellátható, így az osztályok kihasználtsága alacsony, költségeik magasak.

Ne felejtünk el egy etikai szempontot: egy gazdaságtalanul fenntartott intézmény másoktól veszi el a forrásokat. Engedve a politikai-lakossági nyomásnak, a kiskórházak fennmaradásuk érdekében inkább fejlődésük alacsonyabb szintjére regrediálnak, úgy, hogy feladják a specializáció igényét, és adott esetben egy-két ún. mátrix osztállyá szervezik magukat, ahol minden eset mindkét ágon előfordulhat. A specializációt az egyes szakorvosok jelentik, azonban előbb-utóbb mindenkinek mindenhez kell értenie, anélkül azonban, hogy a mindennapi gyakorlatot egy speciális intézményben, (klinikán) sajátítanának el, lépést tartva a technikai fejlődéssel.

Egy mátrix kórház kialakításakor az egyik legfőbb kérdés, hogy a korábbi osztályvezetők elvesztik pozíciójukat, orvostársaikkal egyenlő szakorvosi funkciót látnak el, felelősséggel is elsősorban a beteg, illetve önmaguk felé tartoznak nappal, ugyanakkor felelősségük, szaktudás-szükségletük megnő az éjszakai ügyeletben, hiszen pl. egy addig gyermekgyógyászati gyakorlattal rendelkezőnek kell ellátnia pl. egy vakbélgyulladás-gyanús esetet. Operálni nyilván nem fogja, ezért telefonon behívja a városból sebész kollégáját? Nem lenne kézenfekvőbb eleve a 30-40 perccel távolabbi regionális kórházba szállítani a beteget?

Megannyi kérdés, nem utolsósorban a javadalmazásoké.

Amerikában a specializáció már ott tart, hogy a vastagbél szakaszainak betegségeire specializálódott klinikák alakultak, kongresszusokkal és társaságokkal!

Az emberek igénylik a specializációt, a specialistát. Az orvosok számának növekedésével együtt nő a specializáció foka, a szubdiszciplínák száma; ugyanakkor egy beteg sem lesz olyan bolond, hogy azzal a sebésszel operáltassa magát, aki évente négy műtétet hajt végre, hanem azzal, aki ezret.

A kurzusunk során Weltner János sebész főorvos a minőségbiztosítás kapcsán részletesen elemezte ezt a kérdést, a nyelősőrák operálásának példáját felhozva; elmagyarázta, hogy ezen esetek száma viszonylag kevés, műteni pedig lehet kis kórházban is, klinikákon is, és könnyű belátni, hogy a műtéti eredmények, tehát a túlélések egyértelműen jobbak a centrumokban, a progresszív betegellátás piramisának

csúcán lévő intézetekben, hisz egyes opusokra kiképzett teamekkel, speciális eszközökkel, módszerekkel és nem utolsósorban tapasztalatokkal rendelkeznek. Persze az ő munkaidejüket sem csak egyféle beavatkozás tölti ki, hanem sokféle, mindegyikhez speciális csoportokkal. Kongresszusokon, tanulmányutakon nemcsak hogy a koncentrált eseteket látják, tanulják meg, hanem ott saját előmenetelüket prezentálják, már csak ilyen PR szempontból is illik kiváló eredményekkel kirukkolni.

Nézzük a kapuvári kórház esetét!

A '90-es évek végén a lakossági képviselői tiltakozások megakadályozták a kórház bezárását. Az intézmény a cél érdekében ún. mátrix kórházzá alakult, lényegében ugyanolyan struktúrával, csak más névvel. 2×2 része van: sebészet + szülészet-nőgyógyászat, valamint gyermek és belgyógyászat. A 2 rész orvosai valójában nem keresztezik egymás munkáját. Mind a 4 részlegre orvosfelvételt hirdetnek folyamatosan. A sebészet 2-3 fix orvosa mellett 8-9 orvos, azonkívül aneszteziológusok jönnek, elsősorban a soproni kórházból a délutáni-éjszakai ügyeletre, megbízási szerződés alapján, majd reggel folytatják munkájukat Sopronban. Vajon kinek jó ez a hagnizás? A betegnek, a kapuvári vagy a soproni kórháznak?

Ugyanakkor Kapuváron egyedülállóan működik egy szénsavkezelésre épülő érbeteg-rehabilitációs központ, kielégítetlen igénnyel. Nem kellett volna csak azt fejleszteni?

A teljesítményarányos finanszírozás

Az ún. „teljesítményarányos finanszírozás” következtében egy kórház-igazgatónak, a menedzsmentnek, a fővárosi gárdának elemi, létérdeke, hogy minél több beavatkozást kódoljon, mert az alapján kap finanszírozást az egészségbiztosítótól. A rendszer kritikájára még többször visszatérek, itt most arra mutatok rá, hogy egy kórházi osztály első vezérlője: minél több beteget befogadni, és rajtuk minél több beavatkozást végrehajtani. Végére is ez a hivatásuk, ez a beteg igénye, a beteg is a jól elvégzett munkáért hálás, az pedig annál sikeresebb, minél enyhébb a kór, és teátrálisabb a beavatkozás, a TB is azt finanszírozza, életben tartani pedig a finanszírozás képes a kórházat. Ezt honorálja a kontrolling költséghelyekre való rámutatásokkal, érdekeltségi rendsze-

rek kidolgozásával. Zárjuk le ezt a gondolatközt rövid időre azzal, hogy véleményem szerint egy autókereskedésben valóban az eladási teljesítményt jelzi az eladott gépkocsik száma, de az egészségügy teljesítménye az egészséges nemzet, és ezt kellene díjazni. Kínában régen addig fizették az orvost, amíg a császár egészséges volt, ha megbetegedett, az orvost hibáztatták. Ugyanígy valójában az emberiség szociális evolúciója kapcsán a társadalombiztosítási rendszernek felelnek meg a kínai orvosok: a (magyar) állampolgár addig, amíg nem beteg, munkáltatójával együtt fizeti társadalombiztosítási járulékot, és ha megbetegszik, tovább nem fizet, épp azért, mert megbetegszik és nem tud pénzt keresni, másrészt mert az eddigi, részben sikertelen megelőzés helyett mást: jobb egészséget várt.

További kitérő a teljesítmények megértéséhez: a világszervezetek mozgatója

De most térjünk vissza a világszervezetek mozgatóihoz.

„A világszervezetek azonban csak végrehajtók.” Egy gazdaságpolitika végrehajtása nem lehetséges pusztán az érdekek meztelen kimutatásával, valamilyen ideológia is kell, amely a gazdaságpolitikát eladja a társadalomnak.

„Az egyéni szabadság követelése elsősorban azon a belátáson alapul – állítja Hayek –, hogy tudásunk elkerülhetetlenül véges. Arra törekszünk, hogy az egyént lehetőleg minden kényszertől megóvjuk, hogy különleges esetenként egyedülálló ismereteit és képességét a legjobban használni tudja. A szabadság célja tehát, hogy valaminek, aminek a dolog természetében rejlő előreláthatatlanság a lényege, szabad érvényesülést engedjünk: nem tudhatjuk, hogy az egyed a szabadságát hogyan fogja használni, ezért olyan fontos, hogy a szabadság mindenki számára biztosítva legyen, sőt annál fontosabb s előreláthatatlannabb, hogy a szabadsággal élni tudunk-e.” /32./

A szabadság korlátlan lehetőséget ad személyek gyarapodásához, cégek, vállalatok termelési lehetőségeinek korlátlan kiterjesztéséhez, egyezően a gazdasági növekedéshez, a profit emeléséhez. Egy „teljesítményarányos rendszer pedig él is lehetőségeivel, a személyek és az infrastruktúra maximális csúcson járatásával”.

A neoliberais eszmerendszer hátrányainak népegészségügyi bizonyítékai

A felnőttek társadalmi beilleszkedése mellett (1 millió alkoholista, 150 ezer drogos, 4000 öngyilkos, 20% depressziós) drámai jelenség a gyermekek sorsa.

A gyermekpszichiátriai betegek kezelésére nincs megoldás ma Magyarországon. A rászorulók az ország nagy részén egyáltalán nem kaphatnak segítséget. Legalább háromszor ennyi gyermekpszichiátere és még ennél is több férőhelyre volna szükség ahhoz, hogy a pszichés zavarokkal küzdő, kórházi ellátásra szoruló gyermekek megfelelő segítséget kapjanak. Napjainkban Magyarországon a gyerekek 15%-ának vannak pszichés problémái, 5-6%-uk kórházi kezelésre szorulna. Eközben országsszerte mindössze hat gyermekpszichiátriai osztály működik. Ezek többsége viszont nem alkalmas a súlyosabb esetek ellátására, például a gyermekkori depresszióéra, a pánikbetegségére, a táplálkozási zavarokkal küzdőkére. Dr. Herczeg Ilona, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet gyermekosztályának főorvosa hozzátette: „az egész országban mindössze 33 gyermekpszichiáter dolgozik. Még szakmai kollégiuma sincs ennek a területnek. Évről évre több gyermek szorul kezelésre. Az osztályuk túlszűfolt, gyakorta előfordul, hogy súlyossági szempontból állítanak föl sorrendet arra vonatkozóan, hogy kit vesznek föl és kit nem.”

Csorba János pszichiáter statisztikái szerint a serdülők 50-60%-a foglalkozott már az öngyilkosság gondolatával.

A fiatalok 15%-a 25 éves koráig meg is próbál véget vetni az életének. Negyven százalékuk többször is. Csorba János szerint inkább az ambuláns rendelők hiánya okoz komoly gondot, hiszen itt lehetne még időben felfedezni a bajt. Mindaddig azonban, amíg a megyéket ellátó kórházakban a felnőtt pszichiátriai osztályokon is létszámhiány van, miben bízhatnak a szakemberek?

A helyzet a szenvedélybeteg gyermekeknél még szomorúbb: nekik semmilyen gyógyító intézményük sincs, miközben számuk, amely a szakemberek szerint több ezerre tehető, az utóbbi időben megsokszorozódott. Még a fővárosi gyermekkórházak sem tudják kikúrálni a drogos, alkoholista fiatalokat. Önálló ellátó helyük nincs, a hagyományos kórházi osztályokon pedig a társadalombiztosítás csak kétheti

kórházi kezelést engedélyez számukra. A szakemberek attól tartanak, hogy rövid időn belül robbanásszerűen emelkedhet majd elsősorban a drog- és alkoholbeteg gyerekek száma. /33./

A liberalizmus ellen szól, hogy eleve különbözőeknek születünk, mások a génjeink, testi-lelki adottságaink, így már az indulás pillanatában az esélyeink. Akiben több az adrenalin és a tesztoszteron, nyilván ügyesebb kézilabdás lesz, aztán akad, aki szublimálja szexuális energiáját. Az abszolút esélyegyenlőség klónszelektált (tehát genetikailag azonos) egyedeket feltételez, tehát abszurd. A szabadságnak és demokráciának azt kellene jelentenie, hogy ki-ki a saját lehetőségeit valószínűsíthassa meg életében, s az eredményeket ne rangsoroljuk. Ezzel szemben kontraszelekció zajlik, a törtető, erőszakosak javára.

Szerkezetátalakítás az egészségügyben: a média támogatása

A globalizáció előretörése nem lehetett volna ilyen sikeres a hatalmas médiatámogatás nélkül, amely a folyamatot olyan ellenállhatatlan történelmi törvényszerűségnek mutatja be, mint Marx a társadalmi rendszerek fejlődését, azzal a különbséggel, hogy a végállomás nem a kommunizmus, hanem a globális kapitalista világgazdaság.

A nagy gyógyszergyártó cégek már nemcsak az orvosokon keresztül próbálják befolyásolni a betegek „egészségkiadásait”, hanem a média minden eszközén keresztül. „Jelentős mennyiséget vásárolunk persze a recept nélkül is beszerezhető gyógyszerekből, amelyekből aztán sokat fel sem használunk. A házi patikákban a maradék gyógyszerek, elsősorban is az antibiotikumok mellett egyre több ilyen orvosság található – állítja a családi patikák vizsgálata alapján Simon Tamás a SE kutatója. Olyan láz- és fájdalomcsillapítók, nyugtatók, vitaminok ezek, amelyek beszerzésénél a hagyományok mellett a reklámok hatása egyértelműen érezhető.”

Hozzáténném, hogy a gyógyszerek nevének kiejtése nélkül, a vényköteles, 10-50000 Ft értékű gyógyszerek betegek általi igénylése rafinált, sokszor napilapok egész oldalas hirdetésein át eljut a felíró orvoshoz, öt sarokba szorítva (depresszió, reuma, csonttritkulás ellenes szerek, vérsírcsökkentők, az Alzheimer-kór gyógyszerei).

A reklámszakma bevételei Magyarországon a 2001. évben az inflációt meghaladva, mintegy 16%-kal bővültek. A klasszikus reklámbe-

vételek évente mintegy nettó 115 MRD Ft-ot tesznek ki, míg összességében a PR-ral, a direkt marketinggel és a rendezvényszervezéssel ez az összeg elérheti a 200 MRD Ft-ot, beépülve a termékek – köztük a gyógyszerek árába.

„A neoliberais gazdaságpolitika nemcsak a fejlődő országokat, hanem a fejlett országok széles társadalmi rétegeit is sújtja. Amióta a 70-es évek közepén a neoliberalizmus lett az uralkodó gazdaságfilozófia, az Egyesült Államok lakossága 60%-ának nem nőtt a reáljövedelme annak ellenére, hogy évente ledolgozott munkaórák 160 órával (egy teljes hónappal) növekedtek. Nyolc amerikai közül egy – tehát mintegy 30-33 millió ember – a szegénységi küszöb alatt él, és 45 milliónak nincs egészségbiztosítása. A minimális bérek reálértéke 22%-kal alacsonyabb, mint 1968-ban.” /31./

A teljesítményarányos finanszírozás az egészségügyben a szakemberek szemével

Hogyan is fogalmaz Nagy Pongrác? „...Globális játékkaszinóvá alakul a pénzügyi rendszer ... aminek nincs köze a valós gazdasági tevékenységhez ... a pénzügyi forgalom megnövekedése...”

Az alábbiakban illusztrálom, hogy a magyar „teljesítményarányos finanszírozás” szinte édesgyermek a fentieknek. Már előbb írtam, hogy az egészségügyben az egészséges populáció a teljesítmény, az ellátott esetek és azok dokumentálása kizárólag statisztikai-tervezési (stratégiai) célok szolgálatában szabadna állnia. Favorizált HBCS-k, vizsgálatok száma nagyságrendekkel emelkedik, hogy finanszírozási forrást áramoltasson a szolgáltatókhoz, tényleges teljesítmény nélkül. Mindenki csal, rabló-pandúr játék folyik.

„A HBCS kódolása is felfelé irányuló pörgetést mutat az elmúlt 2-3 éves időszakban. E mögött is sejthető, hogy nem áll szakmai indok, illetve a morbiditás változása sem okozhat ilyen gyorsan valós betegforgalmi változást. Tehát itt is a teljesítményrendszer kilengéséről van szó. Az intézményi toplista sem tár elénk semmiféle progresszivitást, amely indokot adna az intézmények besorolási szokásaira.

A lakosságszám aránya szerint a teljesítményeknek arányosságot kellene mutatniuk, de sajnos itt inkább arról van szó, hogy néhány megye, néhány kórház észrevette ezeket a kiskapukat, amelyeket próbál-

nak kihasználni, amíg az OEP a kódkarbantartás rendszerén keresztül el nem éri ezek megszüntetését.

Az egész szakellátási finanszírozási rendszerben az OEP energiájának jelentős részét ez az egyfajta »rabló-pandúr játék« köti le. Ebből eredően jóval kevesebb idő és energia marad a rendszer érdemi, minőségi és hatékonysági alapú monitorozására.” /34./

Hogyan vélekedik a teljesítményarányos finanszírozásról a Soproni Erzsébet Kórház 5 éves Fejlesztési Programja?

„Makrogazdasági szinten az egészségügy financiális helyzetét a költségvetés szabályozza. Az utóbbi években – a finanszírozási törvény bevezetése óta (1992) – az egészségügyben teljesítményorientált finanszírozás létezik, amely összeegyeztethetetlen az intézmények nonprofit jellegével. A teljesítményorientált finanszírozás keretében az Európa-szerte ismert HBCS (DRG) alapján történik a fekvőbeteg-ellátás teljesítményelszámolása és finanszírozása, míg a járóbeteg-ellátásban németpont szerint finanszíroznak. Mivel központosított finanszírozás zajlik, az igazságosság elve nem érvényesül, az egészségügy szerepe a minél több beteg ellátására korlátozódik.

Ennek a finanszírozási rendszernek egy fontos előnye van, hogy költségtakarékosságra kényszeríti az intézményeket, de túlnyomórészt hátrányos, mert a teljesítményorientáltság összeegyeztethetetlen egy humanitárius tevékenységgel, ahol emberekről van szó és nem egy termékről, másrészt a finanszírozás csökkenése miatt önmagába fordul vissza a költségtakarékosság.” /35./

„Az ún. teljesítményfinanszírozás bevezetése a legidőállóbb tévedés (kártett?) volt. A komputertechnikába beleszerelmesedett dilettantizmus – óriási bürokráciát gerjesztve – meg akart (akar) »mérni« mindent (millió ellenőrizetlen, mert ellenőrizhetetlen »adattal«), csak a minőséget hagyta, hagyja figyelmen kívül. Azt, ami az egészségügyi teljesítménynél mind orvos-szakmai, mind közgazdasági, szociológiai nézőpontból egyaránt a legfontosabb.

A házi orvosokat a kártyacsatákban elért »teljesítmény« alapján díjazták. Annál jobban, hogy ki – nem az a fontos hogyan, hanem hány-szor »vitézkedett« a szakvizsgabizottságok előtt. Ám az, hogy a házi-orvosi feladatait hogyan látja el, ellátja-e kellő tisztességgel, szakmai hozzáértésén túl emberi hozzáállásával, egyáltalán alkalmas-e erre,

homályban marad. A mennyiség dominál a kórházakban is. A kórház – az ágyszám és a jól-rosszul definiált hierarchia alapján dotált – »kódszám«, az orvos – gombnyomásra azonosan működni kész és képes (?) – »robot«, a beteg – a homogén esetek valamelyik csoportjába skatulyázható – »tömegesség«.

Ebben az agyonnormásított »falanszter-finanszírozás«-ban nem járt jobban az ökonómia sem. Joggal vethető fel: hogyan képes gazdálkodni az a szervezet, amely soha nem tudja, hogy mai költségeire milyen összegben kap majd – több hónapos késéssel – fedezetet. Mert nem ismeri (ismerheti), hogy az egyre gyakrabban változó és egyre komplikáltabb képletek, pontszámok, szorzók dzsungelében hogyan csinálnak más szervezetek (is), és miként honorálja ezt az igyekezetet – az állandóan lebegtetett »értékek« alapján – az oly távoli biztosító. Revizor legyen a talpán, aki ki tudja deríteni, hogy egy-egy intézmény likviditási gondját (csődjét, csődközelségét) mi okozza: a finanszírozási rend használhatatlansága, az igazodni képtelen menedzsment alkalmatlansága, netán a túlfeszített kapacitáshoz való makacs ragaszkodás?

Ez a velejéig antihumánus és antiökonomikus finanszírozási rend kriminálisan rossz. A jelző tudatos választás. Ez a »rend« ugyanis gyakran sodorja – nemcsak az egyik oldalról (a gazdálkodók oldaláról), de még a pénzeszsákon ülők köréből is – a résztvevőket a tisztességtelenség, a nemtelenség, az adatokkal való manipuláció és a csalás, a megvesztegetés vagy a megvesztegetettség, végül is a kriminalitás körébe tartozó cselekvések határáig, vagy azon is túl.” /36./

A monetarizmus a differenciálódás határtalanságát valósítja meg, és ezzel lényegében azt, hogy az ember van a gazdaságért, és nem fordítva. A monetarizmus ezzel megfordítja a dolgok lényegében rejlő kauzalitásokat: az ok és okozati összefüggéseket. A szükséglet kielégítése lenne a gazdaság célja, és nem pedig egy még csak körvonalai-ban sem behatárolt egyéni érdekből fakadó pénzgyűjtés; a gazdaság célja a sokrétű motivációkból adódó szükségletek kielégítése, nem pedig kiváltságosan egy hajtóerő érvényesítése azon keresztül, hogy a szükséglet kielégítésének indokoltságát minden esetben az örömszerzésre való alkalmasságból vezeti le. /32./

Ezzel paralel: a magyar finanszírozási rendszerben a beteg van a teljesítményért, nem pedig a kórház a betegért.

Az orvostetika alappilléret mindmáig a hippokratészi eskü képezi. „A betegem életrendjét a legjobb tudásom és ítéletem szerint hasznosan írom elő.” A gyógyítás ezen betegközpontúsága a „legfőbb törvény”, ami ha megkérdőjeleződik, a lényeg vész el.

A ma orvoslásban a gyógyítás ezen betegközpontúságát mégis bizonyos tényezők veszélyeztetni látszanak.

A Soproni Kórház 1998–2002 közt érdekeltségi rendszert vezetett be a legjobban teljesítők elismeréseként.

Ugyanúgy, ahogy értelmetlennek látom a privatizációról beszélni addig, amíg az egyes teljesítményeket nem valós költségükön számol el az OEP, és ezeket a pontértékeket – ha azok extrém módon elszaladnak – tetszése szerint törli, adott esetben felezi, ugyanúgy értelmetlennek tartok bármiféle „ellátott darabszámon” alapuló elismerést. Mint máshol hangsúlyoztam, az egészségügyi szolgáltatók teljesítményén én a populáció minél jobb (javuló) mutatóit értem, tehát hogy mennyivel nőtt a születéskor várható átlagéletkor, hogyan csökkent a csecsemőhalandóság etc. Persze az adatok számolására is szükség van, de statisztikai-stratégiai szempontból, illetve a költség–fedezet hozzárendelése, tehát a konkrét finanszírozás céljából. Véleményem szerint az orvosi etikának ezen a területen a következő fundamentumon kellene állnia: *mindenkit kötelező ellátni, aki rászorul, és senkit nem szabad túl- vagy félrekezelni, pusztán a teljesítményfokozás kedvéért, s hogy milyen szinten kell kezelni, arra adnak választ az egészségnyereség-, költséghatékonyság-elemzések, gyógyszer-utilizációs vizsgálatok.*

A racionális gyógyszergazdálkodás és a durva gyógyszerpromóció harca

László Csaba jelenlegi pénzügyminiszter reformelképzelései: „Világosan kell látni, hogy az egészségügy speciális terület, amennyiben itt létezik az indokoltnál jobb ellátás fogalma. Minden egészségügyi ellátásnál van jobb, modernebb és hatékonyabb, de az állam, illetőleg a társadalombiztosítás soha nem volt, és soha nem is lesz abban a helyzetben, hogy minden járulékfizetőnek a széles e féltekén ismert legjobb ellátást nyújtsa, hiszen a legújabb gyógyszerek és ellátások ahhoz túlságosan drágák, hogy mindenki számára hozzáférhetőek legyenek. A feladat tehát az, hogy a magyar egészségügy mindenkor azt a lehető

legjobb megoldást biztosítsa a betegek részére, ami minden hasonló betegségben szenvedő számára elérhető és finanszírozható.” /39./

A kilencvenes évek végén terjedt el a teljesítménypremixálás még háborzongatóbb módja a Soproni Kórházban: minden egyes fekvőbetegért a beutaló, illetve az osztályt vezető főorvos 5000-5000 Ft-ot kapott lehetőleg számla ellenében a járóbeteg-ellátáshoz képest magas finanszírozású HBCS-n alapuló fekvőellátás-térítésből. (Itt 100 000 Ft kb. 10%-os motivációjáról volt szó). Fel is háborodtak a főnövérek értekezletükön: ők és a beosztott orvosok miért nem kapnak, hiszen a tényleges munkát ők végzik, nem pedig a felhajtók. Talán ez a visszásság is hozzájárult a betegek és orvosok nagyarányú elvándorlásához.

A kórházi teljesítmények maximuma nemcsak a pénzügyi oldalon rendítette meg az érdekeltségi rendszer hatékonyságát, hanem humán oldalról is erős kétségek merültek fel (stagnálás időszaka). Ezen időszak alatt a rentabilitást mindig 1-1 meghatározó szakma fejlődése biztosította. /40./

„A gyógyítás gyakorlatát egyre inkább áthatja egyfajta merkantilista szemlélet, amely a finanszírozással szorosan összefügg. A járóbeteg-ellátásban alkalmazott elszámolás a diagnosztikus, terápiás beavatkozásokat nem a valós költségükön számolja el, hanem bizonyos eljárások nyereséget, mások ráfizetést »termelnek«. E tényből adódóan elvben lehetőség teremődik arra, hogy egyes beavatkozásokra azért kerül sor, mert bevételt eredményeznek, másokra azért nem kerül sor, mert deficitet szülnek, egyszóval megtörténhet, hogy bizonyos vizsgálatok, eljárások indikálásában nem az adott beteg érdeke az elrendelés alapja, hanem a pénzügyi érdekesség. Az adott finanszírozási rendszerből adódó csábítások háttérbe szoríthatják a szakma szabályait. A beteggyógyítás helyettesíthető az intézményfinanszírozással, elvben és gyakorlatban egyaránt.

Mindez egy olyan gyakorlatra ösztönözhet, amelynek során az intézeti tartózkodás alatt lebonyolított beavatkozások számát lehetőleg a minimumra próbálják csökkenteni, a programozható vizsgálatokat pedig vagy a prae- vagy a posthospitális periódusban igyekeznek elvégezni. Igaz, hogy társadalmi méretekben a költségek számottevően megszorodhatnak (munkaidő-kiesés, utazások, dupla elszámolás le-

hetősége), nem beszélve a beteg számára elkerülhetetlen többletterhelésről és az ezzel járó kellemetlenségekről.

Mindezen – a minél jövedelmezőbb finanszírozással kapcsolatba hozható – ügybonyolítás kialakított egy újfajta »gyógyító« magatartást, valamint – ezzel összefüggésben – az intézmény által esetenként nyilvánosan is támogatott, új típusú »jó orvos« képet, amely fogalmaknak a szakmaisághoz nem sok köze van. Nyilvánvaló, hogy a hipokratészi eskü betegcentrikus alapelvét a fent részletezett potenciális gyakorlat alapvetően veszélyeztetheti.” /41./

Egy megoldási lehetőség: a gyógyszer-utilizáció

Az Egészségügyi Világszervezet meghatározása szerint a gyógyszer-utilizáció fogalma: „A gyógyszerek forgalomba hozatala, elosztása, rendelése és felhasználása egy adott társadalomban, különös hangsúllyal annak orvosi, társadalmi és gazdasági következményeire” (WHO, 1977). A szoros értelemben vett gyógyszer-utilizáció a forgalomba hozatalt és elosztást nem foglalja magába.

A gyógyszer-utilizáció célja: a gyógyszerhasználat jelenlegi helyzetének, fejlődési trendjének és időbeli alakulásának követése, amelynek eredménye a korszerű, azaz hatékony és biztonságos, ugyanakkor gazdaságos gyógyszerterápia elősegítése.

A gyógyszer-utilizációs elemzések célja tehát lényegében kettős: egyrészt egészségügyi, másrészt gazdasági. Az egészségügyi szempontokat előtérbe állító utilizációs munkák az alábbi kérdések köré csoportosíthatók:

- gyógyszerkészítmények indokolatlanul nagy felhasználása (a vizsgálatok hatástani csoportokra, kiugró felhasználást mutató készítményekre, speciális gyógyszerekre irányulnak, pl. pszichotrop gyógyszerek, vitaminok, antibiotikumok);
- gyógyszerkészítmények indokolatlan mellőzése (az egyes terápiás iskolák gyakorlatának elemzése);
- nem várt terápiás káros mellékhatás vagy gyógyszerkölcsonhatás felismerése és az erre irányuló szélesebb körű vizsgálat elvégzése,
- egy-egy betegségcsoport gyógyszeres terápiájának vizsgálata (első-sorban krónikus betegségekre irányul, célja a gyógyszeres terápiás

felhasználás során nyert újabb információk hasznosítása, egységes terápiás elvek megfogalmazása);

- fekvő- és járóbeteg-ellátás gyógyszerterápiás gyakorlatának elemzése.

A gazdasági szempontok szerint szervezett utilizációs munkák az alábbi kérdések köré csoportosíthatók:

- az egyes készítmények felhasználásának elemzésén keresztül a gyógyszeres terápia hatékonyságának gazdasági kihatásai (betegség időtartamának lerövidítése, bizonyos gyógyszerek gyártásának beszüntetése stb.);
- a gyógyszerészükséglet tervezése globálisan, értékben és az egyes gyógyszerkészítmények vonatkozásában.

Az egészségpolitikai megfontolásoknál az ésszerű költségcsökkentés lehetőségét, a gazdaságosság szempontjait sokáig elhanyagolták. A gazdasági kérdések túlzott hangsúlyozása természetesen továbbra sem lehet az egészségügyi cselekvések meghatározója, de a körültekintő, gondos gazdálkodás – az egészségügyi szempontok alapvető érdekében is – szükségzerű.

A gyógyszer-utilizációs vizsgálatok jelentősége az alábbiakban foglalható össze:

- lehetőség nyílik egy adott gyógyszer esetén farmakoökonómiai vizsgálatok, pl. kockázat-haszon összefüggések elvégzésére;
- adott gyógyszeres terápia relatív és abszolút hatékonysága és biztonsága megítélhető;
- elősegíti az újabb vizsgálatterületek kijelölését, segítséget nyújtanak a bejelentett nem kívánt mellékhatások és gyógyszerkölcsönhatások gyakoriságának és jelentőségének elbírálásához;
- lehetőség nyílik az információs és szabályozó mechanizmusok hatásának mérésére;
- lehetőséget biztosítanak a gyógyszerválaszték, gyógyszerellátás és gyógyszerelosztás programozásához, valamint a társadalom távlati gyógyszerészükségletének tervezéséhez. /37./

Pl. az osteoporosis (csonttritkulás) kezelése esetén extrém alacsony csont ásványianyag-tartalom mellett menopausában levő nőknél 1 csont (pl. gerinc csigolya) törésének, összeroppanásának az elkerülése egy favorit gyógyszerrel 30 millió Ft-ba kerül (Therapeutic Letter, 1997).

Ez csak a gyógyszer ára, ehhez jön még a vizsgálatok, gépek, infrastruktúra, munkaerő költsége. Nem véletlenül figyelmeztetnek professzoraink, hogy nem biztos, hogy azt kezeljük, amit kellene és azzal, amivel kellene, pl. az esések számának csökkentésével, ami hasonló törési kockázatsökkentő hatású. Másrészt, egy törés elkerülése nem örök érvényű, csak azt jelenti, hogy a törés bekövetkezte az idő függvényében (az ún. törési ráta) kétszer annyi év múlva következik be. Lehet, hogy genetikai vizsgálatokkal kellene kiszűrni az eleve törésre hajlamosokat, majd a megelőzésre koncentrálni életmódbeli tényezőkkel, amit megfelelő Ca- és D-vitamindús táplálkozás és csonterősítő tréning jelentene.

Fenti adatok a következőképpen állnak össze: egyáltalán nem biztos, hogy akit kezelünk, gyógyszer nélkül valóban csonttörést szenvedne el élete későbbi szakaszában, továbbá akiket kezelünk, egyáltalán nem biztos, hogy kezelése mellett nem következik be csonttörés, aki hajlamos rá (genetikailag predesztinált rá és életmódjával is „elősegíti”), annál biztos bekövetkezik, csak időben később.

Elemzők kiszámították, hogy a törési kockázat, a törési ráta felére való csökkentéséhez 100 beteget kell kezelni 3 évig. Ilyen értelemben „kerülünk el” egy törést, pontosabban toljuk ki időben a betegek (emberek) bizonyos hányadánál. Ha abból indulunk ki, hogy Magyarországon 1 millió ember szenved csonttritkulásban, ezek a „legjobb” gyógyszerrel való kezelése így 100 milliárd Ft lenne, ami a 2003-as TB-büdzsé teljes gyógyszerkasszájához (240 MRD) viszonyítva abszurd. Egyébként a valóságban a betegek egy tizedét kezeljük. Maradjunk annyiban, hogy a gyógyszercégek nem a magyar költségvetéssel foglalkoznak, nekik igen sokat megér, hogy minél több betegnek írják fel a gyógyszert. Nem is várható el tőlük, hogy ők keressék meg a legrászorultabb beteget, aki a legnagyobb haszonnal fogadja a gyógyszert, ez a szakma, diszciplína irányítóinak és gyakorló orvosainak a feladata (lenne). Ha elfogadjuk, hogy itt egy jó gyógyszerről van szó, mindenképpen határt kell húznunk: egy kritériumrendszer szerint meg kell határozni, hogy az ország a teljes gyógyszerátogatási keretéből áldoz-e, közelítően (arányaiban más kórképek terápiájához) mennyit, kiket és milyen súlyos állapotokban kezel.

Ezen alapelv (mely időről időre aktualizálódhat) szerint etikátlan lesz majd nem kezelni a beteget, és ugyancsak etikátlan kezelni nem rászorulókat. Jelenleg efféle szabályozásnak még csíráit is csak elvétve látni Magyarországon; a csonttritkulás esetében pl. olyan alacsonyán húzták meg a gyógyszer felírhatóságának kritériumát (indikációját), hogy az csak kevéssé szűkíti a betegek körét.

Az Angol Orvosi Kamara egyik etikai vezérelve: a feleslegesen elköltött forrásokkal másoktól (rászorultabb betegektől) vesszük el a gyógyulás lehetőségét.

A krízis jelei a közösségi döntési rendszer ignorálása miatt?

Egyes szociálpszichológiai irányzatok szerint, ahogy az egyén krízisbe kerülhet a megnövekedett terhek, feszültségek hatására, ugyanúgy egy ország is átélheti a talajvesztettség állapotát. Széles körben ismertek már mind az okok, mind a tünetek. 40 év mesterséges izolációja után az elmúlt 10 évben most már a valóságban is mindenki rácsodálkozhatott a nyugati fogyasztói társadalmak áru- és szolgáltatásbőségére, anélkül is akár, hogy külföldre utazott volna: a plázák, a média, mikro környezetünk milliomosai-milliárdosai, ugyanakkor a munkanélküliség riasztó réme, a fagyhalál az utcákon, a szegénység, a devianciák rohamos terjedése, „globális” félelmek a ráktól, a környezetszennyezéstől, időjárás katasztrófáktól, a víz- és élelemhiány, állatfajok kipusztulása, újabb és újabb fertőző betegségek, mint az AIDS, EBOLA, SARS, Kreuzfeld-Jakobs, pártok értékelése nélkül Varsói szerződés helyett NATO, KGST helyett Közös Piac, a vallás tagadása helyett új vallási örületek és szekták, a normális szexualitás helyett a perverzciók korlátlan kiélése, az alkohol és a dohányzás mellett a kábítószer megjelenése, gyermekeink körében az olvasási és számolási nehézségek az információáradat ellenére (vagy következtében), gyáraink eltűnése. A gazdasági életünk, a termelés külső fundamentumokra való helyezése, a tőzsdei kereskedelem megjelenése, bankok gombamód történt elszaporodása és csődjei, üvegseb-program (amennyiben már a szalmazsák adatai sem lehetnek titkosak), érettségi, nyelvvizsga, egyetemi diplomák vétele az ócskapiacra, 50 milliós orvosi műhibaperek, adatvédelem és átláthatóság, esélyegyenlőség deklarálása, de sosem látott polarizáció, túltermelési válságok és nyomor, szaporodás helyett abor-

tuszok, ugyanakkor a 15-ök kétségkívül nagyságrendekkel magasabb életszínvonalra, mindemellett a nyugat gazdasági kudarcai: a recesszió, nyugdíjasok hőmpölygő sztrájkoló tömegei, a közösségi és lakossági szintű eladósodottság, a most már kötelezően előírt felzárkózás során a bennünk kialakuló elégtelenségérzések nyelvtudást, pályázati megfelelést, viselkedést, hovatartozást illetően mind-mind megannyi évtizedes feldolgozási időtartamot követel, úgy, hogy fogódzkodó, segítség nem áll rendelkezésünkre, jóformán semelyik korosztálynak sem. Sőt öngyilkos lesz a pszichiáter, a papok pedofiliájáról olvashatunk, lassan orvosi vény nélkül kaphatók az orvosságok a szupermarketek polcain, az orvosok felhagynak eredeti gyógyító szakmájukkal és ügynököknek, a pedagógusoknak félniük kell a gyermekek és szüleik jogi és egyéb fellépésétől, a 60 éves egykor népszerű színésznő hajnalonta a kukákat járja nylonzacskókkal, múzeumokat, színházakat zárnak be. Utóbbiak a közösségi élet rekvizitjei, szereplői, a társadalom védelme érdekében biztos pilléreként kellene funkcionálniuk, így az egészségügyben igaz, hogy a „magán-, a piaci alapon nyújtott egészségügyi szolgáltatás elérheti a Pareto-optimumot, de a lakosság azon része számára, amelynek nincs biztosítása és szegény, azaz nem tudja megfizetni e szolgáltatásokat, nincs mód e szolgáltatások igénybevételére. Ez a legfontosabb magyarázata annak, hogy a kormányok növekvő szerepet vállalnak az egészségügy ellátásában. A modern társadalmakban – hasonlóan az oktatás kérdésköréhez – széles körű egyetértés alakult ki abban, hogy tekintet nélkül a jövedelmi helyzetére, senki sem zárható ki a megfelelő egészségügyi szolgáltatások köréből, azokhoz mindenki számára biztosítani kell a hozzáférhetőséget, a hozzájutás nem függhet pusztán a jövedelmi helyzettől. Azaz mindenkinek meg kell adni a jogot egy bizonyos egészségügyi szolgáltatás igénybevételéhez. Ez a speciális egalitáriánus felfogás, ami szerint, ha választani, dönteni kell, azt nem a vagyoni helyzet alapján kell megtenni, hanem más kritériumok alapján, például az életkor, vagy aszerint, hogy mekkora a valószínűsége a sikeres operációnak.

Az előbbieknél az a következményük, hogy

- a közösség, az állam az egészségügyi szolgáltatások sokaságát biztosítja, és
- széles körűen szabályozza az egészségügyi szolgáltatást.

Az ellátást illetően az állami részvétel lehet közvetlen és közvetett, illetve ezek bizonyos kombinációja.

A közvetlen állami részvétel alapvető formája a kötelező állami egészségügyi biztosítási rendszer kiépítése. Ez minden állampolgárnak biztosítja az egészségügyi szolgáltatást, és finanszírozása a kötelező egészségügyi hozzájárulás alapján történik. E hozzájárulást a munkavállalók és munkáltatók fizetik be a biztosítási alapba és a bérek %-ában állapítják meg.

A közvetett részvétel adókedvezmény formájában történik. Az egészségügyi kiadásokat levonhatják az adóalapból. Ezek a kiadások lehetnek a magán-egészségbiztosítóknak befizetett biztosítási díjak és egyéb egészségügyi kiadások, például fogászati kezelés költségei. A kombinált megoldás alkalmazása azt jelenti, hogy a kötelező állami biztosítás mellett lehetővé teszik a magánbiztosítók működését is, továbbá az állami biztosítási rendszer nem fedez minden szolgáltatást, illetve ahol az állami biztosítási rendszer nem létezik, ott is bizonyos minimális szolgáltatásokat állampolgári jogon nyújtanak, továbbá az állam jelentős fejlesztési, beruházási támogatásokat ad, például kórházak létrehozásához, egészségügyi szakemberek képzéséhez.

Az egészségügy alaplétesítményeinek (kórházak, járványügyi és mentőállomások) létrehozása, korszerű eszközökkel történő felszerelése ugyancsak hatalmas és lassan (esetenként meg sem) térülő beruházásokat igényelnek. Így az egészségügy ezért is társadalmi ügy, de azért is, mert hiányának bizonyos esetei (például fertőző betegségek) mások egészségét is veszélyeztetik, továbbá a lakosság egészségügyi állapota alapvetően meghatározza az ország gazdasági teljesítőképességét. Az állam szerepvállalása az egészségügy tekintetében is országonként különböző. Minden országban érvényesül azonban az, hogy az állam feladata a közegészségügyi teendők ellátása (járványok, népbetegségek megfékezése), továbbá az állami szociálpolitika részeként bizonyos minimális (például életmentés, balesetellátás) egészségügyi szolgáltatások biztosítása, valamint az egészségügyi intézményrendszer állami felügyelete.” /72./

Nincs haladék

„Nincs haladék. A Központi Statisztikai Hivatal elemzéseiből kitűnik, hogy 1929-33-as világgazdasági válság idején a Magyarországon élőknek jobb életkilátásuk volt a mai, demokratikus viszonyok, jobb jövedelmi körülmények között élőkhez képest. A KSH adatai szerint 2000-ben 135 ezernél többen veszítették életüket, és mindössze 97500 volt az élveszülés. Évente Mohács lakosságával megegyező számú honfitársunk hal meg különféle daganatos betegségekben, s ennek kétszerese a különféle szív- és érrendszeri halálozás.

S ha elfogadják az Egészségügyi Világszervezet megállapítását, hogy a lakosság egészségi állapotáért csak mintegy 10%-ban tehető felelőssé a gyógyító intézményrendszer – a fennmaradó 90%-ért a környezeti hatások, a szociális helyzet és az életmód a felelős –, kiemelten fontosnak kell tartani a népegészségügy javítását.”

Nincs haladék – állítja Nógrádi Tóth Erzsébet. Politikusaink, vezetőink tisztánlátásának hiánya, felelőtlensége, kapzsisága, marakodási hajlama visszafordíthatatlan folyamatok elindítójává, baljós jövőkép testünkbe-lelkünkbe implantálójává lett.

Irodalom:

1. Dr. Mihályi Péter – Dr. Pete Péter: A közösségi döntések problémái az egészségügyben. Egészségügyi Gazdasági Szemle, 2001, 39, 4, 309-315.
2. Prof. Dr. J. Dézsy: Mi az egészségünk értéke? Egészségügyi Gazdasági Szemle 2001, 39, 4, 316-323.
3. Wayne Ellwood: A globalizáció. HVG Kiadó Budapest, 2003.
4. Gyógyszeres fegyvergyártó. Népszabadság, 2003. 05. 27.
5. Fadgyas Gábor: Van remény az egészségügy forrás bővítésére. Népszava, 2001. 01. 23.
6. Tomka János, Hollóközi Béla, Ruzsányi Tibor: Kulcs a Világbanki forrásokhoz. Kórházi informatika, 1997, 4 (6)
7. Varga Attila: Lezárult a Világbanki program. Egészségügyi Menedzsment, 2000. 10. 42-43.
8. Régölyi Pálné: Kórházi információs rendszerek a Világbanki Projekt tükrében Kórházi informatika, 2000, 7, (8)
9. Dr. Bulkáni László: Kockázatkezelés a Világbankhitelből fedezett KTI Rendszerfejlesztési Program során. Kórházi informatika 1997, 4, (12)

10. Tinnyei Mária: Világbanki hitel a sürgősségi rendszerre
11. Komornik Vera: Új cél a sürgősségi betegellátás. Népszabadság
12. Tinnyei Mária: Világbanki kölcsön az egészségbiztosításra. Népszava
13. Sóvári Mónika: Késő van az egészségügy radikális átalakításához. Népszava 1999
14. Dr. Elke Atzler: A globalizáció mint kihívás a genfi székhelyű nemzetközi szervezetek részére. Közlemények. 2002. 05.
15. Az IMF csomagot sürget. Magyar Nemzet 2003. máj. 10.
16. Forrásadót is javasol az IMF. Magyar Nemzet 2003. máj. 13.
17. Csehák alapítványi elnökként folytatja. Népszabadság, 2003. 09. 04.
18. Haiman Éva: Egy politikus legyen optimista. Magyar Hírlap, 2003. 09. 29.
19. Haiman Éva: Drágul az olcsó gyógyszer. Magyar Hírlap 2003. 10. 28.
20. Intenzív segélykiáltás gumikesztyűért. Népszabadság, 2003. 07. 31.
21. Danó Anna: Kevesebb lesz a táppénz? Népszabadság, 2003. 10. 15.
22. Élő Anita Táppénzcsalódás. Válasz. 2003. 10. 24.
23. Nagy N. Péter: A betegségek reménye. Népszabadság, 2003. 07. 10.
24. Rádi Antónia: Százalékot kértek. HVG. 2003. 07. 19. (89)
25. Czirják, Haraszi, Tábori: Prioritásokat is érint a takarékoskodás. Magyar Nemzet 2003. 07. 9.
26. Haiman Éva: Gyógyszereket a rászorulóknak? Magyar Hírlap 2003. 11. 4.
27. Zivkovic Natália: ÁSZ-kritika az egészségügyi büdzsének. Magyar Nemzet 2003. 11. 12.
28. Kun J. Viktória: Felemás reformtervek. Népszabadság, 2003. 09. 18.
29. Horváth Gábor: Európai egészségi szakadék. Népszabadság, 2003. 08. 15.
30. Tóth Kata: A bezárás ellen küzd a Semmelweis egyetem. Magyar Hírlap, 2003. 09. 15.
31. Nagy Pongrác: Gazdaságpolitika. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2001
32. Menyhay Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Akadémiai Kiadó Budapest
33. Kun J. Viktória: Gyógyítatlan gyereklekek, Népszabadság, 2003. 11. 14.
34. Dózsa Csaba: Az OEP finanszírozási elképzelései és egyéb „tévelygések”. Recept
35. Dr. Baranyai Tibor: A Sopron Megyei Jogú Város Erzsébet Kórház Fejlesztési Program 2003-2008
36. Új finanszírozási filozófiát sürget az élet az egészségügyben. Recept, 1997.
37. Vincze Zoltán, Kaló Zoltán, Bodrogi József: Bevezetés a farmaökonómiába. Medicina kiadó Budapest, 2001
38. Danó Anna: Az OEP az orvosgyűrés ellen
39. Kerner Tamásné: Az egészségügyi igazgatás szerepe az egészségügyi gazdálkodásban, kiemelten az Erzsébet Kórházban. Egészségügyi Gazdasági Szemle 2003. 06.
40. Szabóné Farkas Rita: Az érdekeltségi rendszer. Egészségügyi Gazdasági Szemle 2001
41. Dr. Simon Kornél: XXI. Század: A gyógyítás válsága?
42. Danó Anna: Napi több ezer pelenka 150 orvostól. Népszabadság, 2003. 11. 24.
43. Danó Anna: OEP kommandó a kórházakban. Népszabadság, 2003. 06. 12.
44. Zivkovic Natália: Sok az amputáció Magyarországon. Magyar Nemzet, 2003. 10. 29.
45. Zivkovic Natália: Csecsemők kóros súlycsökkenéssel? Magyar Nemzet, 2003. 11. 5.
46. Haiman Éva: Egyre több a fertőzés a magyar kórházakban. Magyar Hírlap, 2003. 06. 13.
47. Az univerzális gyógytea esete. Népszabadság, 2003. 11. 12.
48. Sok a kórházi fertőzés. Népszabadság, 2003. 06. 30.
49. Zivkovic Natália: Rekordkárterítés a biztosítótól. Magyar Nemzet 2003. 07. 8.

50. Nagy V. Rita: Véget vetnek az egyperces gipszelésnek. Magyar Hírlap, 2003. 08. 6
51. Nagy V. Rita: Mások zsebében turkálnak. Magyar Hírlap, 2003. 08. 5
52. Dobozy Pálma: Csapvíz is folyik a gyógyfürdőkben. Magyar Hírlap, 2003. 09. 1.
53. Hamish McRae: A világ kétezer húszban. AduPrint, Budapest, 1996
54. Dr. Vajda Dezső: Egy szuper és öt nagy. Magyar Hírlap 2003. 10. 14.
55. Nagy Gábor: Amerikai egészségbiztosítás, Beteg rendszer. HVG, 2003. 10. 11.
56. Alvin Toffler: Hatalomváltás. Európai Könyvkiadó Budapest 1993
57. Dr. Lentner Csaba: Magyarország Európai Unió csatlakozásának nyitott kérdései különös tekintettel a pénzügyi szektorra. Dr. Lentner Csaba: Tudományos értékeink – Sopron, 2001
58. Blahó Miklós: duzzadó hiány és adósság. Népszabadság, 2003. 10. 11.
59. A nap száma 4,3. Magyar Hírlap, 2003. 10. 17.
60. Farkas Zoltán: Borúban az igazság. HVG, 2003. 10. 13.
61. Dr. Lentner Csaba: Pénzügyi kihívások az ezredforduló Magyarországon
62. Az Európai Unió és Magyarország. Számlap
63. Commission Staff Working Paper on Health and Enlargement (SEC 99-713. June 1999)
64. Minikrach söpört végig tegnap a forint és állampapírpiacon
65. Szabó Eszter: Változatlan marad a jegybanki alapkamat. Magyar Nemzet, 2003. 12. 3.
66. Csákó Attila: Hiteltelen gazdaságpolitika. Magyar Nemzet, 2003. 12. 3.
67. Lőrincné Istvánffy Hajna: Pénzügyek Európában. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1996
68. Prof. Dr. Berentei György: orvos-beteg kapcsolat a XXI. század küszöbén. Orvostovábbképző szemle V. évf. 4. szám 1998. 07.
69. Ficzer Lajos – Forgács Imre: Magyar Közigazgatási Jog. Osiris Kiadó Budapest, 2001
70. Dr. Czibalmos Ágnes: az Európai Unióhoz csatlakozás hatása az egészségügyi ellátórendszerre. Egészségügyi Gazdasági Szemle, 2001, 39, 5, 4003-4
71. Balázs Judit – Ian Barnes – Fáy Péter Emese: Az Európai Unió. Sopron, 1999 (40-41)
72. Hoós János: A közösségi döntési rendszer. Aula, 2002
73. Csengei Gábor: Költséggazdálkodás és forrásallokáció az egészségügyben. Egészségügyi Gazdasági Szemle, 2003. 04.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Almásy Sándor

A független Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai háttere

A volt szocialista világrendszer gazdasági intézményének, a KGST-nek megszűnésével Magyarország elvesztette az államközi szerződésekkel garantált értékesítési piacának – a keleti piacnak – jelentős részét. A keleti piac visszaszerzésére irányuló törekvések esetében az egyik korlátozó tényező, hogy Magyarország, a magyar üzleti körök egy általuk kevésbé ismert, új politikai rendszerekkel állnak szemben. Ez a megállapítás kiemelten vonatkozik Ukrajnára, ahol egyrészt a történelmi múlt – a gyakorlatban az 1991. évig soha ki nem vívott önálló államiság súlyos terhe –, másrészt Ukrajna különböző régiói lakosságának éppen a történelmi múltból fakadó eltérő mentalitása különleges hozzáállást igényel.

A fentiek függvényében a magyar üzleti körök sikeres üzletkötése feltétlenül igényli – igényelné – Ukrajna gazdasága történelmi-politikai hátterének ismeretét mind a múlt vonatkozásában (amelyik jelentős mértékben meghatározta az egyes régiók lakossága – így az üzleti partnereket is – mentalitását), mind különösen a gazdaság politikai hátterét már a függetlenség időszakában. Ezen ismeretek hiánya korlátozhatja a magyar üzleti körök esélyeit a jól felkészült nyugati partnerekkel szemben.

Történelmi múlt – önálló államiságra való törekvés

Ukrajna jelenlegi – a második világháború, majd a teljes függetlenség elnyerése utáni – területén önálló államforma a történelem folyamán nem létezett. Mind a középkorban kialakult egyes – viszonylag független – államformának nevezhető alakulások: Kijevszkaja Rusz, Galíciai-Volinyi hercegség, Kozák Gyepű, mind az újkorban ideiglene-

sen létrehozott államok: az első világháború utáni a Kijev Központi Rada vezetésével Ukrán Köztársaság, a Kelet-Galícia Nyugat-Ukrán Népi Köztársaság, nem fedte a jelenlegi Ukrajna területét. A cári Oroszország uralma alatt Ukrajna – az ukrán etnosz – a jelenlegi területtel szemben északabbra is jelen volt, ugyancsak elvben ukrán etnosz foglalta el a jelenlegi Orosz Federáció Kubány határvidékét a XVIII. század végén, míg a Krím félsziget az Oszmán Birodalom vazallusa – Krími Kánság – volt. A Szovjetunió tagköztársaságai az esetek többségében mesterségesen megvont egymás közötti határvonala viszont jelentős orosz lakosság jelenlétét eredményezte Ukrajna jelenlegi területén.

Ukrajna 1997-ben 51 millió lakosa esetében jelentős a 10-12% orosz nemzeti kisebbség, míg a krími tatár, bolgár, görög, gagauz, lengyel, román, moldván – Kárpátalja esetében megközelítőleg 200 ezer magyar ukrán állampolgár, a jelenlegi területen őslakos – függvényében értelmetlennek tűnik nemzetállamról beszélni. Az 1995. június 8-án elfogadott Alkotmányi Szerződés, amely az Alkotmány elfogadásáig rendezte a hatalom különböző ágazati kapcsolatait, Ukrajnában az államalapítást az ukrán nép szuverén jogának tartotta. Az 1996. június 28-án elfogadott Alkotmányban ugyanakkor már nem szerepel az ukrán nép kizárólagossága az államalapítás vonatkozásában (1. cikkely).

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a teljes függetlenség elnyerése – kivívása – időszakában még az ukrán nemzeti-demokratikus politikai irányzatok is egy federatív államforma létrehozását tartották szükségesnek, egy 5-8 egymástól eltérő mind nemzeti alapon, mind az ukrán nép egyes csoportjainak más-más mentalitását tudomásul véve – federatív terület alapján. Azonban az események alakulása folyamán – nem kis mértékben az orosz befolyás árnyékában – az Alkotmány már egy központi hatalmú – unitáris – államformát hagyott jóvá (2. cikkely), kivételt téve a Krími Autonóm Köztársaság vonatkozásában (134-139. cikkelyek)

Egy saját államisággal gyakorlatilag a történelem folyamán nem rendelkező 50 milliós nép (Ukrajna jelenlegi határain kívül jelentős – mintegy 10 millió –, a volt Szovjetunió többi utódállamában élő ukrán, valamint a nyugati ukrán diaszpóra) törekvése saját függetlensége biztosításáért érthető és teljes mértékben méltányolható. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az önálló államiság minden

feltétele – mind politikai, mind gazdasági vonatkozásban (a volt Szovjetunió integrált gazdasága következménye) – még nem alakult ki teljes mértékben.

Európa keleti – esetleg Közép-Kelet-Európában – területén az 1990-es évek elején megjelent új állam, Ukrajna „megértése” feltételezi a történelmi múlt rövid áttekintését. Ennek hiányában – különös tekintettel az egyes régiók történelmi múltból fakadó, egymástól eltérő helyzetére – nem alakítható ki reális helyzetismeret sem a jelenlegi problémákat illetően, mind a független Ukrajna politikai és gazdasági fejlődése előrejelzése esetében.

A keleti szlávok elkülönülése az ókorban és a középkorban

Közép-Kelet Európa egyes országaiban a „ki volt itt eredetileg és/vagy a kijött előbb” kérdés, sajnos, még mindig központi problémaként szerepel. Ukrajna területén az ókorban a kimer – i. e. 1000. –, szkíta – i. e. 700. –, szarmata – i. e. 200. – törzsek jelenléte történelmi források és archeológiai feltárások alapján bizonyított, ugyanúgy, mint a görög városállamok alapítása a Fekete-tenger északi partvidékén (az i. e. 4000. évben létező tripolszk kultúra fennmaradása, és ennek kontinuitása az ukrán népet illetően, ugyanolyan valóságértékű, mint a „sumér-magyar” rokonság).

Az indoeurópai szláv nép etnogezise – ezt a tételt fogadja el a kutatók többsége – a jelenlegi Lengyelország Visztula tájékára tehető, és mint elvben egységes nép az időszámításunk fordulóján jelenik – jelenhetett – meg. Ugyanakkor nem zárható ki egy korábbi időpont sem a szlávok megjelenésére a jelenlegi sztyepzónától északabbra fekvő erdős sztyep és erdőzóna területén. A szlávok úgynevezett szétköltözése az i.sz. III-IV. századra tehető; nyugati: lengyelek, csehek, morvák, a Balti-tenger partvidékén letelepedő, azóta asszimilálódott egyes törzsek, a jelenlegi Németország területén megmaradt szorbok; déli: szerbek, horvátok, szlovénok (a bolgárok szláv nyelvet felvevő türk törzs); valamint a keleti szlávok elkülönülése.

Történelmileg bizonyított a keleti szlávok – északon: szlovjáni, polovcsáni, krivicsi; északkeleten: vjáticsi, radomicsi, szeverjáni; a középzónában: dregovicsi, drevjáni, poljáni; délen: dulibi, ulicsi, tiberci, fehér horvátok – külön törzsi szervezete már a VI-VII. században. A

keleti szláv törzsek elkülönült jelenléte az Észak-Ladoga és Onyega tavak vonalától délre, keleten a Volga és Oka folyók vonalán, nyugaton a jelenlegi ukrán és belorusz – lengyel határ vonalán –, míg délen a sztyepi zónák északi részén (a Fekete-tenger partvidékére nem terjedt ki huzamosan a szláv törzsek szálláshelye) azért meghatározó, mert a szovjet történetírás a IX. században létrejött Kijevi Rusz nagyhercegség lakosságára vezette vissza a három keleti szláv nép – oroszok, ukránok, beloruszok – eredetét, tehát egy jóval későbbi időpontra.

Kétségtelen, hogy a már a VI-VII. században északon megjelent szlovjáni, polovcsáni, krivicsi, valamint az északkeleti vjaticsi, radomocsi, szeverjáni törzsek már ebben az időszakban keveredtek az ezen területek szomszédságában élő finnugor népekkel, és antropológiailag jelentős az eltérés a déli szláv területek – dulibi, ulicsi, tiberci – leszármazottaival szemben (amit még jobban kiemelt a XIII-XV. századok mongol-tatár Aranyhorda uralom alatt történt fajkeveredés az északi és északkeleti szlávság vonatkozásában). Szembetűnő a jelenlegi Ukrajna középrégiója lakossága – ukránok – hangsúlyozott keleti szláv megjelenése: magas termet, hosszú végtagok, világos hajzat, és ennek alapján esetleg érthető az ukrán nemzeti-demokrata politikai irányzatok az ukránok „felsőbbrendűségét” – keleti szlávok vonatkozásában – hangoztató álláspontja. Ugyanakkor viszont az ukrán nemzeti öntudat „Piemont”-ja – Nyugat-Ukrajna – lakossága ugyanúgy, mint belorusz lakossága, az évszázados lengyel, valamint a lengyel-litván uralom alatt jelentősen keveredett a nyugati szláv lengyelekkel, és megközelítőleg sem jellemző ezeken a területeken a központi régió lakossága kiemelt keleti szláv megjelenése.

A Kijevi Rusz nagyhercegség a történelmi ókorban való kialakulása – elméletileg a normann „hódítók” Kijev 859. évben való megjelenéséhez datálható – a mai napig vitatott. A skandináv normannok a Dnyeperen való déli irányú hajózásuk előtt meghatározott szerepet játszottak az észak-szláv Novgorod városállam-hercegség megalakításában, míg a Kijev környéki poljáni törzs már fejlett központi hatalommal rendelkezett a régióban. A normann Rürich-dinasztia a Kijevi Rusz élén megalapozta a hercegség történelmi szerepét a IX-XIII. század időszakában mint Európa egyik meghatározó hatalmi központját (a kérdés történelmi oldalról való megközelítése külön téma lehet),

amely – belharcoktól legyengülve – Kijevnek a mongol-tatár hódítók általi 1240. évi elfoglalásáig állt fenn.

A keleti szlávok elkülönülésének jelentősége a jelenkori helyzetben Ukrajna nemzeti-demokrata és radikális nacionalista politikai irányzatok által kihangsúlyozott, a korai középkorban kialakult identitástudatának esetében meghatározó. A keleti szlávok hatalmi központjának Moszkvába történt „áthelyezése”, valamint az ukrán területek önálló államformájának megszűnése – a Dnyeprinnenijobbpart területeken évszázados lengyel (lengyel-litván) uralom, a Dnyepártúli-balpart területek a cári birodalom részei – ugyanakkor megkérdőjelez(het)ti az ukrán elkülönült identitástudat korai megjelenését, bár a következő századokban kialakult független államformák Ukrajna jelenlegi területén elvileg nem zár(hat)ják ki az ukrán mint önálló nép – ethnosz – megjelenését már a XIII. századtól kezdve.

Önálló államformák Ukrajna jelenlegi területén a középkorban

Kijev a mongol-tatár hordák elfoglalása után a jelenlegi Ukrajna (és részben a jelenlegi Lengyelország) nyugati területein létrejött Galíciai-Volinyi Hercegségben viszonylagos önállósággal rendelkezett. A Romanovi-dinasztia uralkodó hercegei uralmuk alatt tudhatták a Kárpátoktól északra fekvő, Bresztig terjedő területeket – keleten az orosz nagyhercegséggel, míg nyugaton a jelenlegi ukrán–lengyel határtól 100 km-re nyugati irányban távolabbi határos részeket.

A Galíciai-Volinyi Hercegség meghatározó uralkodója, Daniló 1264-ben bekövetkezett halála után (majd 60 évig uralkodott) a hercegség még megközelítőleg 100 éven keresztül elvben független állam volt. A Romanovi-dinasztia 1323-ban történt kihalása után a rokoni kapcsolatok révén a lengyel Mazoveckij családból származó Boleszláv került uralomra, és a XIV. században bekövetkezett lengyel expanzió hatalma alá vonta Nyugat-Ukrajna galíciai, míg a litván expanzió Nyugat-Ukrajna volinyi területeit, valamint a litván expanzió hatalma fokozatosan kiterjedt nemcsak a jelenlegi Ukrajna Dnyeprinnenijobbpart, hanem a Dnyepártúlibalpart területei jelentős részére is.

A Galíciai-Volinyi Hercegség megszűnésével Ukrajna jelenlegi területén a függetlenség 1990–1991-i kikiáltásáig nem volt központi ha-

talommal rendelkező önálló államforma (leszámítva az első világháborút követő központi és nyugat-ukrajnai államalkotó kísérleteket). A kérdés természetesen – ugyanúgy, mint a Kijevi Rusz esetében – az: mennyiben volt kiemelten ukrán a Galíciai-Volinyi Hercegség? A válasz nem lehet egyértelmű, bár az ukrán nemzeti-demokratikus, és különösen az ezeken a területeken támogatással rendelkező radikális nacionalista politikai irányzatok az ukrán államiság középkorban történő kialakulása tényeként tekintik a hercegséget.

A középkor idején rendkívül összetett a XIV. századra tehető „kozák éra” kialakulása Ukrajna jelenlegi középrégiójában és keleti területein (a déli területek a Krím félszigettel együtt egyértelműen a Krími Tatár Kánság fennhatósága alatt voltak a XVIII. század végéig). A lengyel, valamint a litván expanziótól kevésbé, valamint egyáltalán nem érintett keleti területeken a középkorban kialakult egy független közösség, mind a jelenlegi Ukrajna, mind a Don-vidék területén. A zaporozsei kozákok néven ismert önszerveződött államforma – Zaporozsei Gyepű /Szics/ – kiterjedése a különböző vezetők – hetmanok – uralkodása alatt állandóan változott. A kozákság viszonylag független társadalmi réteg – az Orosz Nagyhercegség, majd a cári Oroszország jobbágyaival szemben létrehozott egy közös termelési formát a mezőgazdaságban, ami függetlenítette a fegyvert fogó férfiakat a földhöz kötöttség terheitől.

A lengyel–lengyel–litván uralom elleni 1648-ban kezdődő felkelés, ami a Dnyeprinnenijobbpart területek felszabadítását tűzte ki célul, meghatározó fordulatot hozott a kozák éra vonatkozásában. Az 1654-ben hetman Bohdan Hmelnickij által megkötött Perejaszlavi Szerződés a kozákságot – az oroszországi cári birodalom szövetségeseiként – jelentős részben megfosztotta független államiságától. A Dnyepr-tülbpart Ukrajna cári fennhatóság alá kerülése az 1660-1670-es évekre datálható, bizonyos autonómiát megtartva a területnek, míg a Dnyeprinnenijobbpart Ukrajna lengyel fennhatóság alá került.

Az orosz cári birodalom nyugati irányban való terjeszkedésével egy időben, az 1768-1775 közötti orosz-török háború befejezése után a cári hatalom felszámolta az addig még létező, hetman irányítása alatt lévő Zaporozsei Gyepű önállóságát, és 1781-ben megszüntette a hetman intézményt is. Ettől az időponttól kezdve a jelenlegi Ukrajna te-

rületén még viszonylagos függetlenséggel rendelkező ukrán államalakulat sem létezett – Lengyelország sorozatos felosztása után nyugati ukrán területek a Habsburg-birodalomhoz kerültek, míg Ukrajna többi területe a cári birodalomhoz tartozott.

A középkor – XVI-XVIII. század – időszakára tehető az ukrán identitástudat kialakulása. Ekkor jelennek meg az ukrán nyelven írott irodalmi művek (az addig használt orosz és ószláv – templomi szláv – nyelvvel egyidejűleg) – meghatározó az oktatás terén a Mogilevi Akadémia létrehozása.

Ukrajna az orosz cári birodalom, majd a Szovjetunió része

Ukrajnát mint az orosz cári birodalom tartományát illetően – a XVIII. század végétől – meghatározó a Moszkva irányából érvényesülő ukránellenesség jelenléte, amelynek csúcspontjaként „értékelhető” az ukrán nyelv törvényen kívül helyezése (az ukránokat kisorosznak nevezték, és az ukrán nyelvet az orosz egyik nyelvjárásának tekintették). Az orosz cári hatalom a jelenlegi Ukrajna keleti és középrégiói területein központi hatalmat vezetett be, és nem adott lehetőséget az ukrán nemzeti eszme kialakulásának. Függetlenül ettől, erre az időszakra datálható az ukrán irodalmi nyelv kialakulása, meghatározóan az ukrán Petőfi – Sevcsenko – költészetének köszönhetően.

Lényegesen más volt a helyzet Nyugat-Ukrajna, a Habsburg Birodalomhoz, majd az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Galícia területén, amely az ukrán nemzeti eszme kialakulása fellegrájának tekinthető a XIX. században.

Az első világháború befejező, majd azt követő éveiben elvben lehetősége adódott egy független ukrán állam kialakítására. A történelmi események rendkívül összetettek az 1917. évet követően. A Hruszevszkij vezetése alatt létrehozott Centralna Rada (Központi Tanács) Ukrajna teljes függetlenségét szorgalmazta. Az 1918. évben a Centralna Radában bekövetkezett bolsevista fordulat Ukrajna és Szovjet-oroszország kapcsolatát szorgalmazta, majd a német és osztrák-magyar megszállás alatt lévő területeken a Petrulja által képviselt nemzeti eszme kerekedett felül. A Szkoropadszkij által létrehozott hetmanscina az 1918. év végén diplomáciai kapcsolatokat létesített 12 országgal, amelyek Ukrajnát független államnak tekintették. Ugyanakkor a

Centralna Rada utódként alakult Direktórium a probolsevik Vinnyicsenko és Petulja vezetésével Szkoropadskij ellen lépett fel. 1919-ben a Moszkvából irányított hadsereg megszüntette Ukrajna kétes értékű függetlenségét.

Nyugat-Ukrajna – a volt osztrák–magyar monarchiabeli Galícia – területén az 1919–1920-ban létrejött, elvben önálló Nyugat-Ukrán Népi Köztársaság az 1920-ban kötött rigai békeszerződésben a Szovjet-ország és Lengyelország közötti Zbrucz folyó határvonalának – „felülvizsgálatát” szorgalmazta egy önálló ukrán állam létrehozásával, amely azonban a lengyel szervezett hadsereg támadása következtében megszűnt létezni.

1920–1939 között Ukrajna mint Szovjetország, majd a Szovjetunió tagállama az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság néven szerepelt. Az 1920-as évek elején Moszkva még bizonyos függetlenség illúzióját engedélyezte Ukrajnának – 1923-ig Ukrajna közvetlen gazdasági szerződéseket köthetett. Jelentős volt az ukrán nyelv hivatalos használatban való alkalmazása, és az oktatás terén való előretörése. Ez a viszonylag kedvező időszak azonban Sztálin hatalomátvételével véget ért. A Szovjetunió iparosítását biztosító mezőgazdasági átszervezés – kollektivizálás – az 1932–1933. évek éhínségéhez vezetett (több millió áldozat), és a kuláklisok alapján több százezer ukrán földműves került kitelepítésre. Ebben az időszakban az ukrán kultúra és a nyelvhasználat visszaszorult, és ez az állapot maradt meg mind a második világháború előtti, mind utáni időszakban.

A lengyel fennhatóság alatt lévő Galícia és Voliny esetében ugyancsak meghatározó volt az ukrán kulturális és oktatási irányzatok visszaszorítása, a lengyelek betelepítése Nyugat-Ukrajna területeire. Ugyanakkor az ukrán nemzeti eszme képviselői itt viszonylag szabadon fejthették ki tevékenységüket. Az 1939. évben a visszacsatolt nyugat-ukrán területeken rövid idő alatt bevezetésre került a szovjet rendszer ennek minden következményével együtt: a lengyel lakosság kitelepítése, retorziók az ukrán nemzeti eszme képviselőivel szemben.

Az 1941–1945 közötti időszak – második világháború – Ukrajna gazdaságának majd teljes megsemmisüléséhez vezetett. Az 1940-es évek második fele, majd az 1950-es években történt helyreállítási

munkák és az új ipartelepítés viszont meghatározta Ukrajna gazdasági potenciálját a volt Szovjetunióban.

Külön elemzést igényel(het) az 1941–1950. években Nyugat-Ukrajna területén a nemzeti felszabadító mozgalom – ismert nevén „banderisták” – tevékenysége. A világtörténelemben talán egyedülálló eset: a német megszállás alatt hét különböző fegyveres erő tevékenykedett (részletesen esetleg egy külön tanulmányban): a német megszállók, a szovjet földalatti mozgalom, az egyes ukrán nacionalista irányzatok, a különböző lengyel irányzatok részéről Galícia, Voliny és részben a jelenlegi Lengyelország keleti területein, és mindegyik gyakorlatban harcolt a többi hat ellen. Az 1941–1950. évek eseményeinek utóhatása még mindig érezhető – 1944-ben a Nyugat-Ukrajna területére lépő szovjet hadsereg alakulataiban jelentős volt a Közép- és Kelet-Ukrajna területeiről besorozottak száma, és ezek (is) – etnikai ukránok – harcoltak az ukrán nacionalisták ellen.

A fentiek függvényében világossá válhat az a tény, hogy Ukrajna, mint független köztársaság egyrészt nem nemzetállam – a jelentős orosz és/vagy orosz ajkú lakosság a keleti és déli területeken, valamint a nemzeti kisebbségek léte –, másrészt az etnikai ukránok között is jelentős az eltérés mind a nemzeti identitástudat, mind a mentalitás vonatkozásában. Feltételezhető, hogy az etnikailag ukrán nép egységes nemzetté válása még hosszabb időt igényel.

Ukrajna függetlenné válásának politikai háttere

Az előző fejezetben részletes(ebb)en ismertettük a történelmi múlt összes objektív és szubjektív buktatóit egy független Ukrajna létrehozását illetően. Kétségtelen tény, hogy az 50 milliós ukrán nép nemzeti önállóságra való törekvése a történelem folyamán – az ukrán ethnosz kialakulása után – mindig jelen volt. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az Ukrajna jelenlegi területén élő lakosság esetében – még az etnikai ukránok között is – a függetlenségre való törekvés különböző erővel jelent meg. Ukrajna teljes függetlensége ugyanakkor feltételezhetően nem jöhetett volna létre a volt Szovjetuniónak az 1980-as évek második felében történt nemcsak gazdasági, hanem politikai leépülése nélkül.

A volt szocialista tábor katonai szövetsége, a Varsói Szerződés, gazdasági együttműködés, a KGST megszűnése, valamint a „berlini fal” leomlása – a két Németország egyesülése – maga után vonta a Kelet-Közép-Európa országaiban a rendszerváltást – legalábbis lehetővé tette a rendszerváltás kezdeményezését. Ugyanakkor belpolitikai téren is lényegesen gyengült Moszkva meghatározó súlya – itt elég utalni az SZSZKSZ, akkor még egységes Szovjetunió két tagköztársasága, Örményország és Azerbajdzsán között kitört, és a központ által le nem rendezett fegyveres konfliktusra a Karabach kérdésben. Az egyes tagköztársaságokban felerősödtek a Moszkva által kezelhetetlen elszakadási tendenciák (ezen tendenciák erőszakos úton történő visszaszorítása – Tbiliszi, Vilnyusz – nem hozott eredményt).

Ukrajna esetében összetettebb volt a helyzet (a balti államokhoz vagy Grúziához viszonyítva). Egyrészt az Ukrajna területén élő mintegy 10-12 millió orosz, másrészt a központi régió ukrán nemzetiségű lakosságának hiányos identitástudata a függetlenség elnyerésére – kivívására – fékező tényezőként jelent meg.

A Szovjetunió végnapjai, a függetlenségre törekvés

A volt Szovjetunió előbbieken említett gazdasági és politikai leépülése törvényszerű folyamatnak tekinthető, a XX. században minden világimpérium megszűnt létezni. A gorbacsovi éra – „peresztrojka” – csak felgyorsította az eseményeket.

Ukrajnában az 1990. márciusi parlamenti választások (Legfelsőbb Tanács képviselőinek választása) először adtak lehetőséget több jelölt indítására a 450 egymandátumos választási körzetben. A megválasztott képviselők többsége ugyan még a nomenklatúra soraiból került ki – ezek hozták létre az úgynevezett „237”-ek blokkját –, azonban a mandátumok mintegy egynegyedét a Demokratikus Blokk jelöltjei – támogattottjai – kapták, tehát Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában megjelent a legitim ellenzék.

Az előzmények. Az 1989. év folyamán felerősödött az ellenzék tevékenysége, meghatározóan politikai vonalon. Ukrajna nyugati területein jelentős támogatással bírt az „Ukrán Helsinki Szövetség”, amely az 1975. évi Helsinki Egyezmény betartása ellenőrzését tűzte ki feladatául, az „Oroszlán Társaság” (későbbiekben eltűnt a színtérről). Uk-

rán nemzeti érzelmű írók, költők – Dracs, Pavlisko, Javorinszkij – támogatásával, akik ugyan korábbi műveikben az elfogadott politikai vonalat jelenítették meg, 1989. tavaszán megalakult az Ukrajna Népi Mozgalma (mozgalom = ruch). A Ruch 1989. március 8-10-i alakuló ülésén Kijevben már megközelítőleg 280 ezer támogatóval rendelkezett. Az elfogadott program az ukrán nyelv és kultúra újjászületését irányozta elő, politikai vonalon Ukrajna függetlenségének elnyerését tűzte ki célul. Azonban, bár az alakuló ülés Kijevben volt, a Ruch támogatottsága meghatározóan a nyugati területekre – Galícia, Voliny – korlátozódott, míg a keleti területek lakossága nem tanúsított politikai aktivitást.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában a nomenklatura „237”-ek blokkja, mint már említettük, abszolút többséggel rendelkezett. Azonban a parlamentben helyet foglaló Ukrán Kommunista Pártja tagjai nem tud(hat)ták függetleníteni magukat a kialakult – esetenként túlfűtött – nemzeti eufóriától, egyesek az események hatása alá kerültek. A parlament Demokratikus Blokkja képviselőinek – Csernovil, Lukjanenko, a Horiny testvérek – kezdeményezésére a Legfelsőbb Tanács 1990. július 16-i határozatával – tehát a SZSZKSZ elvben még központi hatalmi időszakában –, deklarálta Ukrajna állami szuverenitását. Ezt követően Ukrajna politikai vezetése képviselőit külföldön több esetben mint független állam vezetőit fogadták.

Az 1990. év végén, valamint az 1991. év első hónapjaiban azonban lényegesen gyengült az ukrán nemzeti függetlenségi politikai irányzat határfoka, nagyfokú visszarendeződés volt tapasztalható. Jellemző, hogy 1991. márciusában a Gorbacsov által kezdeményezett egy „a szövetséges köztársaságok megújított szövetsége” népszavazáson Ukrajna lakosságának abszolút többsége igennel szavazott. Függetlenül az 1990. július 16-i Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa függetlenségi határozatától, gyakorlatilag megmaradt a központi – Moszkva – irányítás minden – párt, állami szervek – vonalon.

1991 eseményei – Ukrajna függetlenségének kikiáltása

Az 1991. augusztus 19–20-án Moszkvában lezajlott hatalomátvételi kísérlet – és annak bukása – új helyzetet teremtett. A Kijevben lévő erőszervezetek vezetőinek követelését a hatalomátvétel támogatását

illetően Kravcsuk, a Legfelsőbb Tanács elnöke – gyakorlatilag Ukrajna első számú politikai vezetője, mivel a Kommunista Párt nem rendelkezett hatalommal – elutasította (pontosabban elhatárolta magát az eseményektől, hivatkozva Ukrajna deklarált függetlenségére).

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1991. augusztus 24-i ülésén döntő többséggel – egy ellenszavazattal – elfogadta az „Ukrajna függetlensége kikiáltása” okmányt. Az okmány preambulumban, hivatkozva az 1991. augusztus 19-i moszkvai hatalomátvételi kísérletből fakadó „Ukrajna halálos veszélyeztetésére”, folytatva Ukrajna ezeréves államalkotásra való törekvését és az ENSZ alapokmány biztosította népek önmegvalósítás lehetősége alapján: kikiáltja Ukrajna függetlenségét és Ukrajna – független Ukrán állam – megalapítását.

A balti országok – Észtország, Lettország, Litvánia – 1991 szeptemberében „de facto” kiváltak a Szovjetunióból, az impérium felbomlása visszafordíthatatlanná vált. Ukrajna politikai vezetőinek a kommunista pártból való kilépése gyakorlatilag megszüntette az SZKP vezető szerepét.

Az 1991. december 1-i ukrán össznépi referendum döntő többséggel jóváhagyta a Legfelsőbb Tanács „Ukrajna függetlensége kikiáltása okmány”-t. Jellemző a helyzet alakulására, hogy míg a nyugati – ukrán nemzeti érzelmű – területeken az igen szavazatok 95–98%-os arányban voltak, addig a keleti – orosz és/vagy orosz ajkú – területeken is a lakosság 80–85%-a Ukrajna függetlenségét támogatta, és a Krím félszigeten is a függetlenség kikiáltása támogatása többséget kapott.

Az 1991. december a Szovjetunió szláv tagköztársaságai vezetőinek – Jelcin, Kravcsuk, Suskevics – „Belovezsszkaja Puscsa” megkötött egyezménye jogilag is megszüntette a Szovjetuniót, és Ukrajna függetlensége realitássá vált.

Jelen esetben azonnal idekívánkozik egy előrebocsátás (részletesen a továbbiakban). Ukrajna függetlenségének össznépi támogatása meghatározóan az ország gazdasági potenciálja túlbecsülésén alapult, feltehetően, hogy a független Ukrajna biztosítani fogja az életszínvonal jelentős emelését.

Ukrajna államformája – elnöki-parlamentari köztársaság

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna államalkotó mibenlétét illetően azonnal központi kérdésként szerepelt az államforma pontosítása. A szovjet érában az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság esetében, függetlenül a választott – gyakorlatilag kijelölt – Legfelsőbb Tanács képviselőtestületétől, a hatalom első számú letéteményese a párt volt, a Moszkvának – Központi Bizottságnak – alárendelt (demokratikus centralizmus) Ukrajna Kommunista Pártja, annak első titkára (minden esetben az SZKP Központi Bizottságának a tagja).

A függetlenné válás paradoxona, hogy az 1990–1991-ben Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elnöke Kravcsuk, az Ukrán Kommunista Párt ideológiai titkára volt. Az 1991. december 1-jei elnökválasztáson ugyancsak Kravcsuk kapott többséget a nemzetidemokrata jelöltekkel – Csernovil, Juchnovszkij, Lukjanenko – szemben. Más kérdés, hogy Kravcsuk elnöki tevékenysége alatt minimum „félfordulatot” tett – meghatározóan képviselte Ukrajna függetlenségét, és az 1994. évi elnökválasztáson a nyugati területek ukrán nacionalista elektorától támogatva szenvedett vereséget – az elnökválasztás második fordulójában a keleti területek által támogatott Kucsmaival szemben. (Ukrajna szavazásra jogosult lakosságának 48%-a a keleti és déli területeken található, míg a nyugati területek a szavazók mindössze 22%-át képviselik – az indifferens közép régió a szavazók 30%-a.)

A törvényhozó és a végrehajtó hatalom intézményei Ukrajnában

Ukrajna törvényhozó hatalmi intézménye a még az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság 1978. évi Alkotmánya alapján 450 fős Legfelsőbb Tanácsa (Verchovna Rada). A függetlenség éveiben 1993. november 18-án elfogadott választási törvény egymandátumos közvetlen választási rendszert irányzott elő. a 450 választási körzetben több jelölt lehetőségével, és ez szerepelt Ukrajna 1996. június 28-án elfogadott Alkotmányában is általános tételként (megjegyezhető, hogy a választási törvény a választási körzetek kialakítása esetében előírja mind a megközelítőleg egyenlő számú választókat az egyes körzetekben, mind körzetek az egy tömbben élő nemzetiségeinek figyelembevételével való kialakítását, ami lehetővé tette Kárpátalja magyarsága számá-

ra Ukrajna Legfelsőbb Tanácsába minimum egy képviselő delegálását – a választási törvény 11. cikkelye).

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa VII. ülészaka – 1997. év januári kezdet – parlamentképviselő-választási törvénymódosítást hajtott végre, vegyes változatot irányoz elő: 50%-ban egyéni egymandátumos körzetből közvetlen választással, 50% pártlista. A pártlista vonatkozásában bejegyzett pártok vagy választási blokkok jöhetnek számításba abban az esetben, ha Ukrajna összes, a választáson megjelent szavazói 4%-a rájuk szavaz (megjegyezhető, hogy a törvény nem teszi lehetővé társadalmi-kulturális szervezetek pártlistáját, míg pártok szervezése nemzetiségi alapon Ukrajna törvényei alapján nem lehetséges).

A Legfelsőbb Tanácsban jelen lévő politikai irányzatok és érdekcsoportok függvényében jelenleg három megközelítőleg egyenlő erő létezik – a baloldal, centrum, jobboldal –, ami az esetek többségében megnehezíti (esetenként lehetetlenné teszi) a törvényalkotást (megjegyzés: az egyes politikai irányzatokat a következő fejezetben elemezzük részletesebben). Esetleg kiemelhető, hogy a Legfelsőbb Tanács elnöke Ukrajna politikai rendszerében lényegesen nagyobb súllyal rendelkezik, mint például a magyar parlament elnöke.

A végrehajtó hatalmat illetően egy bizonyos kettősség áll fenn. A Miniszteri Kabinet a végrehajtó hatalom fő letéteményese, elnökét az Alkotmány alapján a Legfelsőbb Tanács javaslata birtokában – pontosabban egyeztetve a Legfelsőbb Tanáccsal – az államelnök nevezi ki (114. cikkely). A miniszteri kinevezések ugyancsak az államelnök hatáskörébe tartoznak, viszont csak a miniszterelnök felterjesztése alapján. Ugyanakkor az államelnök az Alkotmány értelmében a Legfelsőbb Tanács beleegyezése nélkül felmentheti a miniszterelnököt (106. cikkely 9. pont), ami jelentős politikai bizonytalanság forrása.

Ukrajna állami intézményrendszerében különleges helyet foglal el az államelnök és az elnöki adminisztráció, valamint Ukrajna Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanácsa (az elnöki-parlamenti vagy parlamenti-elnöki államforma kérdéskör részletesebb taglalása a következő „Ukrajna Alkotmánya” paragrafusban).

Az államelnök végrehajtó hatalomban betöltött szerepe az elfogadott Alkotmány alapján bizonyos csorbát szenvedett, az elnök nem egyértelműen a végrehajtó hatalom egyetlen letéteményese. Ezt a bi-

zonytalanságot ellensúlyozandó működik az Elnöki Adminisztráció, amely felépítésében gyakorlatilag ismétli a Miniszteri Kabinetet, bár az Alkotmányban nem szerepel mint intézmény (az Alkotmány értelmében az államelnöknek joga van tanácsadó szervezete létrehozására, az elnöki adminisztráció viszont tevékenységében lényegesen átlépi a tanácsadói hatáskört).

Ugyanakkor az Alkotmányban szerepel Ukrajna Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanácsa az államelnök elnökletével (107. cikkely).

Ukrajna Alkotmánya

Az 1996-ban történt alkotmányozási folyamat összetett és ellentmondásos volt. Az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság 1978-ban jóváhagyott Alkotmánya a számtalan kiegészítés és változtatás miatt gyakorlatilag használhatatlannak bizonyult. Ukrajna új alkotmánytervezete a Legfelsőbb Tanács ülésain nem kapta meg a minősített többséget. A helyzet ideiglenes megoldásának az 1995. június 8-án elfogadott Alkotmányi Szerződés bizonyult, amelyik egy év időtartamra – az új Alkotmány elfogadásáig – szabályozta a hatalom különböző intézményeinek kapcsolatait. Megjegyezhető, hogy az Alkotmányi Szerződés hangsúlyozottan egy elnöki-parlamentari – sőt elnöki – államformát irányzott elő, ahol az államelnök önhatalmúan nevezi ki a miniszterelnököt, alakítja ki a Miniszteri Kabinetet (22. cikkely). Az államelnök jogkörébe került a Legfelsőbb Tanács feloszlításának lehetősége, amennyiben a Tanács által elfogadott és az államelnök által vétó alá helyezett törvényeket ismételten jóváhagyja – tehát Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa gyakorlatilag meg volt fosztva törvényalkotási lehetőségeitől (23. cikkely).

Az Alkotmányt előkészítő bizottság, majd a külön munkacsoport 1996. május 5-i dátummal benyújtotta az új Alkotmány tervezetét, amely ismét egy elnöki-parlamentari államformát szentesített volna. A Legfelsőbb Tanács ellenállása miatt ez a tervezet ismét nem került elfogadásra, viszont az Alkotmányi Szerződés érvényességének egy éves határideje a lejáráshoz közeledett. Kucsma államelnök, élve az Alkotmányi Szerződésben biztosított jogával, az Alkotmány elfogadására (ismételten: elnöki-parlamentari államforma) össznépi referendum kiírását helyezte kilátásba.

Feltételezhetően az össznépi alkotmányreferendum esetleges negatív eredménye – nem jelenik meg a szavazók 50%-a, nem fogadják el az alkotmánytervezetet (a baloldali politikai irányzatok a tervezet ellen léptek fel) – vonzatában, a Legfelsőbb Tanács egyeztető bizottság által kidolgozott kompromisszumos alkotmánytervezet hagyott jóvá 1996. június 28-i (hajnalig tartó) ülésén. Ukrajna Alkotmánya elvben egy parlamenti-elnöki államformát irányoz elő, ahol azonban – gyakorlatban – az államelnök jogköre a meghatározó.

Ukrajna politikai és gazdasági helyzetének összefüggései

A posztoszocialista országokban – ez érvényes mind Kelet-Közép-Európa, mind a volt Szovjetunió volt tagállamaira –, az 1989–1991-ben bekövetkezett politikai rendszerváltozás előtérbe helyezte a gazdasági reform elkerülhetetlenségét. A piacgazdaságba való átmenet időszaka a „vadkapitalizmust”, a tőke elsődleges felhalmozódását idézi elő ezen országok többségében. A folyamat természetes velejárója a politika és a gazdaság szoros összefonódása, a gazdasági érdekcsoportok – nyugodtan lehet klánoknak titulálni őket – politikai támogatottsága meghatározó szükségszerűséggé vált.

Ukrajnában a helyzet némiképpen eltérő a Kelet-Közép-Európa országaival szemben. Míg ott a rendszerváltás egyes politikai irányzatai hozták létre gazdasági érdekeltségeiket, addig a FÁK országaiban a kialakult – esetenként már meglévő, de csak ezekben az években legalizálódott – érdekcsoportok kerestek – és találtak – politikai támogatottságot. Ez a megállapítás különösen érvényes az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa centrum frakciót illetően, ahol a frakciók többségükben párton kívüli képviselői az egyes területi vagy ágazati klánok érdekeinek a megjelenítői.

Természetesen az érdekcsoportok képvisellete nem – legalábbis nem minden esetben – jelenti az árnyékgazdaság egyes klánjai érdekeinek lobbyszását, jelen van a teljesen legális érdekképviselés. Ugyanakkor ágazati szinten meghatározó az agrárlobby jelenléte Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa Parasztpárt és Agrárpárt frakcióiban, ahol a képviselők a mezőgazdaság érdekeit – és mint többségükben mezőgazdasági üzemek vezetői, saját érdekeiket védik.

A különböző gazdasági érdekcsoportok politikai háttere

Ukrajna gazdaságában az elvben elkülöníthető területi és ágazati érdekcsoportok – és politikai hátterük – több esetben összefonódnak (a területi elkülönülés különösen erős a FÁK közép-ázsiai – és részben kaukázusi – köztársaságaiban az egyes törzsi klánok vonatkozásában, amelyek megtartották az ó- és középkorbeli elkülönüléseket).

Ukrajna esetében makroszinten az ágazati érdekcsoportok közül kiemelhető a Donbász régió nyersanyag – meghatározóan a szén –, a keleti régió Dnyepropetrovszk központtal ipari – jelentős részben hadiipari –, a középrégió Kijev központtal ipari, valamint a nyugati területek Lvov központú ipari és nyersanyag (szén, kőolaj, földgáz) érdekcsoportjai megfelelő politikai háttérrel.

A Donbász szénklán – Doneck és Luganszk területek – esetében meghatározó a veszteségesen termelő szénbányászat kiemelt állami támogatásának a biztosítása (ez a szén érdekcsoport emelte a miniszterelnöki székbe az 1994-ben a Donbász bányászok a gazdasági életet megbénító sztrájkja után Zvjágilskij-t, aki csak 1997-ben tért vissza önkéntes – Izrael – száműzetéséből). A szénklán politikai támogatottsága esetében nem hagyható figyelmen kívül a különböző politikai irányzatok együttműködése. Így a keleti területeken rendkívül erős kommunista párt – az elvben baloldali beállítottságú orosz és/vagy orosz ajkú lakosság nagymértékben függő helyzetben van a bánya- és részben a kohóipar működésétől.

A Dnyepropetrovszk ipari – hadiipari – klán kérdése összetettebb. Még makroszinten is a közelmúltban elkülöníthető volt Dnyepropetrovszk és a Harkov érdekcsoport. Ugyanakkor Ukrajna felső politikai vezetésében kétségtelen a Dnyepropetrovszk klán meghatározó szerepe – más kérdés, hogy két, esetenként egymással szembenálló csoportban. Az államelnök Kucsma Dnyepropetrovszk iránti kötődése ismert, és mind az elnöki adminisztrációban, mind az Ukrajna Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanácsában a Kucsma-vonalat támogatók bírnak a kulcspozíciókat.

Külön elbírálást kaphat az ugyancsak Dnyepropetrovszk központú, meghatározóan az energetikai iparban jelenlévő érdekcsoport.

Az elvben Kijev központú ipari érdekcsoport Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa egyes frakcióihoz – egyes politikai irányzatokhoz – való kötődése nem meghatározó.

Az említett három ipari érdekcsoport politikai támogatást kereső – és találó – tevékenységével ellentétben a nyugati területeken jelenlévő ipar – részben szénbányászat, kőolaj- földgázkitermelés – esetében meghatározó a politika prioritása. A nemzeti-demokrata és radikális nacionalista irányzatok elvben maguk mögött tudhatják a gazdasági érdekeket megjelenítő köröket (ellenkező esetben a gazdasági érdekcsoportok tevékenysége nem biztosított). Más kérdés, hogy az egyes jobboldali politikai irányzatok egymás közötti vetélkedése az elektorát elnyerése érdekében az adott helyzetben melyik gazdasági klán támogatását – pénzügyi támogatását – élvezzi.

A gazdasági érdekek megjelenése Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában

Az előzőekben ismertettük Ukrajna gazdasági érdekcsoportjainak támogatottságát globális aspektusban. Most az egyes klánok lokális érdekeltségét elemezzük a gazdaság egyes szféráiban.

Ukrajna gazdasági fejlődését meghatározóan befolyásolja az energiahordozók ellátásbiztosítása, figyelembe véve azt a tényt, hogy míg a szénvagyon elvben lehetővé tenné az önellátást, addig a szénhidrogén energiahordozók esetében elkerülhetetlen a nagy volumenű import. A szénkitermelésnél és -felhasználásnál a felhasználás az 1990. évi 127 millió tonnáról 1995-ben 81 millió tonnára esett vissza, és Ukrajna saját termeléséből szükségleteinek csak 81%-át tudta biztosítani. A Donyeck szén érdekcsoport esetében korlátozó tényező, hogy a keleti területeken lévő bányüzemek abszolút többségében a kitermelés veszteséges – egyes esetekben egy tonna szén önköltsége meghaladja a 300 USD-t (a Lengyelországból importált szén 40-50 USD/tonna). Ebben a helyzetben a szénklán a terület lakossága általi támogatottságát csak a szénkitermelés állami támogatásának kiharcolásával biztosítja.

Ukrajna gazdaságának egyik legproblematikusabb kérdése a kőolaj- és földgázszükséglet biztosítása meghatározóan az Oroszországból történő importból (a kőolaj esetében folyamatban van a Kaszpi-tengeri slejf – Azerbajdzsán – kitermelésből származó import lehető-

ségének realizálása, míg a földgáz esetében a Türkmenisztánból érkező import a behozatal 20-25%-a).

A gazdasági érdekcsoportok Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában elsősorban a földgázimport elosztásában jelennek meg. A földgázkitermelés Ukrajnában a szükségletek mindössze 20-22%-át biztosítja, az import meghaladja az évi 60 milliárd m³-t. Az import elosztásában érdekelt csoportok közül kiemelhető az „Ukrajna egységes energetikai rendszere” korporáció.

Erősnek tekinthető az agrárlobby támogatottsága Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában – mind az eredeti Parasztpárt, mind a pártból kivált Agrárpárt frakciók képviselői részéről. Követelései a mezőgazdaság támogatását illetően elvben megalapozottak, kérdés, hogy a költségvetés tudja-e biztosítani ezeket a támogatásokat. Ugyanakkor megkérdőjelezhető az agrárlobby a felső politikai vezetésben jelenlévő személyeinek a mezőgazdaság vetőmagellátásában és a géppark felújításában megmutatkozó nyugatorientáltsága.

Az általános – ágazati – gazdasági érdekek, pontosabban az egyes gazdasági klánok érdekei, a népgazdaság egyes ágazatai esetében jelentősnek tekinthető a területi érdekek lobbyszása Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában.

Elvben elfogadható, hogy a megválasztott képviselők – pártállástól vagy frakciójuktól függetlenül – az adott választási körzet gazdasági érdekeit jelenítik meg a Legfelsőbb Tanácsban. Ebben a vonatkozásban azonban kivételként értékelhető a Nugat-Ukrajna – Galícia, Voliny – területéről mandátumot szerzett képviselők tevékenysége, akik abszolút többségükben a politikai kérdéseket helyezik tevékenységük központjába.

Ukrajna gazdasága – a függetlenné válás „ára”

A Szovjetunió megszűnése után az utódállamok közül Ukrajna területét tekintve – 604 ezer km² – a harmadik (az Orosz Föderáció és Kazahsztán után), míg lakossága esetében – 51 millió lakos – a második (Orosz Föderáció után) helyet foglalta el.

Az utódállamok esetében nyugati szakértők Ukrajna gazdasági potenciálját értékelték a legmagasabbra. Ebben közrejátszott a köztársaság fejlett ipara – gépipar, fémkohászat – és az a tény, hogy a világ

csernozjom talajának mintegy 1/3-a Ukrajna területén található. Ugyanakkor a Közép-Ázsia és részben a Kaukázus nyersanyagokban és energiahordozókban esetenként kiemelkedően ellátott szovjet utódállamai őshonos lakossága jelentős része alacsony szakképzettségével – valamint a még meglévő középkori feudális társadalmi viszonyok negatív hatásával – szemben Ukrajna lakossága esetében jelen volt a képzett munkaerő mind az iparban, mind a mezőgazdaságban.

Azonban – az ipar vonatkozásában a szakértői vélemények nem vették figyelembe a volt Szovjetunió gazdasága integráltságának Ukrajna számára negatív következményeit, az agrárszféra esetében pedig azt a tényt, hogy a köztársaság mezőgazdasági területének jelentős része az úgynevezett kritikus termelési zónában van, hótakaró nélküli, 20-25 °C átlaghőmérsékletű téli hónapok, az aszályos nyár nem teszik lehetővé a biztonságos termelést.

Függetlenül ettől, a nyugati szakértők véleménye tudatában a nemzeti demokratikus politikai irányzatok – és ehhez a nézethez csatlakozott keleti területek lakossága az 1991. december 1-jei Ukrajna Függetlenségi Referendumuma esetében – a függetlenség kivívását a gazdasági fejlődés alapjának tekintették. Az eredmények ismertek. Mind az ipari, mind a mezőgazdasági termékek termelési mutatói 1990-hez viszonyítva 30-50%-kal estek vissza, és a lakosság reáljövedelme az 1990. évhez képest kevesebb, mint a fele.

A volt Szovjetunió gazdasága integrációjának következményei

Függetlenül attól, hogy a volt Szovjetunió vagyoniának az utódállamok közötti szétosztása nincs közvetlen kapcsolatban a gazdaság integráltságának negatív következményeivel, Ukrajna esetében az 1992-ben megkötött úgynevezett „O” variáns egyezmény – Oroszország átvállalta a volt Szovjetunió külföldi adósságainak visszatérítését, míg Ukrajna (és a többi utódállam külön szerződésekben) lemondott a volt Szovjetunió aktívumairól – Ukrajna számára rendkívül kedvezőtlen volt. Míg Oroszország esetében a nyugati pénzügyi intézmények jelentős visszafizetési átütemezést engedélyeztek – tehát a passzívumok nem terhelik Oroszország folyó költségvetését –, addig az aktívumok esetében Ukrajna (és a többi utódállam) nem kapott információt a kül-

földi ingatlanok értékéről, az aranytartalék mennyiségéről, a gyémántalap értékéről, a volt Szovjetunió külföldi pénzügyi aktívumairól, amelyek összességükben lényegesen felülmúlták az adósságterheket. A függetlenné vált Ukrajna gyakorlatilag „üres kasszával” kezdte gazdasági tevékenységét, ami meghatározóan erősítette már a függetlenség éveiben is az Oroszországhoz való kötődést (elsősorban az energiahordozók importja vonatkozásában).

Ukrajna gazdasága jelenleg legnagyobb problémája az energiaigényes ipar – fémkohászat, részben a gépipar és a vegyipar is – energiahordozókkal való ellátása. Nem részletezve a kérdéskört – az elfogadott energetikai program szerint míg Ukrajna 1990-ben saját termelésből szénszükségletének 100%-át, kőolajszükségletének mindössze 9,6%-át, földgázsükségletének 23,6%-át fedezte, addig a leépülő ipari termelés, tehát az energiahordozók felhasználásának csökkenése esetében is ezek a mutatók 1995-ben a szén esetében 81%, a kőolaj 26,1%, mag a földgáz 21,2% voltak, és az energiaprogram a 2010. évre is a szükséglet saját termelésből való biztosítását szénből 100%-ra, kőolajból 16, míg földgázból 43,9%-ra prognosztizálja.

Jelen időben kísérlet történik az energiahordozó-import diverzifikálására – gyengíteni az egyértelmű Oroszország-kötődést (földgáz esetében Türkmenisztán is) a Kaszpi-tenger slejfen kitermelt kőolaj, esetleg az Irán–Törökország–Fekete-tenger import segítségével, aminek a jövője azonban több, mint kétséges.

Az ipari termelés statisztikai mutatói ismertek – ennek ismétlése felesleges. Azonban feltétlenül kiemelhető, hogy Ukrajna gépipara 80–85%-ban valamilyen mélységben kapcsolatban volt a volt Szovjetunió hadiipari komplexumával (rakétagyártás és a harckocsiipar esetében 100%). Ugyanakkor Ukrajna gyakorlatilag nem állított elő végterméket a hadiipar területén.

A fémkohászat és a fémipar termékei esetében a magas fokú energiahordozók iránti igény mellett komoly probléma az üzemek leépült állapota, ami a termékek versenyképességét korlátozó tényező.

Külön elbírálást érdemel Ukrajna élelmiszergazdasága, mivel a jelentős import – energiahordozók és nyersanyag – ellentételezése nagy részben csak agrárélelmiszer-termékek kivitelével lehetséges. Az ugyancsak leépülő mezőgazdaságot illetően elég megjegyezni a gabo-

nagazdaság helyzetét – a gabonafélék termésmennyisége 1990-ben 51 millió tonna volt, és gyakorlatilag ugyanilyen a helyzet az állattenyésztési termékek termelése terén (függetlenül ettől az 1992–1993. évek gabonaimportjával ellentétben Ukrajna a csökkenő állatállomány keveréktakarmány-szükséglete minimalizálásának függvényében 1996-ban megközelítőleg 1 millió tonna gabonát exportált).

Azonban az agrárélelmiszer-termékek meghatározó felvevőpiaca a FÁK országok, és ezen belül Oroszország. Így a hús- és a hústermék-kivitel esetében az orosz export meghaladja a 90%-ot, tej- és tejtermék-kivitelben 85-90%, növényi olaj 81-85%. Külön elbírálást érdemel Ukrajna cukoripara. A termelési kapacitás évi 2 milliárd tonna felett van, a hazai felhasználás nem haladja meg az évi 0,6 milliárd tonnát. Az Oroszország részéről történt ukrán cukorimport korlátozása lehetetlenné teszi a cukortermelési lehetőség teljes kihasználását (bár Ukrajna energiahordozó importjának jelentős részét agrárélelmiszer-termékek kivitelével ellentételezi). Gyakorlatilag ez a helyzet a többi termékek esetében is. Ukrajna a nyugati piacon nem versenyképes – itt a Csernobil-szindrómán kívül lényeges korlátozó tényező a mezőgazdasági termékek minősége, míg az élelmiszerek esetében a csomagolótechnika egy nyugati fogyasztó által elfogadhatatlan szintje.

Vagyis Ukrajnának az energiahordozókat illető importfüggősége Oroszországtól, az ipar esetében az integrált termelési szerkezet hiánya (részegységek kölcsönös szállítása, kooperáció a végtermékek előállításában stb.), az agrárélelmiszer-termékek kivitelében a meghatározó oroszországi felvevő piac korlátozza Ukrajna gazdasága esetleges Nyugat irányába való nyitását. Az „ördögi körből” – energiahordozó-függőség és az ellentételezés korlátolt lehetősége – kitörés Ukrajna esetében feltételezi elsősorban az ipar átstrukturálódásának felgyorsítását, ami viszont külföldi investíciók nélkül elképzelhetetlen. Ugyanakkor a külföldi termelőszférába való befektetések összege 1996-ban Ukrajnában egy lakosra számítva mindössze 23 USD, ami nem igényel kommentárt.

A különböző politikai irányzatok gazdasági orientáltsága

Mint már említettük, Ukrajna függetlenné válása időszakában a nemzeti-demokrata és a radikális nacionalista politikai irányzatok részéről

hangsúlyozott a „Moszkva fennhatóságától és központi irányításától megszabadulva Ukrajna korlátlan gazdasági fejlődése biztosított” jelző nem volt megalapozott, amit az utolsó eltelt évek eredményei is alátámasztanak. Ugyanakkor megjegyezhető, hogy a hivatalos statisztikai adatok a gazdaság visszaesését illetően minden valószínűség szerint félrevezetőek. Az árnyékgazdaság rendkívül magas részaránya – egyes számítások szerint GDP-ben meghaladja a 60%-ot – feltételezi a valóságban némileg jobb helyzet lehetőségét.

Az árnyékgazdaság magas részaránya, ennek legalizálása esetében javíthatja a kialakult gazdasági krízishelyzetet. Az ebbe az irányba – az árnyékgazdaság legalizálása – irányuló intézkedéseket – a külföldre menekített ukrán tőke visszaforgatása Ukrajna gazdaságába büntetlenségének biztosítását – gyakorlatilag Ukrajna minden politikai irányzata támogatja. Nem ennyire egyértelmű az árnyékgazdaság legalizálását elősegítő új adótörvények bevezetésének esélye – az adóteher csökkentése, ami nem „kényszeríti” a vállalatokat és a vállalkozókat reális jövedelmük eltitkolására.

A különböző politikai irányzatok gazdasági orientáltságát illetően a Nyugat-Ukrajna területén meghatározó támogatottságot élvező nemzeti-demokrata és radikális nacionalista irányzatok egyértelműen a Nyugat- és Kelet-Közép-Európa országai felé való gazdasági nyitást preferálják, nem véve figyelembe ennek a nyitásnak a korlátait. Az elv ezen politikai irányzatok részéről: „minél távolabb az imperialista Oroszországtól”, mind politikailag, mind gazdaságilag.

Lényegesen reálisabb a Kelet- és Dél-Ukrajna területein jelenlévő centralista politikai irányvonalat megjelenítő érdekcsoportok álláspontja, amelyek lehetetlennek tekintik az Oroszország gazdaságától történő teljes leválást. A baloldali politikai irányzatok esetében a helyzet nem ennyire egyértelmű. Egyes szélsőbal csoportok a Szovjetunió visszaállításában gondolkodnak – ezt a jelszót hangoztatják, mint Ukrajna minden gazdasági problémáját megoldó tényezőt. Ukrajna Kommunista Pártja – a baloldal vezető ereje – felső vezetése már árnyaltabban közelíti meg a kérdést, a problémák megoldását a FÁK országok gazdasági integrációjának felerősítésében látják, Ukrajna politikai és állami függetlensége megtartása mellett.

Azonban a gazdasági orientáltság a politikai irányzatok részéről kevésbé meghatározó Ukrajna gazdaságpolitikája esetében. A „végső szót” minden bizonnyal a gazdasági érdekcsoportok (klánok) mondják ki, amelyek befolyása Ukrajna keleti – ipari – területein vitathatatlan. Ezek az érdekcsoportok megtalálják és megtalálták azokat a politikai pártokat (irányzatokat), amelyek képviselni fogják álláspontjukat Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában és a hatalom egyéb intézményeiben. Orientáltságukat illetően a kérdés összetettebb. Meghatározó összefonódásuk az elsősorban orosz gazdasági érdekcsoportokkal, ugyanakkor a kapcsolat a nyugati körökkel a közös érdekeltég alapján is fejlődik.

A tanulmányban Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai hátterének ismertetése – mind a gazdaság, mind a politika vonatkozásában – az 1990-es évek végéig terjedő időszakot fogta át. Az ezt követő évek elsősorban politikai eseményei gyakorlatilag nem befolyásolták Ukrajna gazdaságának sem fejlődését, sem orientációját.

Az 1999. évi ukrainai államelnök-választás eredményeként ismét Kucsma kapott 5 éves „mandátumot” (a második fordulóban nagy többséggel az Ukrán Kommunista Párt első titkárával, Szimonenkóval szemben). Jelenleg vitatott kérdés Kucsma esetleges harmadik időszakra való jelölésének törvényessége – az első időszak az 1994-1999 közötti évek, míg az Alkotmány, amely csak két időszakot „engedélyez”, elfogadása 1996-ban történt.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2002. évi képviselőválasztásának eredményeként ismét egy „hárompólusú” parlament jeleníti meg a törvényhozó hatalmat. A nyugati régióban a mandátumok többségét a nemzeti-demokrata, esetenként radikális nacionalista pártokat egyesítő választási blokk jelöltjei kapták. A keleti régióban jelentős volt a baloldal – Ukrán Kommunista Párt, Ukrán Szocialista Párt – jelöltjeinek mandátumszerzése.

Lényegesen összetettebb a helyzet a centrum politikai irányzatok esetében. Az egyes gazdasági érdekcsoportok által alapított pártok, nem bízva a 4%-os küszöb átlépésében, választási blokkban indultak, azonban miután mind a párt(blokk)listán, mind az egyéni körzetekben a blokk jelöltjei mandátumot szereztek, a Legfelsőbb Tanácsban már önálló frakciókat hoztak létre. Kivételt képzett Ukrán Szociáldemok-

rata (egyesített) Párt, amely bízva támogatottságában, külön indult a képviselőválasztáson és sikeresen lépte át a 4%-os küszöböt. Nem részletezve az egyes gazdasági klánok helyzetét, a politikai támogatottság esetében kiemelhető, hogy míg a Kucsma államelnök által ki-nevezett – az Elnöki Adminisztráció vezetője – Medvedcsuk a szociál-demokraták pártjának az elnöke, és a klán Ukrajna központi régiójá-ban játszik meghatározó szerepet, addig a keleti régió Donbász klán – az Ukrajna Régiói párt – meghatározó személye Janukovics, a minisz-terelnök.

Ukrajna mind politikai, mind gazdasági „többvektorú” politikája továbbra is a felső politikai vezetés részéről kiemelten kezelt irányvo-nal. Ennek egyik, a nyugati irányvonalat megerősítő feltétele lenne Ukrajna az „Európai Unió szomszéd” státuszának az „Európai Unió asszociált tagja” szintre emelése. Ugyanakkor valószínűsíthető a keleti orientáció térnyerése, elsősorban a 2003. évben létrehozandó „Egysé-ges Gazdasági Térség” elv alapján az Orosz Föderáció, Ukrajna, Belo-russzia, Kazahsztán részvételével, amely felépítésében és céljaiban megfelelhet(ne) egy keleti Európai Uniónak.

Irodalom:

- Isztorija Ukrajinszkoj RSZR – doradjanszkij period. Kijiv, Vicscsa Skola; 1978.
Szubtelnij O. Ukrajina Isztorija Kijiv, Libid; 1991.
Ekonomika Ukrajini ta sljáchi jiji podalsoho reformuvannja Kijiv, Heneza; 1996.
Vibori narodnich deputativ Ukrajini Kijiv, Prokom; 1998.
Sztatiszticsnij Scsoricsnik Ukrajini Kijiv, Derzavnij Komitet Sztatisztiki; 2002.

Kína és a szocialista piacgazdaság

I.

Az 5000 éves Kína Mao haláláig, a Négyek Bandájával való leszámolás időpontjáig teljes politikai elszigeteltségben élt. Gazdasága rossz struktúrájú, alacsony színvonalú és rossz határfokú volt.

1979-ben Theng Hsziaoping meghirdette a nyitás és a reform politikáját, amelynek keretében átalakította a gazdaságot, normalizálta a külvilággal való kapcsolatokat és célul tűzte ki, hogy 2000-ig megnégyesezik az ipari és a mezőgazdasági termelés értékét.

1978 és 1984 között a falvakban elterjesztették az ún. felelősségi rendszert, amelynek keretében a parasztsaládok állandó parcellákat kaptak megművelésre, az államnak kötelezően eladandó rész feletti hányaddal pedig a parasztok maguk rendelkeztek.

1984-től megkezdtek az egyéni érdekeltség – falvakban nagy sikert aratott – rendszerének bevezetését a városokban, ennek eredményeként megnőtt a vállalatok önállósága.

Ezt követően a reformfolyamat megtorpant, majd 1992-től a „szocialista piacgazdaság” jegyében a kínai gazdaság éveken át 10%-os ütemben fejlődött.

Kína ratifikálta azóta az összes fontos nemzetközi egyezményt, belépett valamennyi nagy politikai, gazdasági és pénzügyi szervezetbe. A gazdasági élet reformja keretén belül kiépítette a kizárólag bérelt földeken a szerződéses háztáji gazdaságok rendszerét a szövetkezeti és az állami nagyüzemi gazdálkodás mellett, megszüntette a mezőgazdasági termékek árváltozásainak ellenőrzését, a legtöbb terméknel felszámolták a központilag meghatározott felvásárlásokat, emiatt javult a gazdaságok jövedelmezősége.

* A cikk posztumusz tanulmányként jelenik meg szerzője tragikus halála miatt. E nagyszerű asszony emlékét szívünkben őrizzük.

Megkezdődött a thengi teória alapján a szocialista piacgazdaság sajátosan kínai módjának megteremtése, a nehéziparral szemben a könnyűipar és a szolgáltatóipar fejlesztése.

A gazdaság újrastrukturálásával egy időben megindították a pénzügyi és adózási reformokat, és kiépítették a külföldi tőkeberuházások támogatási rendszerét. A főtulajdonos a gazdaságban az állam maradt, de szabadon engedte fejlődni a magántulajdonú gazdaságokat is.

A kormány kizárólag a makrogazdaság szintjén irányított és ellenőrzött.

A Kínai Állami Fejlesztési és Tervezési Bizottság, amely a korábbiakban a nemzetgazdaság központjaként minden gazdasági és pénzügyi folyamatot központilag irányított, fokozatosan adta át a piacirányítási és -igazgatási feladatokat. A vállalatok saját sorsuk irányítóivá váltak, ami egyre inkább elvezetett a tényleges kereslet-kínálati feltételek kialakulása révén a valós piachoz. A bizottság ma már a gazdasági fejlődés harmonizálását, a társadalmi stabilitás biztosítását tartja legfontosabb feladatának.

Egyébként e bizottság hozza meg a politikai döntést arról, hogy a nemzetgazdaság fejlődése, az iparágak szerkezete és a reformfejlődés miként legyen összhangban egymással.

Az 1997-es az ázsiai válság hatására a bizottság a megcsökkentett tőkeáramlás és export miatt állami kötvénykibocsátására tett javaslatot, kereskedelmi bankoktól gyűjtve forrást az elmaradt bevételek pótlására annak érdekében, hogy visszaszorítsa a külföldi pénzpiacokról való hitelfelvételt és ezáltal az ország kiszolgáltatottságát. Ennek a későbbiekben GDP-ben mért pozitív hatása 1,5%-os volt. A bizottság mint a makrogazdaság koordinátora a legfontosabb iparágak területén határozza meg a legfontosabb célokat, jelöli ki a prioritásokat és a különleges övezeteket, ösztönzi a termékek piacra jutását, vesz részt a műszaki-tudományos szempontból kiemelkedő jelentőségű övezetekkel kapcsolatos koordinációban. Övé az ellenőrzés joga a stratégiai iparágak és az egész társadalmat érintő projektek felett. Ugyanakkor a kommunális és az infrastrukturális beruházások esetében részt vesznek a projekttervezés előkészítésében és döntenek annak szükségességéről. Ha bármely beruházás külföldi tőkét igényel, ott a bizottság jóváhagyása nélkül nem jöhet létre ügylet.

1998-tól a fegyveripar kérdéseiben már nem a bizottság, hanem a honvédelmi bizottság dönt. A bizottságban – a korábbiakkal szemben – a politikusok már nem kapnak meghatározó szerepet. A bizottság 6 tagja miniszteri rangú, de elsődlegesen gazdasági és társadalomfejlesztési szakember. Ők kísérik figyelemmel a gazdaságfejlődést, és ők határozzák meg a mindenkori változás fő irányait.

A XV. Kongresszust követően döntő változás következett be a magánszektor megítélésében, 1998-ra befejeződött az intézményi reform. 1997-ben Hongkong, 1999-ben pedig Makaó vált ismét Kína részévé.

A külföldi tőkebefektetők beruházási kedvének megteremtése érdekében különleges fejlesztési övezeteket hoztak létre kijelölt területeken magas szintű infrastruktúra biztosításával, adókedvezmények garantálásával. 1980-ban 5 gazdasági övezetet, 1984-ben 14 tengerparti várost, később a nagy folyók deltatorolatában, majd a határterületeken lévő városokat nyitottak meg a befektetők előtt. Ily módon 53 ipari-fejlesztési, 32 gazdasági és technológiafejlesztési és 15 szabadkereskedelmi zóna vonzza a befektetőket a világon egyedülálló gyorsasággal és hatékonysággal fejlődő területekre.

Évente 30-50 milliárd USD összegben áramlik működő tőke az országba. A kizárólag külföldi tulajdonban lévő kb. 320 000 cég kb. 370 milliárd USD-t vitt eddig Kína területére, amely összegnek a kb. 15%-a a vállalkozások vagyonában törzstőkeként meg is maradt. Sanghajban kialakították a Pudong-övezetet. Itt pl. 50 évre a kormányzat bérbe adja az építési területeket annak érdekében, hogy a vállalkozó önmaga váljon jogosulttá az infrastrukturális beruházás megvalósítására. A pudongi terület négy zónára oszlik:

1. vámszabadterület,
2. exporttermelési terület,
3. külföldi ipari negyed és hightech park,
4. banki szabadkereskedelmi övezet.

Az adókedvezmények ugyanazok, mint az országban másutt, de a bankok becsalogatása Pudongban úgy történt, hogy 2 évre adómentességet, 2,5 évre 50%-os adókedvezményt kaptak. Pudongnak ugyanakkor különleges jogai vannak a befektetők tekintetében. Pl. könyvvizsgálati és jóváhagyási joguk van a 60 különböző országból létesített beruházások felett, a külföldi üzletemberek itt pénzügyi intézeteket is

alapíthatnak a vámkötelezettségek elengedése vagy csökkentése mellett, és a harmadik szektorban is indíthatnak vállalkozásokat. A 72 külföldi alapítású, itt működő bankból 18 külföldi bank megkapta a júannal való kereskedés jogát.

II.

Kína 1945-ben csatlakozott a Világbank csoport tagjához, az IBRD-hez és a Nemzetközi Monetáris Alaphoz (IMF), amelyeknek célja az újjáépítés és a fejlődés elősegítése volt kölcsönök nyújtásával, valamint termelési célú tőkebefektetések lehetővé tételével. Az IMF pedig a nemzetközi monetáris együttműködést, a nemzetközi kereskedelem térhódítását, az árfolyamok stabilitását, a nemzetközi tranzakciók keretében a multilaterális fizetési rendszer kidolgozását volt hivatva elősegíteni.

Kína 1969-ben lett a Világbank csoport másik tagjának, a Nemzetközi Pénzügyi Társaságnak (az IFC-) is a tagja, amelynek célja a kevésbé fejlett térségekben a magánvállalkozások termelékenységének javítása volt.

A Nemzetközi Fejlesztési Szövetséghez, az IDA- hoz, amely a világ elmaradott területein rugalmas és kedvező feltételek melletti pénzügyi támogatás biztosítását szolgálta, 1960-ban csatlakozott.

Az ázsiai és távol-keleti gazdasági növekedést és a gazdasági együttműködést befektetések létrehozásával, befektetési tervekben történő segédkezéssel és koordinációval segíteni akaró Ázsiai Fejlesztési Bankot létrehozó multilaterális egyezményhez való csatlakozás Kína részéről 1980-ban történt meg.

Az Államok és Nemzetek más Államokkal történő befektetési vitái rendezésére létrehozott egyezményben Kína 1993-ban vált Résztes Állammá. Ez az egyezmény hozott létre Washingtonban egy nemzetközi központot a nemzetközi befektetési viták kezelésére az egyeztetések és az arbitrázs lehetőségek e központon keresztül realizálása érdekében.

Kína éppúgy, mint Magyarország, 1985-ben jegyzett részvényt a Nemzetközi Beruházásbiztosítási Ügynökségben. Az Ügynökség célja a tagországok közötti termelő célú beruházások áramlásának elősegítése, a valutaátutalásból, -kisajátításból és hasonló intézkedésekből, szerződészegésből, háborúból és polgári zavargásokból eredő kocká-

zatok biztosítása. Egy adott beruházás biztosítása előtt az ügynökség meggyőződik a beruházás gazdasági megalapozottságáról, és szerepéről a fogadó ország fejlődésének elősegítésében, megfelel-e a beruházás a fogadó ország törvényeinek, összhangban van-e a beruházás a fogadó ország által kinyilvánított fejlesztési célkitűzésekkel és prioritásokkal, milyenek a feltételek a fogadó országban, beleértve a beruházásokkal kapcsolatos igazságos és méltányos elbánást és a megfelelő jogi védelmet..

Fentiekből következően Kína a világ fejlődésében is komoly szerepet vállaló, saját fejlődését is elősegítő, ugyanakkor a Kínában beruházóknak kellő biztonságot nyújtó, legmeghatározóbb multilaterális egyezmények részesévé vált.

Kínában 1984-ben a Kínai Népi Bank mint jegybank (amelynek valutatartaléka 1998-ban pl.145,1 milliárd USD volt) négy szakosított bank létesítésével, ill. újjászervezésével létrehozta a központi bankrendszert. Ide tartozott a Kínai Ipari és Kereskedelmi Bank, a Kínai Mezőgazdasági Bank, a Kínai Népi Építési Bank és a Kínai Bank. 1987 után újjászervezték a Közlekedési Bankot, a Kínai Hitelbankot, a Huaxia Bankot és a Guandong Fejlesztési Bankot. 1995 után létrehozták az Állami Fejlesztési Bankot, a Kínai Export–Import Bankot, a Kínai Mezőgazdasági Fejlesztési Bankot, az állami tulajdonú szakosított bankokat pedig állami tulajdonú kereskedelmi bankokká szervezték át. Kínában az ezredfordulón 19 bank, 430 pénzüintézet, 391 befektetési és tanácsadó társaság, 20 biztosító, 54 pénzügyi tanácsadó, 15 pénzügyi lízingcég, 95 brókerceg, 5229 városi és 50.745 falusi hitelszövetkezet végzett banktevékenységet, amelyek színvonalasabb szolgáltatását megalapozta az új hitel- és vagyonbiztosítási rendszer, valamint a kínai népi bank törvényének és kereskedelmi bank törvényének elfogadása és bevezetése.

A többszintű bankrendszer kialakulásával, a beruházások megélénkülésével a pénzpiac élete is pezsgőbbé vált. A bankok ez időszakban elsődlegesen a vállalatoknak, és nem az egyéneknek adtak kölcsönt.

Azoknál a cégeknél, amelyek a banknak eladósodtak, az állami elvárás alapján a bankok beléptek tulajdonosként a vállalatokba.

A bankokra vonatkozó jogszabályok szerint alapvető cél az önálló kockázatvállalás, a nyereségért, a veszteségért való önálló felelősség-

vállalás, az önfegyelem és az önellenőrzés. A jogszabályok tiltják a bankok törvényes üzletmenetébe való bármilyen beavatkozást, a fedezetlen hitelnyújtást, a hitelkeret bővítést, a pénzmosásban, korrupcióban való részvételt. A jogszabályok előírják a visszaéléseket megakadályozni hivatott belső ellenőrzési mechanizmusok tökéletes működtetését, a pénzmosás és a korrupció megakadályozását.

Kínában e mellett a jogalkalmazás irányt adó fóruma, a Legfelsőbb Bíróság – a joggyakorlat egységesítése érdekében – utasította az ország bíráit is, hogy összehatár függvényében alkalmazzák a sikkasztó tisztviselőkkel szembeni büntetéseket. Így a 0,5 millió jüan alatti összeget sikkasztók büntetése max. 10 év szabadságvesztés, a 0,5 és 2,5 millió jüan közötti összeget sikkasztókra 10 évtől életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés, míg 2,5 millió jüan feletti összeget sikkasztókra halálbüntetés vár.

A legtöbb ilyen típusú bűncselekményt a vám- és adóhivatalokban követik el.

A dél-kínai Santou-ban eddig 457 tisztviselőt mondtak ki bűnösnek 20 millió USD elsikkasztása miatt.

Kína elfogadta 129 másik országgal együtt a Pénzmosással Foglalkozó Nemzetközi Akciócsoport 40 ajánlását a pénzmosás elleni nemzetközi harc alapszabályaként, de kapcsolódott a terroristák finanszírozására vonatkozó Különleges Ajánlások egyezményéhez is. Az ajánlások előírják az ügyfelek azonosítását, az ügyfél és a fedezet-tulajdonos személyi azonossága megállapítását, a megfelelő nyilvántartás vezetését, a gyanús tranzakciók bejelentési kötelezettségét, a tulajdonjog valódisága vizsgálatát, a vállalati járművek ellenőrzését, a pénzmosással szembeni kötelezettségek alkalmazását a nem pénzügyi üzleti tevékenységekre és foglalkozásokra is.

A jogszabályok szerinti legnagyobb kockázat a politikailag érintett személyek, valamint a megfelelő banki és elektronikus, valamint egyéb nem személyes pénzügyi szolgáltatások vonatkozásában áll fenn.

Kína az ENSZ Nemzetek Közötti Szervezett Bűnözésről szóló Palermo Egyezmény részeseként vállalta azt is, hogy biztosítja a pénzmosás elleni harcra kijelölt közigazgatási, szabályozó, jogalkalmazó és egyéb hatóságok tekintetében saját hazai jogának összhangba hozá-

talát a nemzetközi elvárásokkal, továbbá az információk folyamatos cseréjében való együttműködést.

Kína szándékában áll létrehozni egy nemzetközi központként funkcionáló pénzügyi nyomozó egységet a potenciális pénzmosásra vonatkozó információk összegyűjtésére, elemzésére és terjesztésére.

A pénzmosásra vonatkozó szigorú nemzetközi szabályokat már kiterjesztették többek között az ügyfeleik részére pénzügyi tevékenységeket végző ügyvédekre is

Kína tehát államilag mindent megtesz azért, hogy a helyi vagy a nemzetközi bünszövetkezetek Kínát ne tekinthessék a pénzmosásra és a korrupció alkalmazására alkalmas országnak, és biztonságos, a nemzetközi jogszabályoknak megfelelő jogszabályi környezetben működjön a gazdaság.

Egyébként a kínai fizetőeszköz, a jüan még nem konvertibilis, mivel a kínai vezetés a pénzügyi rendszert még nem tekinti teljesen kiépültnek, a piacgazdaságot pedig még nem találja kellően stabilnak.

A bankszektor átalakulásának egyébként szükségszerű velejárója a tőzsdepiac fejlődése is. Kínában Shenzenben és Sanhghajban van tőzsde, az utóbbiban 900 olyan kínai cég papírjait forgatják, amelyből 50-et külföldi tőzsdéken is jegyeznek. A tőzsdék éves forgalma 20 milliárd USD.

1994-re kialakult az adórendszer új struktúrája. Bevezették a központi és a helyi adókat, továbbá a társasági és a személyi jövedelemadót, és az adókból származó éves árbevétel már a bevezetés időszakában is jóval meghaladja a külföldi tőkebefektetők éves befektetéseinek a 2,5-szeresét.

A kormánypolitika a cégek esetében ösztönzőket vezetett be annak érdekében, hogy az adózás utáni nyereség a cégek által önállóan választott új beruházásokba, új fejlesztésekbe visszafordításra kerülhessen. Ez alól kizárólag a egyes vállalati, ill. stratégiai beruházások jelentenek csak kivételt. A kínaiak eddig a világ 160 országában 5600 cégben 7 milliárd Ft tőkét fektettek be, elsődlegesen az importáruk beszerzése, illetve a kínai export elősegítése érdekében.

Kínában a privatizáció is a XV. Kongresszust követően indult meg. Ekkor csak a kis tőkés és eladósodott cégek kerültek kollektív tulajdonba.

Miután az új tulajdonosok első dolga a racionalizálás volt, és ez tömeges elbocsátást eredményezett, a további privatizáció során az állam a tömeges munkanélküliség növekedésének elkerülhetősége végett inkább átszervezi a nagyvállalatokat, azokat más vállalatokba beolvasztja, és gazdasági társaságokat hoz létre belőlük, semmint közvetlenül egyéni vagy kollektív tulajdonba adja őket.

A fizetésképtelenné vált vállalatokkal szemben ezért rendkívül nagy toleranciát mutatnak Kínában, és csak akkor számolják fel a céget, vagy értékesítik azt magántulajdonosnak, ha a munkahelyek javának megtartását biztosító átszervezési megoldások a gyakorlatban nem bizonyultak kellően hatékonyak.

A munkaképes korú lakosság 3%-át teszik ki a jegyzett munkanélküliek, míg további 10%-ot képez a nem regisztrált munkanélküliek száma. A munkanélkülivé vált dolgozók a korábbi munkahelyektől kapnak egy ideig támogatást, ezt követően pedig a területileg illetékes foglalkoztatási központok veszik át szerepüket, és segítézik a munkanélkülivé vált dolgozókat, fizetik biztosításukat, átképzésüket, és gondoskodnak új munkahelyeik megteremtéséről.

A kínai családtervezési politika a foglalkoztatás leglényegesebb alappillére.

Városokban „minden család egy gyermek”, vidéken, mezőgazdasági övezetben „minden család két gyermek” az alapelv. A második gyermek után 30.000 jüan fizetendő büntetesként akkor, amikor a létminimum 150 jüan, az átlagkereset pedig 800–1000 jüan.

A kínai gazdaság jelenlegi fantasztikus ütemű fejlődésére azonban veszélyt jelent az állami tulajdonú, jelentős részében veszteséges vállalatok újabb átalakítása és értékesítése, az emiatti foglalkoztatási és szociális biztonsági problémák, továbbá a bankok rosszul kihelyezett vállalati kölcsönei, illetve a magánszemélyek szükségszerűen előbb-utóbb megjelenő finanszírozása.

2002 novemberében a Kínát 53 éve irányító párt megvalósította forradalmi újítását, békés úton, előre eltervezetten végrehajtotta a hatalom- és nemzedékváltást. Ekkortól a Kína sikeres átalakulását levezénylő kommunista párt a kínai típusú szocializmus jelszavával nemcsak a munkásosztály, a parasztság, hanem a tőkésosztály képviselőjé-

vé is vált, ezzel pedig a tőkések párttagokká és a hatalmat gyakorló elit tagjaivá lettek.

Az elfogadott elvek szerint meg kell védeni minden jogszerű jövedelmet.

A kínai típusú szocializmus jelszava mögött egy modern piacgazdaság és egy jóléti társadalom kiépítése folyik, és a vezető élcsapat is egyre inkább néppárti jellegűvé válik.

A párt megnyitása elvezetett az ideológiai nyitás mellett azonban a társadalmon belüli érdek összeütközések elismeréséhez is.

A kongresszuson elfogadott program előírta a nemzeti jövedelem tízévenkénti megduplázódását, az ország világhatalommá tételét.

A belső feszültségek legfontosabbikaként kezelték az elmaradott nyugati térségek fejlesztési célját, a nemzetiségi és vallási feszültségek megszüntetését, a kommunista párt szociáldemokratizálását, a falusi és kerületi szintű választások rendszerének magasabb szintre vitelét, egy nyugati típusú, depolitizált államigazgatási apparátus megteremtését, a tartományok önállóságának növelését, egy szövetségi modell bevezetését. A kongresszus azonban még ennél is fontosabbnak találta a korrupció letörését a párt és a nép közötti kapcsolatok tönkretételének elkerülhetősége érdekében

III.

Magyarország és Kína közötti külkereskedelmünket az 1990. évi 12-es nemzetközi szerződés szabályozza.

A vámok, adók, adminisztratív vámszabályozások és eljárások esetében a felek a legnagyobb kedvezmény elve szerinti elbánást alkalmazzák egymással szemben. Az ettől való eltérést csak a más nemzetközi szerződésben, egyezményben rögzített kivételek (pl. határ menti árucere-forgalomban, vámunióban, szabadkereskedelmi övezetben nyújtott- és nyújtható támogatások) képezik.

A két ország közötti kereskedelem e nemzetközi szerződés, valamint a konkrét ügyletek szerződő felei között megkötött megállapodások alapján bonyolódik. E szerződésekben az árakat a fő nemzetközi piacok árai alapján kell meghatározni, és a kereskedelem elszámolása konvertibilis devizában történik.

A két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése érdekében a felek vásárok, kiállítások szervezésével kölcsönösen segítik egymást.

1975-től, ahogyan Kína felvette a diplomáciai kapcsolatot az Európai Unióval, egyre nagyobb számban jelentek meg Kínában a nagyberuházók, így az USA és Japán is. A külföldi befektetések leginkább az ipar területén számottevőek. A korábbiakban a kínaiak fenntartásokat fogalmaztak meg a vegyes vállalati koncepció tekintetében, azaz pl. 49%-ban maximalizálták a külföldi hányadot, illetve a befektetéseket nem engedték csak a kínai féllel együtt. E korlátozással időközben felhagytak. Céljá vált minél több befektető megszerzése kiterjedt adókedvezmények biztosítása révén. Ugyan maradtak bizonyos korlátozások, így pl. földet csak a befektetés működéséhez ésszerűen szükséges mértékben lehet csak szerezni...

Ugyanakkor a Kínában működő külföldi tőkerészesedésű vállalatokra kivetett adók alacsonyabbak, mint más fejlődő országokban. Amennyiben pl. egy vegyes vállalat nyereségesse válik, onnantól kezdődően 2 évig teljes adómentesség, míg a következő 3 évben 50%-os adókedvezmény illeti meg. Az alacsony profitú iparágakban és a mezőgazdaságban, továbbá a fejlett technológiát alkalmazók vonatkozásában további adómentességet biztosít a kínai állam.

A különleges gazdasági övezetekben, a gazdasági és fejlesztési területeken és a tengerparti városokban az adómentes időszak után is alacsonyabb az adó, és tovább tart a kedvezményes időszak is. A külföldi és a belföldi vállalatok forgalmi adója ugyan azonos, de jövedelemadójuk különböző. A külföldi tőkéjű gazdasági társaságok esetében a jobb technológia és a magasabb technikai feltételrendszer miatt már nagyobb az igény a kvalifikált munkaerőre, mint a hagyományos területeken, és itt magasabb a munkaerő költsége is. Ezzel együtt azonban a kínai bérköltségek a harmadát teszik ki a magyarországi bérköltségszintnek.

A jogszabályok a befektetőknek biztosítják az általános nemzeti elbánást, azaz az olyan jogi és gazdasági környezetben való tevékenységet, mint amihez hozzászoktak a hitelszerzés, a beszerzések vagy az értékesítések területén. Ennek oka az, hogy minél jobb a külföldi tőkebefektető gazdasági pozíciója, annál jobban tudja enyhíteni a nagy lét-

számú lakosság foglalkoztatásával kapcsolatos gondokat. Kínán belül a különleges gazdasági övezetekben foglalkoztatott dolgozók bére az országos átlag két-, háromszorosa, de az e területen biztosított másfajta előnyök mégis magas profitrátát biztosítanak a külföldi befektetőknek.

Ugyan sok befektető tart még attól, hogy a jogrendszer nem kellően átlátható, túl nagy a korrupció és hogy a pártvezetés szubjektív döntéseivel – a nem kellő számú és nem kellően átláthatónak vélt objektív szabályozók hiánya miatt – önkényesen avatkozhat be a vállalatok gazdálkodásába, ennek ellenére a nagy számban megjelenő multi-, és transznacionális cégek tevékenységének Kínába áthelyezése nyilván azt látszik igazolni, hogy a félelmek megalapozatlanok.

A Kínában befektetett külföldi működő tőke 2003-ban elérheti az 50 milliárd USD-t, és a gazdasági növekedés üteme is várhatóan 8% körüli lesz.

IV.

Kína hazánkat a kelet-európai térség egyik legfejlettebb országának és emiatt egyik fontos partnerének tekinti.

A két ország közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztéséhez szükséges szerződéses keretek adottak

Jelen érvényben lévő bilaterális megállapodások a következők.

Kereskedelmi megállapodás, beruházásvédelmi megállapodás, kettős adóztatást elkerülésére vonatkozó egyezmény, vámegyütműködési megállapodás, légi közlekedési megállapodás, jogsegélyegyezmény, műszaki-tudományos együttműködési megállapodás.

2001-ben létrejött a magyar Eximbank és a Bank of China között az a megállapodás, amely a magyar termékeket vásárló kínai vállalatok számára nyújtandó vevőhitelkeret folyósítására biztosít lehetőséget.

Hazánkban kínai adatok szerint 120 millió USD nagyságú kínai befektetés van jelen sok ezer kínai alapítású, többnyire ruha-, és cipőkereskedelemmel és vendéglátással foglalkozó gazdasági társaság révén. 50 kínai külkereskedelmi vállalat is létesített itt irodát. Létesült az utóbbi időben 2 kínai szálloda is. A napokban várható az átadása a 200 millió USD tőkebevonással létesített Asia Center elnevezésű bevásárlóközpontnak, amelyben elsődlegesen üzletek, irodák nyílnak, később termelő beruházások is megjelennek majd.

Ugyan Kínában is működik néhány, kb. 61 millió USD befektetési értékű magyar gazdasági társaság által alapított cég, azonban ezek többnyire a hazánkban működő kínai tulajdonú, de a hazai adóalanyiság miatt magyar gazdasági társaságnak minősülő cégek külföldi befektetései. E cégek a Kínában külföldi tőkebefektetőt megillető adózási kedvezményeket kívánják ily módon kihasználni.

Hazánk gazdasága az Európai Unióhoz történő csatlakozás esetén viszont az Unió területén kívülről érkező befektető számára nem lesz túl vonzó terület, mivel az adókedvezmények, a vám szabadterületi lehetőségek a hazánk által alkalmazandó nemzetközi jogszabályokból adódó kötöttségek miatt már nem lesznek biztosíthatóak a befektetők számára.

Amíg hazánkat elhagyják majd az adókedvezmények megszűnése miatt a multinacionális cégek, és a tőke természete miatt újak nem igazán települnek majd hazánkba a kedvezmények alkalmazásának tilalma miatt, addig a kínai kormány beruházást élénkítő kedvezményeivel, egyre kevésbé korrupt bürokráciájával, kisebb bér- és közteherrel sújtott, szorgalmáról és fokozott tűrőképességéről ismert munkavállalói körével egyre vonzóbb befektetési helyszínné válik majd nemcsak a multinacionális, hanem a jóval szerényebb volumenű tőke szempontjából is.

Kína kiváló marketingmunkájának köszönhetően befektetéseit nagy tartja titokban, a térségenként kínálkozó valamennyi befektetési lehetőségét a helyi önkormányzatok által összehangoltan kínai-angol nyelvű nyilvános tájékoztató anyagban közzé teszi, jelezve ezekben minden részletkérdésre kiterjedően és átláthatóan a befektetési lehetőséget, az adott támogatást, az ingatlan bérbevételének valamennyi alternatíváját évek és egyértelműen megadott számok tükrében, a befektetés igényelt bekerülési költségét, annak költségnemek szerint várható kiadásait, a reálisan tervezhető árbevételt és a várható profitot. A nyilvános ajánlatokat tartalmazó anyagok pontosan megjelölik a beruházások kínai bonyolítóit név és valamennyi utolérhetőség feltüntetése mellett.

Aki pedig nyilvánosan közzétett ügyintézőként premier plan-ban áll ország-világ előtt, az – nyilván a korrupciótilalmi rendelkezésektől való félelme miatt – nem akkor tesz valamit a külföldi befektető érde-

kében, ha megkapta „elvárt célprémiumát”, és később sem meri már sejtetni, hogy milyen vezetői szinten ki mindenki jó szándéka segítené működtetni a külföldi beruházását, hanem kötelességének érzi a minél gyorsabb és minél hatékonyabb ügymegoldást...

A befektetők az idegen nyelvi környezet ellenére könnyen tájékozódnak. Az információk nem informálisan terjednek. A köztudatban az általunk megszokottnál már jóval kevésbé van jelen a csak a „vesz-tegetési pénzekért” bármit elintézni tudó közhivatalnok.

Ezek azok a körülmények, amelyek a külföldi működő tőke be-áramlás szempontjából egyre szimpatikusabbá teszik a korábbiakban bürokráciájáról és korrupciójáról elhíresült Kínát.

V.

A 106/2002./V.14/, valamint a 107/2002/V.14./ Kormányrendelet szerint sem a hazánkba érkező kínai, sem a Kínába utazó magyar állampolgárnak nincs szüksége vízumra a 90 napot meg nem haladó beutazás és tartózkodás esetén. Ha azonban munkavégzés vagy jövedelem-szerző tevékenység folytatása a cél, akkor a magyar állampolgár vízummal, megfelelő anyagi fedezet igazolásával, érvényes visszautazásra is szóló repülőjegy felmutatásával úgy utazhat be Kínába, hogy útlevelének a beutazás tervezett időpontjától számítva még legalább fél évig érvényesnek kell lennie, és tartalmaznia kell legalább két üres oldalt. Az egyénileg utazónak a vízumkérelem benyújtásával egyidejűleg be kell mutatnia a szállodai szobafoglalásról szóló visszaigazo-lást, valamint egy bankszámla kivonatát, esetleg hitelkártyát, amellyel igazolni tudja, hogy Kína szárazföldi területein való tartózkodása alatt legalább 50 USD/fő/nap, Hongkongba utazása idejére legalább 100 USD/fő/nap pénzüsszeggel rendelkezik. A megbízólevélnek tartal-maznia kell a meghívó fél nevét, címét, telefonszámát, valamint a meghívónak hivatalos nyilatkozatban kell vállalnia, hogy az utazó ré-szére szállást és ellátását biztosít, és vállalja továbbá a tartózkodási költségek fedezését.

A munkavállalás céljából Kínába utazónak rendelkeznie kell a Kí-nai Népköztársaság Külföldi Szakértői Irodájának vagy a Kínai Nép-köztársaság Munkaügyi Minisztériumának engedélyével.

A Kínai Népköztársaság megbízólevél kiállítására feljogosított intézményei által kiállított hivatalos megbízólevéllel, valamint a Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának jegyzékével rendelkezőknek vízumügyintézés céljából 1 db fényképet, a megbízólevelet vagy jegyzéket és az útlevelüket kell átadniuk a nagykövetség konzuli osztályának.

Ha a kínai állampolgár kíván hazánkban munkát vállalni, akkor sem mentesül a vízumkötelezettség alól, ha hazánkban van Kínával vízummentességre vonatkozó megállapodása.

A kínai munkavállalónak tehát a munkavállaláshoz szükséges munkáltatójával munkaszerződést kötni, a beutazási és tartózkodási szabályokat betartani, beszerezni a munkavállalási engedélyt. A munkavállalási vagy vállalkozási céllal hazánkba érkezők többféle vízum valamelyikét igényelhetik.

Aki gazdasági társaságot akar alapítani, gazdasági célú tárgyaláson, vásáron vagy kiállításon akar részt venni, üzleti vízumot igényelhet. Aki érvényes munkavállalási engedély alapján munkavégzés céljából kíván Magyarországra utazni, az munkavállalási vízumot kaphat, ha az állandó vagy a szokásos tartózkodási hely szerint illetékes magyar külképviseleten benyújtja a vízumkérelmet, csatolja hozzá a magyarországi foglalkoztatási hely szerint illetékes munkaügyi hatóság által kiállított munkavállalási engedélyt, vagy az adóköteles jövedelemszerző tevékenységre vonatkozó, jogszabályban előírt hatósági igazolást. Az a külföldi, aki vagyon-, ill. jövedelemszerzésre irányuló, gazdasági, szellemi, művészi tevékenység folytatása, valamint munkavállalási engedélyhez nem kötött munkavégzés céljából kíván beutazni és Magyarországon tartózkodni. A kérelemhez itt is mellékelni kell a fogadó jogi személy meghívását, felkérését vagy igazolását, ill. a gazdasági tevékenység gyakorlásához szükséges cégbírósági bejegyzési eljárás megindításáról szóló okiratot.

A munkavállalás vagy vállalkozás céljából hazánkba érkező külföldi általában 90 napnál több időt kíván hazánkban eltölteni vízummal, a magyarországi tartózkodás ideje alatt és az azt követő 6 hónapig érvényes útlevéllel, magyarországi megélhetést biztosító anyagi eszközökkel, magyarországi lakással, valamint a tovább- vagy visszautazáshoz szükséges feltételekkel kell rendelkezzen ahhoz, hogy tartózkodási engedélyt kapjon.

Aki hosszabb távra tervezi magyarországi tartózkodását, a bevándorlási engedély megszerzésével mentesülhet a tartózkodási és munkavállalási engedélyek meghosszabbításával kapcsolatos procedúra alól, hiszen személyi igazolványt kap, így munkavállalási engedély nélkül is vállalhat munkát és a személyi igazolványát sem kell évente érvényesíttetnie.

Bevándorlási engedélyt az a külföldi kaphat, aki beutazásától számítva legalább 3 éven át megszakítás nélkül jogszerűen tartózkodik Magyarországon, valamint magyarországi lakóhelye és megélhetése biztosított.

A 8/1999/XI.10/ SZCSM rendelet szerint a munkáltató csak olyan külföldivel létesíthet munkaviszonyt, aki munkavállalási engedéllyel, valamint munkavállalás céljából kiadott vízummal vagy tartózkodási engedéllyel rendelkezik. A külföldiek magyarországi munkavállalásának engedélyezésére vonatkozó szabályok megtartását a munkaügyi központ keretében működő megyei munkabiztonsági és munkaügyi felügyelőségek ellenőrzik.

Amennyiben ennek eredményeképpen azt állapítják meg, hogy az engedélyben foglaltaktól eltérő munkakörben vagy munkahelyen foglalkoztatják a külföldit, az illetékes munkaügyi központ visszavonja az engedélyt. Az a munkaadó, aki munkavállalási engedély nélkül foglalkoztat külföldit, köteles befizetni az engedély nélkül alkalmazott külföldinek – a foglalkoztatása megkezdésétől engedély nélkül foglalkoztatása megállapításáig – kifizetett munkabér kétszeresét a Munkaerőpiaci Alap foglalkoztatási alaprészébe.

Az engedély iránti kérelem benyújtása előtt a foglalkoztatónak munkaerőigénybejelentést kell tennie, fő szabályként annak a munkaügyi központnak a kirendeltségénél, amelynek területén a külföldit foglalkoztatni akarja. Az engedélyeknek 3 típusa van: egyéni, csoportos keretengedély, valamint csoportos keretengedélyen alapuló egyéni engedély.

Az egyéni munkavállalási engedélyben a munkaügyi központ meghatározza, hogy a külföldi mely foglalkoztatónál, melyik munkahelyen, milyen tevékenység, ill. munkakör keretében és milyen időtartamban foglalkoztatható.

A külföldi munkavállalónak ismernie kell a hazai idegenrendészeti törvényt. Ha ugyanis egy külföldi az előírt hatósági engedély nélkül Magyarországon munkát vállal, vagy más adóköteles jövedelemszerző tevékenységet folytat, a beutazás vagy a tartózkodási jogosultság megszerzése érdekében az eljáró hatósággal hamis adatot vagy valótlan tényről közöl, vagy a tartózkodása a nemzetbiztonságot, a közbiztonságot, a gazdasági rendet, a közegészséget vagy az emberi környezetet sérti vagy veszélyeztet, azzal szemben beutazási vagy tartózkodási tilalom rendelhető el.

Sokat segítene a külföldiek más országokban történő foglalkoztatásánál, ha a munkavállalók ismerhetnék azon szakmai nyilvántartásokat, amelyekből megállapítható lenne, hogy mely foglalkozások vonatkozásában kizárt a munkavállaló foglalkoztatása, ill. mely területeken tartanak igényt esetlegesen és kb. milyen számban új és akár külföldi munkaerőre.

A fentiek azt igazolják, hogy kölcsönösen kemények a szabályok egymás országában bármilyen jogcímen való tartózkodás esetére. A részletes szabályozás azonban azt is bizonyítja, hogy hiteles és alapos tájékoztatás esetén komoly garanciák biztosítják a munkavállaló, vagy a befektető másik fél országában való jogait és egyben kötelezettségeit is.

A Magyar Köztársaság Kormánya és a Kínai Népköztársaság Kormánya 1992-ben Pekingben írta alá a kettős adóztatás elkerülésére és a jövedelemadók területén az adóztatás kijátszásának a megakadályozására vonatkozó egyezményét, amelyet az 1999. évi XV. törvény iktatott a hazai jogrendbe.

1. A törvény szerint Kína esetében a kettős adóztatás a következőképpen kell elkerülni:
 - ha a Kínában illetőséggel bíró személy jövedelmet élvez Magyarországról, ennek a jövedelemnek az Egyezmény rendelkezései értelmében Magyarországon fizetendő adója beszámítható az erre a személyre kivetett kínai adóba. A beszámított összeg azonban nem haladhatja meg az erre a jövedelemre a kínai adójogszabályok és rendelkezések értelmében megállapított kínai adó összegét;
 - ha a Magyarországról élvezett jövedelem olyan osztalék, amelyet egy Magyarországon illetőséggel bíró társaság fizet egy Kí-

nában illetőséggel bíró társaságnak, amely az osztalékot fizető társaság részvényeinek legalább 10%-át birtokolja, a beszámításkor figyelembe kell venni az osztalékot fizető társaság által jövedelme után Magyarországon fizetett adót.

2. Magyarország esetében a kettős adóztatást a következőképpen kell elkerülni:

- ha a Magyarországon illetékességgel bíró személy olyan jövedelmet élvez, amely az Egyezmény rendelkezései szerint Kínában adóztatható, Magyarország ezt a jövedelmet mentesíti az adóztatás alól;
- ha a Magyarországon illetékességgel bíró személy olyan osztalékot kap, amely Kínában adóztatható, Magyarország le fogja vonni ennek a személynek a jövedelme után beszedendő adóból azt az összeget, amely megfelel a Kínában fizetett adónak. Az így levont összeg azonban nem haladhatja meg a levonás előtt megállapított magyar adónak azt a részét, amely a Kínából kapott erre az osztalékra esik;
- ha az egyezmény bármely rendelkezése szerint valamely, Magyarországon illetőséggel bíró személy által élvezett jövedelem mentes az adóztatás alól Magyarországon, Magyarország ennek a személynek a többi jövedelmére történő adó megállapításnál figyelembe veheti a mentesített jövedelmet;
- a Kínában kifizetett adó minden esetben 20%-os mértékűnek tekintendő.

E jogszabály természetesen szabályozza az ingatlanvagyonból, a vállalkozási nyereségből, hajózásból és légi szállításból, a kapcsolt vállalkozásokból, az osztalékból, a kamatból, a licencdíjből, az elidegenítésből, a szabad foglalkozásból, a nem önálló munkából, a nyugdíjból, az igazgatósági, a művészeti és sporttevékenységből, a közszolgáltatásból és egyéb tevékenységből eredő jövedelmet, a tanárok, kutatók, tanulók jövedelmeit.

Fentiek egyértelműen igazolhatják számunkra, hogy a Kínai Kommunista Párt makrogazdasági méretekben irányított, sajátosan kínai szocialista piacgazdaságon alapuló, kizárólag a nemzetgazdasági érdek elsődlegességét és a szociális szempontokat mérlegelő gazdaságpolitikája, annak befektetést ösztönző szempontrendszer, a multi- és

bilaterális megállapodások kiterjedt körén alapuló kínai gazdaságdiplomácia olyan jogi, gazdasági és szociális környezetet alapozott meg, amelynek jól kiszámítható, megnyugtatóan tervezhető feltételei közepette tőkeszegény gazdaságunk komoly hozzáadott értékkel rendelkező jogalanyai is megnyugtató befektetési vagy munkavállalási lehetőséget találhatnak maguknak Kínában. Ugyanakkor a kínaiak hazánkban a befektetésvédelem biztonságában rajtunk keresztül közvetlenül érzékelhetik az Európai Unió gazdasági és jogi elvárásrendszerét és élvezhetik majd kizárólagos külföldi tulajdonú, de magyar gazdasági társaságként az Európai Unió adta előnyöket és a hátrányokat is.

Támogatóink:

AB-AEGON Biztosító Rt.

CIB Bank RT. (Sopron)

Pannon Víz Rt. (Győr)

SOLYDENT

Kereskedelmi- és Szolgáltató Kft. (Győr)

Ára: 1200 Ft